

AZ ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG ÉS TISZA ISTVÁN GRÓF

Az általános választójog Magyarországon való behozatalának eszméje immár három hónapja a lehető legintenzívebben foglalkoztatja a közvéleményt. Bár csak egy általános ellen-szenvtől sújtott kormány és egy aktív politikai befolyással alig rendelkező kis csapat karolta fel, az eszme mégis diadalmasan került ki az első előcsatározásokból. A pártszenvedélytől elvakult sajtó nem volt képes az ügyet kifakadásaival agyonütni vagy gúnyolódásaival halálra sebezni, a politikai pártok minden taktikai mesterkedésének nem sikerült a közfigyelmet róla elterelni. A kérdés fel van vetve, befurakodott az emberek agy-velejébe és mindenki kénytelen, akarva nem akarva foglalkozni vele és megfontolás tárgyává tenni — ez pedig azok szemében, a kik az általános választójogban hisznek és tőle Magyarország újjászületését várják, teljesen elegendő. Bármennyire habozzék is valaki egy ily messzire kiható reformtól, bármennyire vonakodjék az általános választójognak politikai hitvallásában szerepet juttatni, — ha elfogulatlanul végig gondolta azokat az eszmemeneteket, a melyeket e kérdés felidéz, végre mégis csak az általános választójog híveinek táborába fog kerülni. Minden nagy eszme — úgy mondják — »előbb fantóm, aztán probléma, végül valóság«. E fejlődési folyamatban az általános választójog nálunk eljutott a második stádiumig: komoly problémává vált. Ily körülmények között el lehet várni mindenkitől, kinek a politikai életben szava van, hogy komolyan foglalkozzék e kérdéssel.

Daczára ennek vajmi kevés komoly érvelést lehetett hallani az elmúlt három hónapos campagne folyamán az általános választójog kérdése körül. Európai szemmel nézve viszonyainkat

szinte hihetetlen, hogy egy oly fontos, a közvéleményt ennyire foglalkoztató kérdésben eddig még alig vett magának valaki annyi fáradságot, hogy a kérdést alaposan, az okok és következmények világos feltárásával odaállítsa a közvélemény elé. Ha eltekintünk Kristóffy József belügyminiszternek bogsáni beszédétől és Tisza István grófnak az »Újság« című napilapban megjelent cikkeitől, valamint ugyancsak Kristóffy belügyminiszternek e cikkekre adott válaszáétól, az utolsó hónapok politikai és publicisztikai termékei között alig találunk oly nyilatkozatot, mely a kérdés érdemébe behatolt volna. Maguk azok a kiváló politikusok, kik szeretik magukat a »nemzet vezérei«-ként feltüntetni, valósággal számalmasan vergődnek, a hányszor kénytelenek az általános választójoggal foglalkozni és a kérdést majdnem kizárólag a politikai taktika szempontjából nézik. A kik közöttük az általános titkos választójog híveinek vallják magukat, azoktól még nem hallottuk, mily alakban akarják azt megvalósítani és milyen jelentőséget tulajdonítanak e reformnak a mi különleges viszonyaink szempontjából, a kik pedig az általános választójog ellen foglaltak állást, azok még mindeddig adósak annak a megmagyarázásával, hogy miért tartják azt veszedelmesnek és elvetendőnek még azon érvekkel szemben is, a melyek e reform mellett felhozattak. Az eddig ismeretessé lett adatokkal, a melyek segítségével a kérdés elbírálnak, senki komolyan nem foglalkozott, és így nem csoda, ha a közvéleményben is általános a tájékozatlanság e kérdés horderejéről és várható következményeiről.

Egyetlen egy férfiú akadt eddigelé, a ki az általános választójog elleni aggályainak nyíltan is tudott és mert kifejezést adni, és ez Tisza István gróf volt. Idevonatkozó fejtegetései* úgyszólván teljesen magukban foglalják mindazon érveket, a melyek az általános választójog ellen eddig Magyarországon felhangzottak és így minden, a Tisza gróf cikkei ellen irányuló polémia egyúttal polémia azok ellen, kik az általános választójogot Magyarországra nézve károsnak és veszedelmesnek tartják. A mi részünkről legalább egyetlen egy oly érvet nem hallottunk az általános választójog ellen, mely Tisza gróf cikkeiben is benn nem foglaltatnék és azzal, hogy az ellenzéki lapok e cikkeket helyeslésükkel kísérték, külsőleg is el van ismerve, hogy mindazok, kik a szóbanforgó reform iránt aggá-

* Lásd az »Újság« október 3., 4. és 5-én megjelent cikkeit.

lyokat táplálnak, Tisza István gróf eszmekörében mozognak. Az ő cikkeivel akarunk tehát mi is jelen fejtegetéseinkben foglalkozni.

A mi Tisza István grófnak az általános választójog elleni érvelését illeti, az három főpontból áll. Megállapítván azt, hogy az általános választójogra *szükség nincs*, mert az eddigi, korlátolt választójog alapján egybegyűlt parlament is ő szerinte szíven viselte az alsó osztályok érdekét, Tisza arra a meggyőződésre jut, hogy az egész kérdés csak a szerint bírálendő el, hogy az általános választójog *előmozdítaná-e a nép érdekét?* Erre a kérdésre pedig *tagadólag* felel, mivel nézete szerint az általános választójog csak fokozná a *demagógiát* és egyúttal reázdítaná Magyarországra a *nemzetiségi veszélyt* is. Mi a magunk részéről elfogadjuk a kérdés ily módon való fölállítását és ugyanezen keretben akarunk mozogni, a mikor Tisza István gróf érvelésével szemben ki akarjuk fejteni:

I. hogy az általános választójogra szükség van, mert az eddigi parlament igenis egyoldalúlag csak a benne képviselt osztályok érdekét képviselte;

II. hogy az általános választójog a nép érdekének előmozdítására alkalmasabb; és

III. hogy a nemzetiségi veszély sem oly nagy, hogy miatta az általános választójogról le kellene mondanunk.

I.

Valóban elfogult, Magyarország állapotát tisztán csak az uralkodó osztály szűk horizontjában néző szem kell ahhoz, hogy valaki kétségbevonja azt, hogy a magyar országgyűlés eddig az alsó néposztályok iránt nem mutatta azt a meleg érdeklődést, a melyet joggal meg lehetett volna követelni tőle. Tisza ezt az állítást meggondolatlanak és igaztalannak mondja. Meggondolatlanak azért, »mert ugyanazon alapgondolatot hirdeti, melylyel a szocziáldemokrácia indokolja és igazolja osztálygyűlöletet szító izgatásait« és igaztalannak azért, mert nézete szerint az utóbbi évek obstrukciós küzdelmeiben ugyan szenvedett az alsóbb néposztály is, de nem jobban mint bármely más osztály, a mi mellett azonban szerinte elismerendő az is, hogy »a mi munka folyt, . . . abban ... az alsó néposztályok iránti közönynek . . . még csak nyomát sem lehetett felfedezni.«

A meggondolatlanság vádjával csak röviden foglalkozunk. A ki meggondolatlanságnak bélyegez egy politikai álláspontot, pusztán csak azért, mert ez az álláspont véletlenül a szociáldemokrácia álláspontja is, az csak arról állít ki magának bizonyítványt, hogy a szociálista mozgalmakat még ma is afféle mumusnak tartja, a milyenek félénk tudósok és politikusok 30—40 évvel ezelőtt tartották. A ki korunk nagy társadalmi átalakulásait figyelemmel kíséri, az éppenséggel nem fog megijedni attól, ha valamely kérdésben együtt fogja találni magát a szociáldemokráciával. És ha valamiben, úgy ebben a kérdésben, a népjogok kiterjesztésének kérdésében, mely nemcsak a szociálizmus ügye, de a liberalizmus ügye is, nem szabad ettől visszariadni. A ki azt állítja, hogy a nép érdekeit csak egy az általános szavazatjog alapján választott parlament fogja igazán szolgálni, a ki — ugyanezt az eszmét kissé ridegbben kifejezve — azt vallja, hogy egy parlament, melyben a nép egy osztálya nincs képviselve, nem képes ezen nem-képviselt osztály érdekeit kellőképen megoltalmazni, az csak hű marad azokhoz az elvekhez, a melyek segítségével a régi rendi alkotmányok kapuit döngették be a mai középosztály érdekében és a legfélénkebb liberális tan sem találhat ebben kivetni valót. A legnagyobb meggondoltság sem tarthat tehát vissza senkit attól, hogy ezt a szempontot hirdesse, ha mindjárt ez a szempont a szociáldemokrácia fegyvertárában szerepel is.

Fontosabb az a kérdés, hogy vajjon csakugyan igaztalan-e az a vád, a mely szerint az eddigi korlátolt választójogon alapuló magyar parlament nem viselte kellőleg szívén az alsó néposztály sorsát? Bár Tisza István gróf e vádat a magyar nemzet meg-rágalmazásának nevezi, kénytelenek vagyunk kifejezést adni azon meggyőződésünknek, hogy ez a vád igenis indokolt.

A magyar parlament politikájában véges-végig *sohasem volt vezető szempont az alsó néposztály érdekeinek felkarolása*. Vezető szempont volt a kiegyezés fenntartása vagy megdöntése, vezető szempont volt a magyar nemzeti törekvések biztosítása, vezető szempont volt talán a magyar középosztály fenntartása is, de az alsó néposztály érdekeinek előmozdítása mindig csak a programokban szerepelt, a törvénykönyvekben csak elvéve találjuk nyomát és az is, a mit bennük találunk, pusztá pepecselésnél aligha több. A *földbirtokpolitika* terén mesterségesen szaporítottuk a hitbizományokat és lekötöttük a földet oly nagy mértékben,

a milyenre alig van másutt példa. Ez állítólag a magyar nemzet támaszát képező egyik elem biztosítására történt, de bizonyynyal nem állt az alsó néposztály érdekében a melynek tagjai kénytelenek Amerikába kivándorolni, hogy ott vásároljanak földet. Az *ipar politika* terén nagy ügyyel-bajjal is alig tudtunk néhány szerény lépést megtenni, mivel a leghatékonyabb eszközhez az önálló vámterület felállításához, parlamentünk nem nyúlt vagy nem nyúlhatott. Még ha az önálló vámterület kérdésének kontroverz voltát elismerjük is, egészen bizonyos, hogy ha a vámszövetség politikája előnyére is szolgált a birtokos középosztálynak, a melynek létét az önálló vámterület talán veszélyeztette volna, semmi esetre nem szolgált előnyére a földművelő alsó néposztálynak, a melynek tagjaira nézve — nem lévén mit eladniok — az önálló vámterület teljesen közömbös és legkevésbé volt előnyére annak az alsó néposztálynak, a mely a földművelésben kellő keresetet nem találván, létét csak a magyar ipar megteremtésével biztosíthatta volna. Az *adópolitika* terén a gazdag ember még ma is nagyjában ugyanazon kulcs szerint adózik mint a szegény, a szegény létminimuma még mindig nincs biztosítva és a magas fogyasztási adók is aránytalanul sújtják a szegényeket. Ez állapotok miatt bizonyára nem a középosztály panaszkodik, hanem az alsó néposztály. A *közigazgatási politika* terén egy időben egyenesen rendszer volt, a gentry sorából kikerült közigazgatási tisztviselőket kis királyokká tenni, a kik az alsó néposztályok jogaival és érdekeivel semmit, de semmit sem törődtek, és mikor a közigazgatás államosításának terve a javulásnak legalább reményét felkeltette, parlamentünk azt elbuktatta. *Kultúrpolitikánk* terén parlamentünk soha sem bocsátott annyi anyagi segédeszközt rendelkezésre, a mennyire szükség lett volna, úgy hogy az imi-olvasni nem tudók száma még ma is szerfölött nagy és e mellett néptanítóink oly nyomorúságosan vannak fizetve, hogy nem lehet csodálkoznunk, ha nem mindig sikerül, e hivatásra alkalmas embereket találni. Ez sem a középosztálynak vált kárára, melynek utóvégre is ezer eszköze van rá, hogy fiainak a kellő műveltséget megadja, de igenis az alsó néposztálynak, mely reá van utalva arra a műveltségre, a melyet a népiskolában nyer. *Közegészségügyi politikánkról* egy kiváló tanárunk, dr. Liebermann Leó állapította meg minap azt a szégyenletes tényt, hogy lóverseny díjakra Magyarország évente egy harmaddal többet költ mint közegészségügyi intézményeire, a minek következtében közegészségügyünk botrányosan

rossz.* Ez is oly állapot, a melynek a középosztály kevésbé érzi hátrányát, mint az alsó néposztály. *Igazságügyünk* még ma is oly drága, hogy szegény ember jóformán hozzá sem férhet. *Szociálpolitikai* törvényeink pedig — ha eltekintünk a mezőgazdasági munkások cselédpénztárának satnya intézményétől, egy igen rossz betegsegélyző törvénytől és néhány, az ipar-törvényben foglalt, minden inkább csak nem munkásvédelmi intézkedéstől, úgyszólván egyáltalán nincsenek — ellenben van törvényünk, a melylyel a munkás bizonyos feltételek mellett karhatalommal is reászorítható a munka elvégzésére a középosztályból kikerült munkaadó érdekében. De minek ezt folytatni? Nézzük meg a kivándorlásról szóló statisztikai adatokat, a melyek bizonyítják, mily mértékben kénytelenek az alsó néposztály tagjai új hazát keresni, hol megélhetésük is biztosítva van, és még az is, a ki úgy mint Tisza István gróf hisz abban, hogy a magyar parlament munkájában az alsó néposztályok iránt közöny nem mutatkozott, kénytelen lesz elismerni, hogy a parlament ez irányú törekvésének nagyon gyarlónak és elhibázottnak kellett lennie, hogy ilyen eredményekre vezessen. Mi, megvalljuk, a magyar parlamentnek az alsó néposztályok iránt érzett állítólagos jóindulatában nem tudunk hinni. Hisz valóban csodával volna határos, hogy egy parlament, mely állítólag politikájában állandóan az alsó néposztály javát czélozta, mégis minden intézkedésével ily következetesen elhibázza azt, a mi az alsó néposztály érdekeinek megvédésére alkalmas volna.

Tisza István gróf a parlament mentségére az utolsó évek *obstrukciós harczeit* hozza fel, a melyek megszibbasztották parlamentünket és minden reformmunkára alkalmatlanná tették. Hát tegyük fel, hogy abban az esetben, ha obstrukció nem lett volna, a parlament valóban az alsó néposztályok érdekében fejtett volna ki működést, a mint ezt Tisza gróf hiszi, ha mi e hitében, az előző évek tapasztalatain okulva, nem osztozunk is. De vajjon a parlamentnek ezen nagymérvű obstrukciós tevékenysége nem állt-e szintén némi összefüggésben azzal, hogy parlamentünket nem módosítottuk a társadalmi viszonyok fejlődésével, de meghagytuk abban a formában, melyet neki két generációval mi előttünk adtak. Erős meggyőződésünk szerint a mi terméktelen parlamenti küzdelmeink ugyancsak arra vezethetők vissza, hogy parlamentünk csak a nép egy osztá-

* L. Liebermann Leónak e számunkban közölt cikkét. *Szerk.*

lyának és nem az egész népnek képvisellete. Kitűnik ez már külsőleg is. A magyar nép a legjózanabb népek közé tartozik és mégis parlamentje jogi szőrszálhasogatásoknak él. A magyar nép a legtoleránsabb népek egyike és parlamentje mégis a nemzeti sovinizmust hirdeti egyszerre három irányban, Ausztria felé, Horvátország felé és a nemzetiségek felé, sőt vannak, a kik a magyar imperializmus képében az ország határain túl is hirdetik. A magyar nép a legcsendesebb, leghiggadtabb népek közé tartozik és parlamentje mégis egyike a leglármásabbaknak, legmodortalanabbaknak. Ez a parlament tehát nincs a magyar nép képére alkotva. De igenis, hű mása ez a parlament a magyar középosztály egy nagy részének, mely mindig szerette a jogászai pörlekedéseket, türelmetlen volt idegen fajok iránt és a temperamentumosságát többre becsülte a józanságnál. Már e külső jelek is arra látszanak tehát mutatni, hogy a mi utolsó parlamenti küzdelmeink vajmi kevésbé voltak a magyar nép küzdelmei, de igenis voltak a magyar középosztály küzdelmei. *A magyar középosztály eszmeköre az, a mely parlamentünk folytonos közjogi vitatkozásaiban és apró czivódásaiban visszatükröződik.* Az ebből az osztályból alakult parlament elejétől fogva biznyságot tett arról a szellemről, mely benne uralkodik, a mikor 1867-ben is nem társadalmi és belpolitikai, de közjogi kérdések szerint oszlott különböző pártokra. Az e kérdésekben való előrejutásnak a dolog természete szerint vagy igen lassúnak és csekélynek kellett lennie, vagy nagyobb rázkódtatásokra kellett vezetnie, mert hisz ezekbe a törekvésekbe, a melyek Ausztria és Magyarország között egy újabb rendnek létrehozatalát czéloaták, Ausztria, ha nem is jogilag, de érdemben beleszóllhatott és a magyar álláspont elismertetése sokszor külső akadályokba ütközött. Az e kérdésekkel való folytonos foglalkozás közben a magyar parlament pártpolitikusi mintegy hipnotizálódtak és végre mást sem láttak, mint közjogi kérdést. Ez irányban dolgozták meg választóközönségüket és ez irányban indítottak egyik obstrukciót a másik után. Mert bármi volt ezen obstrukciók indító oka, céljuk egy volt — megbuktatni azt az irányt vagy azt a pártot, a mely az ellenzék közjogi programja érvényesülésének útjában állt. új eszme, mely a figyelmet ezen, ha nem is egészen meddő, de a reájuk fordított fáradsághoz arányítva, bizonyára csekély értékű közjogi küzdelmektől elterelhetette volna, az egy Wekerle-epizódot kivéve nem került bele abba a szűk körbe, a mely a mi

parlamentünk egész gondolatvilága volt. A magukban véve talán helyes nemzeti törekvések fixa ideákká lettek, ezek pedig a monomania egy nemét honosították meg parlamentünkben és ettől kezdve lehetetlen volt mással foglalkozni, mint a magyar közjog titkai kifürkészésével. Ez már betegség volt, melyet másként, mint a parlament felfrissítésével, meggyógyítani nem lehet. Ugyanaz a sovén, osztrákellenes jelszókkal megdolgozott választóközönség, melynek figyelmét soha senki fel nem hívta arra, hogy Ausztrián és az »osztrák párton« kívül a népnek még más ellenségei is vannak, más szellemtől áthatott parlamentet sem fog választani.

Lehet — Tisza István gróf hivatkozik is reá — hogy más államokban az obstrukciós elemek éppen azokból a képviselők közül kerülnek ki, kik az általános szavazati jog útján az alsó néposztály segítségével jutottak a parlamentbe. Hisz mi magunk sem mennénk oly messze, hogy az általános választójogot *minden* obstrukció feltétlenül hatékony ellenszerének tüntessük fel. De a *mi* obstrukcióink határozottan arra vezethetők vissza, hogy pártpolitikai küzdelmeink 38 év óta egyetlen oly főkérdés körül mozogtak, a melyben jelentékeny haladás elérhető nem volt, úgy hogy a küzdelmek mindig élesebb és élesebb formákat öltöttek s végre obstrukcióvá fajultak. Ez a küzdelem nem ugyan az egész magyar népet, melynek egyéb bajai is voltak, de igenis a magyar középosztályt, melynek anyagi érdekei nagyjában ki voltak elégítve, annyira lefoglalta, hogy új gondolat a parlament körébe be nem tudott hatolni. Ez kelti fel a reményt, hogy a mi obstrukcióinknak végük lesz, mihelyt a magyar parlamentarizmus alapjai kitágulnak. A parlament egész szervezete, vérkeringése egészségesebbé fog válni — és valószínű, hogy akkor ugyanúgy nem lesz benne obstrukció, mint a hogy eddigi parlamenti szervezetünk fennállásának első évtizedeiben, a mikor ez a szervezet megfelelt a kevésbé fejlett társadalmi viszonyoknak és még nem volt egészségtelennek mondható, az obstrukció idegen fogalom volt.

Az összefüggés a mi korlátolt szavazati jogunk és a mi meddő kérdések körül mozgó terméktelen parlamenti harcaink közt tehát elvitázhatatlan és még ha koncedálnók is, hogy nyugalmas időben parlamentünk eddigi szervezetében is alkotott volna az alsó néposztályok javát célzó intézményeket és nem viselkedett volna osztályparlament módjára — maga az a tény, hogy e helyett mégis oly kérdésekkel vesződött, melyek lehet-

nek bizonyos egyéb bajokat saját testükön nem érző körök kedvtelése, a melyek azonban a nép javát egy hajszálnyival előbbre nem viszik — fényesen bizonyítja, hogy feladatának megfelelni nem volt képes. Akarta-e vagy nem akarta megoldani az e téren felmerült kérdéseket — meglehetősen mindegy. Összefoglaljuk a mondottakat. Kormányzati politikánk fennebb adott kritikája és ennek a politikának a kivándorlási statisztika számadataiban kifejezésre jutó eredményei mutatják, hogy eddigi parlamentünk valóban nem teljesítette az alsó néposztályok iránti kötelességét. A tények elvitázhatlanok és az a kevés, a mi a nép érdekében úgy mellesleg történt, le nem rontja őket. Már most két dolog lehetséges, vagy az, hogy a parlament saját osztályérdekeit előtérbe helyezvén, nem *akarta* az alsó néposztályokért megtenni azt, a mi kötelessége lett volna, mint azt mi állítjuk, vagy az, hogy az obstrukciós küzdelmek miatt nem *tudta* kötelességeit teljesíteni, mint ezt gróf Tisza István állítja. Bárkinek legyen igaza — a következtetés az, *hogy parlamentünket más, tágabb alapokra kell fektetni, vagy azért, hogy akarjon, vagy azért, hogy tudjon dolgozni a népért.*

II.

A mondottakból az következik, hogy a választójognak a nép széles rétegeire való kiterjesztése korántsem oly szükségtelen, mint a hogyan azt Tisza István gróf állítja. Még ha Tisza álláspontja indokolt volna is és a magyar parlament eddigi politikája valóban szükségtelennek tüntetné fel az általános választójog behozatalát, bele kellene menni annak a kérdésnek megvizsgálásába, hogy ily reform Magyarországra nézve helyes vagy helytelen volna-e, mert hisz nem okvetlenül szükséges reformok is előbbre vihetik az ország dolgát és csak a csökönyös konzervativizmus vár az egyes kérdések megoldásával addig, a míg azt már elodázni nem lehet. Ha ez így van, akkor még inkább kell e kérdéssel foglalkozniuk azoknak, a kik ily természetű reformot szükségesnek is tartanak.

Rögtön előrebocsátjuk, hogy a választójogot *mi sem tartjuk természetes emberi jognak*, a mely mindenkit emberi mivoltánál fogva megillet. Lehet, hogy e részben az általános választójog hívei között is eltérők a nézetek, mert hisz az az »apriorisztikus jelszavakon nyargaló radikalizmus«, a melyet Tisza István gróf említ, bizonyára hívőkre talál nálunk is, — de mi a magunk részéről ezekről az érvekről szívesen lemond-

dunk. Azon a téren akarjuk felvenni a vitát, a melyekre azt Tisza vitte, és igen szívesen elfogadjuk Tisza István gróf megállapítását, a mely szerint a döntő szempont a választójog kérdésének megítélésénél az, »hogy a nemzeti organizmus egészséges erőteljes, sikeres működését hogyan biztosíthatjuk legjobban«.

A nemzeti demokrácia alapelvét rövidebben és praegnansabban kifejezni alig lehet, mint Balzac azon szavaival: *la politique, c'est l'art de faire régner l'opinion publique*, a politika a közvélemény érvényrejuttatásának művészete. A népképviselői rendszer egész törekvése oda irányul, hogy *a mindenkori közvélemény legyen döntő az ország sorsának intézésében*. Ez a közvélemény pedig kialakul a nép egyes tagjainak meggyőződéseiből, nézeteiből, kívánságaiból és sejtelmeiből, a melyek létrejöttét befolyásolják egyfelől a nép valósággal érzett szükségletei, másfelől a nép vezéreinek, intelligenciájának, sajtójának szabad agitációja. *Teljes* a népképviselői szervezet akkor, ha mindenki, kinek az ország sorsának intézésére vonatkozólag valami meggyőződése, nézete, kívánsága vagy sejtelme van, ezt saját szavazatának erejével érvényesítheti is, és *tökéletes* ez a szervezet akkor, ha a nép vezeterei, annak intelligenciája és sajtója vissza nem élnek befolyásukkal és a nép, — szükségleteinek világos belátásával, — ellenőrizni képes őket. A kérdés az, hogy miként körvonalozhatjuk azokat az elemeket, a melyeknek nézeteiből a közvélemény kialakul és a melyeknek ezért a népképviselői összealkotásánál is szerepet kell juttatni, és hogy hol van az a határ, a mely a politikai jogok gyakorlatára érett és az arra nem érett elemeket egymástól elválasztja. A politikai érettség fogalmával az általános választójog ellenfelei csak úgy dobálóznak, de eddig még senki sem kísérelte meg a politikai érettség ismérveinek megállapítását — és nem tette ezt Tisza István gróf sem.

Ha *politikailag éretteknek* pusztán csak azokat tekintjük, a kik teljesen világos fogalommal bírnak az állam szükségleteiről, feladatáról és céljáról, az ország nemzetközi helyzetéről és belső erejéről, az egyes politikai kérdések jelentőségéről és következményeiről, szóval mindarról, a mit jó politikusnak meg kell gondolni — akkor, igaz, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy nem kiterjeszteni, de megszorítani kell a választójogot. Ha attól, a kit politikailag éretteknek mondunk, megkövetelnek azt, hogy legyen neki megállapodott nézete arról, hogy az ország dolgában mit kell tenni, — oly nézete, melyet semmiféle agitáció még

nem tud dönteni, akkor pár ezer szavazónál többet talán egy államban sem fogunk találni. De a politikai érettség ily magas mértékének alkalmazása mellett a legjobb esetben is csak felvilágosodott abszolútizmus tanaihoz jutunk el,- és ily fogalmak mellett népképviseleti alkotmány soha és sehol meg nem állhatott volna. Feltételezzük, hogy Tisza István gróf sem akarta a politikai érettséget ily magas mértékkel mérni és megengedhetőnek tartotta azt, hogy politikai jogokkal olyanok is felruháztassanak, a kik vezetésre szorulnak, kik hazájuk helyzetéről és szükségleteiről csak homályos képpel bírnak, a kiknek arra vonatkozólag, hogy mit kell az ország sorsának intézésében tenni, önálló nézeteik nincsenek, de nem is lehetnek, és a kik ezért nézeteikben azokhoz a pártvezérekhez alkalmazkodnak, a kik leginkább képesek velük elhitetni, hogy politikájuk szükségleteiknek megfelel. Ezzel tehát máris meg van nyitva az út egy bizonyos demagógiának, a melytől Tisza annyira fél, és valóban ő is alig fogja tagadni, hogy ily demagógia Magyarországon a korlátolt választójog alapján is létezett.

Ha ily körülmények között a politikai érettség legmagasabb mértékét nem alkalmazhatjuk, felmerül az a kérdés, melyik az a mérték, a melyet alkalmaznunk kell.

A feleletet erre megtalálhatjuk, ha szem előtt tartjuk, hogy a népképviselet célja a közvélemény érvényrejuttatása. A népképviseletnek olyannak kell lennie, hogy *mindazok*, a kik az országot érintő nagy kérdések csak valamelyikéről is határozottan körvonalozható meggyőződéssel, nézettel vagy óhajokkal bírnak, akár mert önmaguk érzik e szükségleteket, akár mert vesetőiknek sikerült őket ily meggyőződésekre, nézetekre és óhajokra bírni, szavazatuknak erejével képviselve legyenek a parlamentben is, hogy ott számarányuknak megfelelő befolyást gyakorolhassanak a közügyek intézésére. Egy óvatosabb liberalizmus doktrínái talán kifogásolni valót találnak abban, hogy valamely nézet képviselőinek pusztá számaránya legyen a döntő mozzanat, de voltaképpen ez csak a népképviselőt lényegéből folyik, mert a nézetek belső értékének objektív mértékkel való megállapítása soha sem lehetséges és a legbiztosabb út az államok békés fejlődéséhez mindig ez, mely a népek többségének akaratához simul. *Ezért a politikai jogok megállapításánál törekedni kell arra, hogy minden az országban képviselt nézet a parlamentben is képviselve legyen, hogy ezen különböző nézetek a teljes nyilvánosság világánál ott ütközhessenek össze, a hol érvényre juttatá-*

sukra lehetőség is kínálkozik és a hol azzal a súlylyal, a melyet képviselnek hatást gyakorolhatnak az ország ügyeinek vezetésére is. Ha egyes osztályok nézeteit és törekvéseit elzárjuk az elől, hogy a parlamentben is kifejezésre jussanak, politikai osztálygyűlöletet teremtünk. Ha egyes fajok vagy nemzetiségek óhajait és vágyait kirekesztjük a parlamentből, politikai fajgyűlöletet idézünk elő. Mindkettő elégületlenségre, az igaztalan bánásmód érzésének felkeltésére vezet és végre erupciókat, forradalmi tüneteket idéz elő, a melyek egyenesen a parlament ellen irányulnak azon parlament ellen, melynek legszebb hivatása az, hogy a nép összes elemeinek egymástól eltérő nézeteit és meggyőződéseit magasabb harmóniában oldja fel.

A mai Magyarország közállapotait vizsgálva senki sem fogja állítani, hogy a mi parlamentünkben mind az képviselve volna, a mi nézet és óhaj a nép széles rétegeiben az ország sorsának intézésére vonatkozólag felmerült, hogy mindazok benn volnának az alkotmány sánczaiban, a kiknek arra való érettségét kétségbevonni nem lehet. Egész nagy pártok, oly pártok, a melyek számarányuknál fogva igen jelentékenyek és a melyek nézeteikkel és meggyőződésükkel erősen befolyásolják már az egész nemzet közvéleményét is, a parlamentből ki vannak zárva, és kénytelenek annak kapuit döngetni, hogy bebocsátást nyerjenek. Nem a parlamentbe«, hanem a parlament *ellen* iparkodván érvényesülni, a politikai harcoknak egy része a nemzet akaratának legfőbb szervét képező parlamenten kívül folyik le, és erről nem lehet állítani, hogy ez a nemzeti organizmus erőteljes, egészséges, és sikeres működése volna. Meg kell tehát találni azt a formulát, mely ezekre nézve megnyitja az alkotmány sánczait, mert különben tartani lehet attól, hogy ők egyenesen a nélkülök gyakorolt és ezért tényleg vagy színleg ellenük irányuló alkotmányosság ellen volnának kénytelenek fordulni.

Ezt a formulát pedig nézetünk szerint igen helyesen állapította meg a jelenlegi kormány akkor, a mikor *az írni-olvasni tudás által, de csak ez által, korlátolt általános választójog alapjára helyezkedett*, a mely talán az alkotmány sánczain kívül hagyja egyelőre a román havasi pásztort és a drótos tótot, a kiknek még megmagyarázni sem lehet az ország dolgára vonatkozó egyes kérdéseket, mert minden kultúrától teljesen el vannak zárva, mely azonban alkalmas arra, hogy a parlamentben szerepet adjon azoknak az elemeknek, a melyek a magyar parlamenta-

rizmus megalkotása óta felküzdötték már magukat addig, hogy a közvéleményre befolyást gyakoroljanak és a melyeknek ezért tért is kell engedni. A választójognak ez a formája éppen azért, mert általános és egyszerű, sokkal előnyösebb, mint a *cenzus leszállítása*, a melyért Tisza István gróf is szót emel. Előnyösebb mindenekelőtt azért, mert a cenzus leszállítása is csak akkor vezetne az elérendő célhoz, — a kultúráilag és társadalmilag megerősödött néposztályoknak a parlamentbe való bevonásához, — ha a választók számát körülbelül úgy a jelenlegi választók harmadfélszeresére emelnék, úgy mint az írni-olvasni tudáshoz kötött általános választójog, mert hisz nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a mai társadalmi kultúra a 40-es évek társadalmi kultúrájához legalább is úgy aránylik, mint 2,6 az 1-hez. De előnyösebb másodszer azért is, mert a cenzus leszállítása csak azoknak előnyös, a kik megint szeretnének valami mesterségesen megkonstruált formulával bizonyos elemeket kirekeszteni a mai parlamentből, a mi megint felkeltené az igazságtalanság érzetét és lényegében nem orvosolná a mai állapot legkirívóbb hibáját, — egészen eltekintve attól, hogy ez a rendszer éppen nem az érettség és nagyobb intelligencia ismérvein épülne fel, mint ezt állítólag Tisza István gróf is óhajtja.

Mivel pedig ilyen természetű, a lehető legalacsonyabb értelmi feltételekhez kötött általános választójogról van szó, azok a *külföldi példák* is, a melyeket Tisza István gróf czikkeiben rémképül fest olvasói elé, helyt nem állhatnak. A magyar kormány terve az, hogy a választók számát az eddigi 1.048,976-ról 2.621,894-re emelje fel, míg az egész 24 éven felüli férfilekosság 3.895,541, az egész 20 éven felüli férfilekosság 4.322,960 főre rúg. Míg eddig a népesség 6,29 százaléka szavazott, a jövőben a népesség 15,74 százaléka fog szavazni. Ez a reform nem oly radikális, a milyennek Tisza festi, mert ha azon államok példáját követnők, a melyekre Tisza István gróf elrettentő példaként hivatkozik és az általános választójogot minden 20 éven felüli állampolgárra kiterjesztenék, a választójogot a népesség 25-95 százalékára kellene kiterjesztenünk. Ily radikális reformról nálunk nincsen szó, semmi felelős faktor nem akarja nálunk az általános választójogot a francia vagy német kaptafa szerint megállapítani és ezért Tisza István grófnak a külföldi államok választórendszerének teljes általánosításából levezetett konzekvenciái, még ha magukban helyt állának is, bizonyító

erővel nem bírnak, mert oly rendszerre vonatkoznak, mely nálunk nincs tervbe véve.

De a példák egyenként véve is helytelenek. A mi *Franciaországot* illeti, igaz, hogy III. Napoleon az addig óvatos, mesterséges módon a középosztály előnyére kiépített népképviselőnek az általános választójogra való fektetésével a maga abszolutisztikus uralmának vetette meg szilárd alapját és mai francia demokratáktól is halljuk, hogy az általános választójog hatalmas intézménye egy tizenegy évig tartó abszolutizmussal drágán volt megfizetve. De az ugrás Franciaországban kétszer nagyobb volt mint az, a mire mi készülünk és ha igaz is az a tény, hogy ez a reform mégis egy ily természetű abszolutisztikus uralom fönntartására szolgált, el kell ismerni azt is, hogy az általános választójog is segítette Franciaországot, lerázni az abszolutizmus bilincseit és oda vinni a dolgokat, hogy Franciaország politikailag is ismét a civilizáció élén halad. *Németországban* szintén egy minden inkább csak nem demokrata hajlamú államférfiú honosította meg az általános választójogot, de nem azért, mint Tisza állítja, hogy a szabadelvű német középosztály politikai hatalmát megtörje, hanem azért, hogy az egységes nemzeti gondolatot megvédje a partikularisztikus törekvésekkel szemben. Ez neki sikerült is, és így az általános választójognak itt is nem nemzetbontó, de nemzetépítő hatása volt. *Belgiumra* nézve még csak az sem áll, hogy egy a szabadelvűek által megfontolatlanul alkotott radikális választólóreform ölte volna meg a szabadelvű pártot, mert a szabadelvű párt ott tönkre ment az ő mindig félmegoldásokat kereső óvatos doktrinarizmusa miatt nem legesekélyebb részben azért, mert az általános választójogra nem tudta magát elhatározni, és az általános választójog elvét 1899-ben klerikális többség vitte bele a belga alkotmányba, még pedig, hogy az a szabadelvűeknek ne válják hasznára, a többszavazatok intézményével korrumpálva. *Ausztriában* pedig általános választójogról még ma sem beszélhetünk. Az osztrák parlament a világ legmesterkétebb szervezete, mely minden inkább, csak nem az osztrák nép nézeteinek tükörképe. Csak természetes, hogy ott, a hol az egész alkotmány bevallottan az osztályérdekek alapján épül fel, úgy hogy a vezető osztályok többséggel rendelkeznek, a hol azonban egyidejűleg a többségből kizárt osztályoknak nagylelkűen megadják azt a jogot, hogy mint egy állandó kisebbség a parlamenten belül a mandátum által adott fegyverekkel is szót emeljen a maga védelmére, ez a kisebbség

robbantó erővel szétfeszíteni igyekeznek a létező hamis és mes-terkelt kereteket. Reflektáltunk ezekre a Tisza által felhozott külföldi példákra, bár azt tartjuk, hogy a választási reformok politikai következményeire nézve más államok viszonyai mérv-adók nem lehetnek és bár akkor is, ha mindezen példák helyesen lettek volna felhozva, nem következnek semmi a nálunk fel-merült választójog tervekre nézve, mert ezek egészen más választójog behozatalát czélozzák.

De igenis tanulságosak a külföldi példák a választójog kiterjesztésével elért társadalmi hatásokra vonatkozólag. Ha tanulmány tárgyává tesszük például Anglia társadalmi és poli- tikai állapotait az 1832. évi első nagy választójogi reform előtt, meglepő az a hasonlatosság, a melyet ez állapotok a jelen Magyarország közállapotaival felmutatnak. A mikor elfogulatlan írók a választójog kiterjesztése előtti Anglia közviszonyait írják le, egészen az a benyomásunk, mintha a mai Magyarország kritikáját adnák. Bebizonyítjuk ezt néhány idézzettel M. Ostrogorski egyik könyvéből, aki »La Démocratie et l'Organisation des Partis Politiques« című művében ezeket írja az 1832 előtti Angliáról:

»Az angol politikai társadalom képe az átalakulás előtt egy szóval jelezhető: az egy arisztokrata osztály abszolút uralma volt. Ez az osztály nem kasztprivilegiumok alapján gyakorolta hatalmát; nem volt törvényes korlátokkal elválasztva a népes- ség többi részétől. Hatalma kizárólag vagyonán és társadalmi befolyásán nyugodott... Ezen magántermészetű befolyást erő- sítette a vidéki nemeseknek köztekintélylyel való felruházások is, azon szerep által, a melyet megyéjüknek önkormányzatában játszottak... Minden negyedévben összejöttek megyéjük szék- helyén, hogy negyedéves üléseiket megtartsák.« »Ezek a gyű- lések az uralkodó osztály valóságos rendez-vous-jai voltak...

Azokat az érzelmeket, a melyek e helyzetben keletkeztek ez osztály tagjaiban, átvitték a mindennapi életbe, ezekből vonták le társadalmi és politikai meggyőződéseiket ... Az a tény, hogy valaki osztozott e felfogásokban, minősítette az embert arra, hogy ez osztály tagjává legyen, ez szolgált neki útlevélül, egyszóval, ez tette őt »úr«-rá. A nélkül, hogy világosan definiálva lett volna, az »úr«-ról való fogalom volt a vezető osztály tár- sadalmi szabadságlevele... Csak a földbirtokosokról tartották, hogy az ország sorsában igazán érdekelve vannak... A kiknek vagyonuk nem volt, vagy csak ingó vagyonuk volt, azok minden pillanatban lerázhatták a port lábukról, azok csak

kalandorok voltak. Magukat tekintvén egyedül uraknak, a földbirtokosok külön társaságot képeztek, jobban mondva, ők képezték a jó társaságot. Az az ember; a ki üzlettel foglalkozott, még ha bankár volt is, nem tartozott a jó társasághoz.....

»Ugyanez állt a szabad foglalkozásokra nézve. Írók, művészek nem bocsáttattak be a jó társaságba. De ha valaki a középosztályból intelligenciájával, munkájával fölemelkedett, ha úgy élt, mint az urak, semmi sem gátolta meg, hogy fölvétesse az uralkodó osztály körébe, mert hisz törvényes korlát az osztályok között nem volt... A politikai mechanizmus ily körülmények közt igen egyszerű volt. A képviselőválasztások előtt a befolyásosabb vidéki nemesek összegyűltek és megállapodtak a jelölt személyében. Az osztályukhoz tartozók bizalomból vagy szokásból elfogadták a jelöltet, a többi, a magas cenzus miatt kevésszámú választó egész existenciájánál fogva megszokta a nagy földbirtokosok felé való gravitálást.«

»Különben skrupulus nélkül megvásárolták a szavazókat, egészen eltekintve azon kis helyektől, melyekben egyszben és egyszerre meg lehetett vásárolni a mandátumot... A megválasztottak túlnyomó részben arisztokraták voltak vagy olyanok, kikre az arisztokraták számíthattak... Független gondolkozású elem igen kevés volt — a társadalmi fegyelem elvégezte a politikai fegyelem dolgát is... A parlament »a gentleman-ek első klubja« volt, ha tagjainak valamelyike az összhangot meg akarta zavarni, eltávolították, mint valami hivatlan vendéget egy szalonból... Az arisztokraták fiai és egyáltalán a fiatal emberek, a kik a szalonok és klubok élvezeteire és szórakozásaira súlyt fektettek, vidéki nemesemberek — ezek voltak azok, a kik mandátumokat bírtak, mert lassanként *bon ton*-ná, vált a vidéki nemesek körében, hogy évente néhány hónapot a fővárosban töltsenek. A törvényjavaslatok fölötti viták alig érdekelték őket, ritkán és csak nagy ütközetek napján jelentek meg a házban, akkor, a mikor az egész csapatot és még a hátvédet is behívták a szavazatok szaporítására... A nagy közönség és kevéssé érdeklődött a politika iránt. Ez csak az elite szenvedélye, az arisztokrácia sportja volt.«

»A nemzet nagy tömegét alig érte a világosságnak vagy melegségnek csak egy kis sugara is az urak ezen társaságából... Ez az uralkodó osztály semmit sem tett azért, hogy kivonja a tömegeket abból a tudatlanságból, a melyben nyomorgóit vagy hogy öntudatai erősítse azzal, hogy nekik is van közük a hazához.«

Nem egészen reá talál e Anglia 1832 előtti közállapotainak eme képe, a mely csak a választójog kiterjesztésével módosult, Magyarország mai viszonyaira is. Ha igen, úgy ez azt bizonyítja, hogy mi ma ott tartunk, a hol Anglia tartott 70 évvel ezelőtt és hogy mi azt akarjuk megtenni, a mit Anglia már akkor megtett. Ha elfogadnék is azt az álláspontot, hogy kultúráilag haladottabb országokhoz a mi állapotainkat nem viszonyíthatjuk, *annyira talán mégis vagyunk már, hogy 70 évi késedelemmel követhessük a nyugati civilizációt.*

A népképviselési elvekkel a rendi társadalmat 1789-ben döntötte meg a francia forradalom. Hozzánk ez a mozgalom 50 év múlva vetette ide hullámaint s csak 1848-ban követték az európai példát. A mikor mi ezt tettük, abban az időben Franciaországot már csak rövid idő választotta el az általános választójogtól, mely 1851-ben lépett életbe. Azóta pedig ismét eltelt 54 esztendő. Vájjon nincs-e itt az ideje, hogy ezt a lépést is utánozzuk oly időben, a mikor künn már egész más problémák foglalkoztatják a népeket, oly problémák, a melyek talán csak újabb 50 év eltelte után fognak eljutni hozzánk?

A mondottakból ezt következtetjük, hogy az általános választójog Magyarországon tervbe vett formájára népünk igenis megérett. Hátra van most még a *demagógiától való félelem*, a melynek Tisza István gróf oly élénken ad kifejezést. Ezt a félelmet Tisza abból a körülményből vonja le, hogy nálunk a választójoggal fel nem ruházott népréteg, mely szerinte terrorizmussal az utolsó választásokat is eldöntötte, a legalacsonyabb fajta demagógia könnyű prédájának bizonyult, úgy hogy az országot neki ki nem szabad szolgáltatnunk, hanem meg kell hagynunk a vezetést az intelligencia kezében. Erre egy egész sor ellenvetéssel lehet felelni.

Mindenekelőtt is csak igen korlátolt mértékben állítható, hogy a nem választók terrorizmusa döntötte el a választásokat. Egy-egy kerületben, lehet, megesett ez is, de általában véve azt kell mondanunk, hogy a választói joggal felruházott tömegekben ép úgy sikerült »a legképtelenebb ráfogásokkal, a legvakmerőbb ámtításokkal és a leglehetőlenebb ígéretekkel fanatizmust kelteni«, mint a választójoggal fel nem ruházott tömegekben. Ha ez így van — és tagadni ezt alig lehet — akkor ebből az következik, hogy egy a jelenlegi méreteken korlátolt választójog sem képes biztosítékot a demagógia ellen. De ott, a hol a nem-

választók terrorizmusa abban nyilvánult meg, hogy a választókat megtámadták és erőszakkal megakadályozták a választó-helyiségbe való eljutásban — a mi szintén előfordult — nem-e szolgáltattak ezzel ezek a nem-választók egyenesen újabb bizonyítékot arra, hogy választójoggal való felruházásuk el nem odázható? Ha nekik is meg lett volna az a joguk, hogy akaratukat szava-zatuk erejével érvényesítsék, ha ők is be lettek volna vonva a pártjaik részéről fegyelmezett választók közé, nem lettek volna kénytelenek, az erőszakhoz és terrorizmushoz nyúlni, hogy véleményüket kifejezésre juttassák és a választás kimenetelét ily módon befolyásolják. Éppen az a körülmény, hogy ők még politikai jogok nélküli állapotukban is érezték annak szükségét, hogy akaratukat érvényesíteni törekedjenek, bizonyítja leg-jobbban, hogy vannak oly tömegek, melyek politikai jogokkal nem rendelkeznek, bár vannak politikai nézeteik és meggyőző-déseik, melyeket érvényre akarnak juttatni. A mi pedig a veze-tésnek az intelligencia kezében való meghagyását illeti, ez — legalább Tisza István gróf eszmemenetében — talán helyes volna akkor, ha ezt állíthatnók, hogy az intelligencia vezetése eddig jó irányban mozgott. De mihelyt kitűnt, hogy ez az intelligencia meddő közjogi játékok folytatásánál többre nem képes, hogy az ország bajait nem látja, ellenben veszedelmes konfliktusokba sodorja az országot, valóban nehéz belátni, hogy miért kelljen mégis ennek az intelligenciának gazdálkodását tovább folytatni.

Objektíve nézve közállapotainkat, úgy áll a dolog, hogy demagógia most is van, általános választójog mellett is lesz. A különbség csak az, hogy most ez a demagógia a közép-osztály, a Tisza által oly nagyra tartott »intelligencia« szűk eszmekörében mozog, míg általános választójog mellett — erre vallanak legalább a külföldi példák — a nép kegyéért versengő pártok előreláthatólag rá lesznek kényszerítve arra, hogy olyan jelszavakat keressenek, a melyek a nép valóságos reális érdekeit érintik. Ha az igazi szocziálista eszmék iránt különben kevésbé fogékony alföldi népben a szocziálizmus annyira elterjed-hetett, mint a hogyan el van terjedve, az majdnem kizárólag arra vezethető vissza, hogy a nép fogékonysággal bír az ilyen, reális érdekei köréből vett jelszók iránt. Ha a választók nagyobb számuk miatt kevésbé lesznek megvásárolhatók, akkor a kép-viselők is kénytelenek lesznek választóikat nem pénzzel, tiltott módon, de hasznos programokkal megengedett módon meg-

vesztegetni. Ez lényeges javulás lesz a mai állapotokhoz képest akkor is, ha e kérdések körül ugyanolyan demagógia fejlődne ki, a milyennek eddig választóközönségünkben a meddő közjogi kérdések terén prédája volt.

Igazán tökéletes népképviselői szervezet, igaz, csak ott lehetséges, a hol minden demagógiának útját állja egyfelől a népek világos belátása valódi szükségleteiről, másfelől a vezetők higgadt önmérséklete. Nálunk még sem az egyik, sem a másik nincsen meg, mert sem népünk, sem intelligenciánk nem áll azon a magas fokon, a hol a demagógia lehetetlenné válnék, így tehát demagógia van és lesz még egy darabig minálunk is. Ennek az állapotnak megszűnése csak a politikai műveltség fokozódásától remélhető, ez pedig függ ugyan az általános kulturális haladástól is, de függ a nép politikai érzékének élesítésétől is, a mely csak igen széles alapokon felépült oly választójog mellett várható, a hol a választók nem anyagi előnyök miatt, de meggyőződésből szavaznak. Az általános választójog mindenütt tapasztalt nevelő hatása érvényesülni fog nálunk is egyfelől úgy, hogy az ismételten a választási urna elé kerülő nép mindinkább rá lesz szorítva, hogy politikai meggyőződéssel számot vessen és azt esetleg revideálja, és másfelől úgy, hogy a nép bizalmáért versenyző politikusok is mindinkább kénytelenek lesznek a nép valóságos érdekeit felkarolni. Ez a nevelő hatás pedig nem az utolsó előnye az általános választójognak. Hogy tehát ismét összegezzük a mondottakat, mi az általános választójognak a behozataláról igen is azt tartjuk, hogy az »a nemzeti organizmus egészséges, erőteljes és sikeres működését« legjobban biztosítja, nem doktrinair okoknál fogva, hanem mert vannak népünkben politikailag érett elemek, a melyek a választójogból ki vannak zárva, és a melyek az írni-olvasni tudáshoz kötött választójoggal vonhatók be legjobban az alkotmány sánczaiba. Csak ily reform képes megváltoztatni parlamentünk eddigi szűk keretek közt mozgó szellemét, a mire pedig nélkülözhetetlen szükség van. A demagógia akkor sem lesz nagyobb mint most, ha lesz, a népjólét kérdései körül fog forogni és nem meddő, kisz jelentőségű közjogi kérdések körül és félni tőle annál kevésbé kell, mivel éppen az általános választójog nagy nevelőhatásával a legjobb szer oly érettebb közvélemény megteremtésére, a melyben a demagógia talajt nem talál. Az általános választójog tehát feltétlenül a nép érdekeinek megóvására alkalmasabb parlamentet fog teremteni.

III.

Hátra van most még az a kérdés, hogy az általános választójognak nézetünk szerint nem csak eddigi állapotaink miatt szükséges, de magában véve is czélszerű behozatalát nem kellene-e mégis elejtenünk azon oknál fogva, mert az *Magyarország nemzetiségi viszonyaira* való tekintettel veszélyekkel járhat. Létezik-e ily veszély és ha igen, valóban oly nagy-e az, hogy miatta inkább az eddigi politika hínárjában kellene tovább vergődnünk? Ez a kérdés, a melyre még választ kell adnunk. Megítélése függ részben az ily irányban végzett statisztikai kutatások eredményétől, részben egyéb körülmények mérlegelésétől.

Az idevonatkozó *statisztikai adatok* a Kristóffy József belügyminiszter és Tisza István gróf között kifejlődött polémiából már ismeretesek és mi egyszerű rekapitulációjukra szorítkozhatunk. Az egész ország választóit összefoglalva a következő táblázat tünteti fel a nemzetiségi szavazatok arányát a jelenlegi választórendszerben (1.048,976 választó mellett) és a kormány által tervezett, a betöltött 24-ik évhez és az írni-olvasni tudáshoz kötött választórendszerben (2.621,894 választó mellett). Van e szerint:

az eddigi		az új	a nemzetiség aránya
	rendszerben	rendszerben	az összes lakos- sághoz viszonyítva
magyar	56,2	61,4	51,4
német	12,7	14,8	11,8
tót.....	11,4	11,5	119
román.....	11,2	7,2	16,7
ruthén	2,9	0,4	2,5
horvát.....	1,2	1,2	1,1
szerb	2,8	2,3	2,6
egyéb	1,6	1,2	2,0

Ha feltesszük, hogy politikai szempontból csak a magyar választók megbízhatók, akkor is, az összefoglaló számokat tekintve, a kormány által tervezett választórendszer a magyarság szempontjából előnyösebbnek mutatkoznék még az eddigi rendszernél is. Tisza István grófnak azonban feltétlenül igaza van abban, hogy ezek az összefoglaló számok, nem megbízhatók, mert hisz lehet, hogy a magyarság igen számos kerületben csak mint kisebbség szerepel s így csak az összefoglaló számokat teszi kedvezőbbekké, míg a magyarok által dominált

választókerületek azért csakugyan csökkenhetnének. Ennélfogva fontosabbak azok az adatok, a melyek az egyes kerületek választóinak nemzetiségi viszonyait tüntetik fel. Ezeket Kristóffy József belügyminiszter úgy tünteti fel, hogy magyar anyanyelvű a, kerületek választóinak száma

	az eddigi rendszerben	az új rendszer mellett
75—100% erejéig	180	187 kerületben
50—75% »	49	56 »
25—50% »	55	55 »
0—25% »	129	115 »

Vagyis míg ma 413 kerület közül 229 kerületben van a magyarság abszolút többségben, addig jövőre 243 kerületben lenne többségben, e szempontból tehát 14 kerületben javulna a helyzet.* Ez adatok abban a határban, a melyben a statisztika egyáltalán bizonyítóképes, azt mutatják, hogy a magyarság helyzete az új választójogban nem hogy megromlanék, de ellenkezőleg megjavulna. Még *a választókerületek újabb, arányos beosztása mellett is* ilyen helyzetben száz meg száz mód fog akadni a *magyar hegemonia feltétlen biztosítására*, annál inkább, mivel lehetséges, az amúgy is már túlnyomó részben magyar választóknak nagyobb képviselőt biztosítani. Egyáltalában — mivel az írni-olvasni tudók száma a magyar valamint a magyar nemzeti szempontból mindig megbízhatónak mutatkozott német vidéken aránytalanul nagyobb, mint a nemzetiségi vidékeken, — a dolog természetében rejlik, hogy a választókerületeknek az új rendszerben választójoggal bíró egyének arányában való megállapítása is csak oda vezetne, hogy a magyar és német kerületek területileg sokkal kisebbek volnának, mint a nemzetiségi vidékeken alakított kerületek, azaz egy bizonyos abszolút népességű terület magyar és német vidéken jóval több képviselőt fogna az országgyűlésbe küldhetni, mint más, nemzetiségi vidéken.

A statisztika azonban egymagában nem döntő és Tisza igen helyesen utal reá arra, hogy meg kell vizsgálni azt is, vajjon *minő elemekből* fog alakulni a nemzetiségi többség az egyes kerületekben. »Hiszen többségben vannak — mondja ő — a nem magyar ajkú választók a választókerületek tetemes

* L. Kristóffy József belügyminiszter nyilatkozatát „Az Újság” 1905 szept. 7-iki számában.

részében ma is, de ez a többség legtöbb helyütt oly elemekből alakul, melyek legalább részben emanczipálni tudják a nemzetiségi izgatok befolyása alul magukat s a magyar intelligencia, a magyar nemzeti politika számára hozzáférhetők. Innen van az, hogy a magyar politika kerül ki győztesen az urnából nemzetiségi kerületeink túlnyomó részében is.« Hát vajjon igaz-e az a kép, a melyet Tisza István gróf fest a viszonyokról és igaz-e az, hogy a kerületek okvetlenül a nemzetiségi izgatás martalékaivá lesznek, mihelyt a nemzetiségi intelligencia kezéből elvonjuk a vezetést?

A ki a nemzetiségi vidékek viszonyait ismeri, az tisztában van azzal, hogy a *nemzetiségi agitációt* első sorban nem a tömeg folytatja, de az az egynéhány ügyvéd, pap és tanító, a ki ott az *intelligenciát* képviseli. A nagy tömegek politikailag eddig önállóan nem igen mozdultak meg és feltétlenül befolyásuk alatt állnak vagy a szolgabíróknak, vagy saját intelligenciájuknak. Ez most is így van, a jövőben is ugyanígy lesz. A különbség csak az, hogy azok, a kik eddig 400 román parasztot vezettek, a jövőben épp úgy fognak 1000 román parasztnak dirigálni. Az a körülmény, hogy a tömegek fognak szavazni, teljességgel nem változtat a dolgon, mert ez a tömeg ugyanazon befolyások után fog indulni, mint eddig, a különbség csak az lesz, hogy ezek a befolyások egyszerűen a szavazatok nagyobb számával fognak érvényesülni az ellenkező befolyás alatt álló szavazatok nagyobb számával szemben.

Ha tehát eddig sikerült, nemzetiségeink kerületei túlnyomó részében is a magyar politikát győzelemre vinni, ez nem azért történt, mert az eddigi választók keretében a nemzetiségi izgatásnak nem volt talaja, hanem azért nem, mert az említett befolyások nem ebben a szellemben érvényesültek. Eltekintve a magyarság érdekében működő közigazgatási közegek befolyásától, a mely annál nagyobb, minél mélyebb néprétegekbe hatolunk be, a nemzetiségi intelligencia befolyása sem fog másként érvényesülni — részben talán nemzetiségi irányban, de részben bizonyára a magyar politikai álláspont érdekében — mint eddig. Ezen intelligencia sorában ugyanis van mindig tetemes számú egyén, ki jóindulattal van a magyar vezető elem politikája iránt, nem annyira azért, mert ez az ő meggyőződése, hanem azért, mert ettől holmi előnyöket vár, akár állami kongrua, akár valami tanítói jutalék, akár valami hatóság jóakarata képében. Ez hozta a nemzetiségi kerületeket a kormány-

párt táborába. Teljes önámítás, ha Tisza István gróf feltételezi, hogy azok a nemzetiségi választók, kik kormánypárti képviselőket választottak, »a magyar intelligencia befolyása« alatt álltak. Egész más befolyások hatottak itt közre, ezek a befolyások érintetlenül meg fognak maradni az általános választójog esetében is és semmi ok sincs feltételezni azt, hogy ezen kerületek ugyanazon befolyások alatt az általános választójog behozatala után azonnal pusztán vagy akár csak túlnyomó részben is nemzetiségi képviselőket fognának a parlamentbe küldeni.

Ily körülmények közt nem komoly dolog, ha Tisza István gróf az általános választójog mellett a parlamentbe bejutott *nem magyar képviselők* számát 100—150-re teszi. A valószínűség a mellett szól, hogy a nemzetiségek általános választójog mellett csak igen kevés emberrel fognak többet behozhatni az országgyűlésbe, mint a jelenlegi választórendszer mellett, mert az ő sikereik nem attól függenek, hogy kapnak-e tömegeket vagy nem — hisz ilyenekkel úgyis rendelkeznek — de attól, hogy mennyire sikerül, intelligenciájukat a nemzetiségi ügynek megnyerni. Nem hihető, hogy éppen az általános választójog, mely a nemzetiségi többségű kerületeket csökkenteni fogja, volna az az intézkedés, a mely egy lökással az egész nemzetiségi intelligenciát a nemzetiségi agitáció karjaiba lökné — ellenkezőleg, azok a mérséklő és gátló befolyások, melyek eddig az államot vezető magyarság érdekében érvényesültek, meg fognak maradni a jövőben is. Igaz ugyan, hogy az utolsó évek folyamán, részben a magyar politikai pártok meddő harcjai, részben egyéb okok következtében a nemzetiségi intelligencia nagyobb mértékben állt a nemzetiségi propaganda szolgálatába, mint azelőtt, de ez az általános választójog kérdésének megítélésével közömbös, mert ha a nemzetiségi intelligencia ezen elpártolása ily rohamosan halad előre, mint az utolsó években, akkor a kerületek mind nagyobb és nagyobb számban a jelenlegi választórendszer mellett is nemzetiségi képviselőket fognak az országgyűlésbe küldeni; nem sokkal kevesebbet, mint az általános választójog mellett.

Ha tehát fel is tesszük, hogy az általános választójog itt-ott fel fog szabadítani és meg fog erősíteni oly befolyásokat, a melyek a nemzetiségi agitáció szolgálatában állnak, ez az átalakulás nem lesz oly katasztrofális jellegű, hogy rögtön 100—150 nemzetiségi képviselőtől kellene tartanunk. Valószínűleg általános választójog esetén sem kerülne be a képviselő-

házba több mint 20—25 román, 13—14 német, 10—12 tót, és 5—7 szerb képviselőnél, *volna tehát összesen 48—50 nemzetiségi képviselőnk*. Ha tekintetbe vesszük, hogy ezen körülbelül 50 kerület közül 23 (10 román és tót és 13 szász) már most is nem a magyar elem kezében van és hogy új általános választás esetén a fokozódó nemzetiségi propaganda miatt néhány új kerület is feltétlenül el fog veszni a magyarság részére, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a nemzetiségi képviselők száma még csak megduplázódni nem fog, az általános választójog behozatala esetén.

Még kevésbé fogadhatjuk el azt, hogy Tisza István gróf, a *40 horvát képviselőt* is egyszerűen hozzászámítja a várható nemzetiségi csoporthoz, mely így szerinte 150—200 tagra növekednék. Bár elismerjük, hogy a horvátok politikai magatartása egy erős nemzetiségi pártnak a magyar parlamentben való föltünése által módosulást szenvedne, a horvátok még sem erősítenék a nemzetiségi csoportot, egyszerűen azért, mert azon egész téren, a hol a nemzetiségi súrlódások lefolynak, a belügy, közoktatásügy és iparügy terén, a horvát képviselők a magyar országgyűlésen még csak szavazattal sem bírnak.

De tovább kell mennünk és fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy mi lesz a *jövőben* akkor, ha a nemzetiségi intelligencia csakugyan teljesen és végleg átpártol a nemzetiségi agitációhoz, lemondván még azokról az igen jelentékeny előnyökről is, melyekkel az állammal való jó viszony jelenleg rá nézve jár, és ha »a nemzetiségek átértvén azt, hogy miről van szó, meg fogják taníttatni fiaikat az irni és olvasni tudásra, hogy oly kerületekben is többséget nyerjenek, hol eddig minoritásban vannak«.

Az első eset, a nemzetiségi intelligenciának teljes elpártolása a magyar nemzeti politikától a választójog kérdése szempontjából közömbös. Ha megtörténik, a mi egy-két nemzetedéken belül alig hihető, akkor az általános szavazatjog mellett igaz, hogy bekerülne a parlamentbe 170 nemzetiségi képviselő, de ez esetben a jelen választórendszer mellett is volna nem 170, de 184 nemzetiségi képviselőnk. Ez tehát a dolgon nem változhat.

A második eset, a népmívelődésnek a nemzetiségek körében való emelkedése és az ennek következtében a választók számában beálló növekedés bizonyos körülmények közt igenis aggályos lehet. Ez az aggály azonban aktuálissá csak a második vagy

harmadik nemzedékben mi utánunk fog válni, sőt esetleg még sokkal később, mert hirtelenül nem lehet a választókat megtanítani még az írás s olvasásra sem és ma részben még az iskolák is hiányzanak, a hol az új nemzedék ezt a művészetet megtanulhatná. A míg tehát ezen aggály komolylyá válik, még igen hosszú idő fog eltelni. Ezt az időt fel kell használni eredményes nemzetiségi politikára, a mi alatt nem a divatos sovén nemzetiségi politikát értjük, mely még évszázadok múlva is csak negatív eredményeket szülne, de olyan politikát, mely Deák Ferencz szellemében a nemzetiségeket saját érdekükkel idelfüzi az államhoz és a nemzet hű fiaivá teszi. Ez a politika vagy sikerül, vagy nem. Ha sikerül, akkor még a nemzetiségi szavazatok némi szaporodásától sem kellene félni, ha pedig nem sikerül, akkor úgy is hiábavaló a nemzetiségeknek a politikai jogoktól való elzárása, mert, ha a mi 8 milliónyi nemzetiségünk kultúráilag emelkedik és a politikai jogoktól mégis meg van fosztva, bizonyára fog akkor ezer meg ezer módot találni arra, hogy a 9 milliónyi magyarságtól a politikai jogok megadását kikényszerítse. De ismételjük, hogy oly távoli jövőről van szó, a melyről világos képpel úgysem bírhat senki sem. A mi véleményünk szerint tehát *általános választójog esetén sem fog a nemzetiségi képviselők száma sokkal erősebben szaporodni, mint a hogy szaporodnék a jelenlegi választórendszer fenntartása esetén is*. Ha az a szaporodás, a mi lesz, létrehoz is egy 40 tagból álló nemzetiségi csoportot, (a százszokat alig lehet ide számítani), abban veszély nincs, sőt meg van az a jó oldala, hogy a nemzetiségek a parlamenten belül és annak segítségével fognak jogosult céljaik megvalósítására törekedni és nem a parlamenten kívül és azzal szemben, az izgatás destruktív fegyvereinek felhasználásával. A nemzetiségi veszély tehát szerintünk rémkép, melyet oly komolyan venni nem kell. Egyelőre egyáltalán nem létezik, ha pedig valaha ránk zúdulna, be fog következni ez akkor is, ha általános választójogot adunk, akkor is, ha megtartjuk korlátolt választórendszerünket.

A szabadelvű pártnak október 30-án tartott értekezletén Tisza István gróf részben ismételte, részben kiegészítette azokat az érveket, a melyekkel október elején az általános választójog

ellen síkra szállt. Csak annyiban kell e fejtegetéseivel foglalkoznunk, a mennyiben valami újat tartalmaznak. Hogy a magyar társadalom vezető osztályai érzékkel bírtak az alsó néposztályok sorsa iránt, azt Tisza most is állítja, de most sem bizonyítja, a nemzetiségi veszélyrel pedig ezúttal csak nagy általánosságokban foglalkozik, — erre a két kérdésre tehát többé nem kell kitérnünk. Beszédében a fősúlyt arra fekteti, hogy az általános választójog behozatala parlamentünkben a destruktív irányzatokat erősítené, a mit külföldi példákkal bizonyít, azt állítván, hogy 1. csak ott fejlődött ki mintaszerű parlamentarizmus, a hol a választójog rohamos kiterjesztésétől tartózkodtak, mint Angliában, és hogy 2. az általános választójog mindenütt, hol behozták, megrontotta a parlamentarizmust.

Az angol példával Tisza István gróf igen nagyra van. Diadalmasan mutat reá arra, hogy még az 1832. évi nagy angol választójogi reform is csak 4,2 százalékra emelte fel a választók számát, hogy 1867-ben is csak 8 százalékra emelték Angliában a választók számát, és hogy ma is az összes férfi lakosságnak csak két harmada bír Angliában választójoggal.

A mi az 1832-iki nagy reformot illeti, a melyet fennebb mi is érintettünk, az bizonyító erővel teljességgel nem bír. Igaz, hogy Anglia akkor csak 4¹/₂ százalékra emelte fel a választók számát, holott nálunk a lakosság 15,74 százalékának akarjuk megadni a választójogot. De bármily nagy legyen az eltérés Anglia és Magyarország kulturális állapotai között, a korkülönbséget még sem szabad elfelejtenünk. 1832-ben, 7 évvel az első vasút kiépítése után és 8 évvel az olcsó postatarifa behozatala előtt, a mikor az angol sajtó is igen fejletlen állapotban volt még, az eszmék csak aránytalanul szűkebb körben terjedhettek el, mint ma akár nálunk is. Oly mély rétegekbe, mint ma, a politikai törekvések akkor egyáltalában nem voltak képesek hatni és ezért a választójognak igen nagymérvű kiterjesztése is egyenesen a lehetetlenségek birodalmába tartozott. A fősúly itt igazán nem a statisztikai adatokon, a százalék-számokon fekszik, a melyekről Tisza oly megvetéssel nyilatkozik, ha ellene szólnak, és a melyekkel oly biztosan operál, ha nézeteinek védelmére hozhatja fel. A döntő mozzanat az, hogy az 1832 előtti angol politika éppen úgy a tespedésnek indult, mint ma a mi magyar politikánk, hogy az akkori angol parlament épp oly kevéssé tudott hivatásának magaslatára emelkedni, mint a mi mai magyar parlamentünk, hogy az akkori angol törvény-

hozás épp úgy a teljes tehetetlenség képét mutatta, mint ma a mi magyar törvényhozásunk, hogy akkor az angolok csak a parlament oly jelentékeny felfrissítésével tudtak a bajokon segíteni, mely a választók számát megötszörözte, és hogy ez az eljárás valóban használt is. Ha mi, a kik ugyanazokban a bajokban szenvedünk, tetézve az akkor még ismeretlen obstrukció bajával, segíteni akarunk magukon, ugyanezt a példát kell követnünk, de a változott viszonyoknak megfelelő módon, számot vetve azzal, hogy a mai forgalmi állapotok mellett és azon eszközök mellett, a melyekkel a politikai agitáció ma rendelkezik a népnek aránytalanul nagyobb része bír politikai meggyőződésekkel és nézetekkel, mint 1832-ben akár Angliában is. Merem állítani, hogy az akkori viszonyokat összevetve a maiakkal nagyobb merészség kellett ahhoz, abban az időben Angliában a választók számát 0,9 ről 4,2 százalékra emelni, mint a mennyire szükségünk van nekünk, a mikor a választók számát 6,3-ról 15,7 százalékra akarjuk felemelni.

Komolyabbnak mutatkozik az a tény, hogy Anglia még 1888-ig is lakosságának csak 8 tizedét ruházta fel választójoggal, mert azt el kell ismernünk, hogy a nyolczvanas évek angolországi, és a mostani magyarországi kultúrállapotok összehasonlítása Anglia javára üt ki. Erre vonatkozólag azonban figyelembe kell venni egy döntő fontosságú körülményt, melyet Tisza István gróf ugyan tagad, a melyet azonban mégis mindaddig, míg bizonyítékokat nem hoz fel, megállapítottnak vehetünk. Ez a körülmény az, hogy az angol parlament valóban mindig érzékkel bírt az alsó néposztályok sorsa iránt és hogy alig múlt el ülészak, a melyen e részben a legfontosabb és legalaposabb reformokat nem vitte volna keresztül. Tette ezt, mint maga Tisza István gróf mondja, már abban az időben is, a mikor az angol választók még csak $4\frac{1}{2}$ százalékot tettek ki. A vezető osztályok nagy intelligenciája, modern eszméktől való áthatottsága megmutatta az angol parlamentnek azt az utat, a melyen haladnia kellett, megtermékenyítette tevékenységét és lehetővé tette, hogy a nép meg legyen elégedve parlamentjével. Ily módon lehetővé vált az is, hogy a vezető osztályok megtartsák hatalmukat még akkor is, a mikor másutt a parlamentből kirekesztett tömegek már erővel törekednek érvényesülni. Hisz bármily szűk volt az angol parlamentarizmus alapja, egyetlen eszme sem volt kirekesztve belőle, mert az angol intelligencia körében szószólója akadt minden törekvésnek. De lehet-e bárkinek is össze-

hasonlítania az angol törvényhozás működését a miénkkel? Lehet-e nyugodt lélekkel állítani, hogy a mi parlamentünk is ennyire magaslatán állt hivatásának? A ki ezt a kérdést a magyar parlament javára tudja eldönteni, az tulajdonítson fontosságot az angol példának, mi erre képesek nem vagyunk és meg vagyunk győződve róla, hogy bármint álljanak is a dolgok Angliában, *Magyarországon* a nép érdekei csak akkor lesznek megvédve, ha védelmüket a nép maga veszi kezébe.

Ha így állunk a *mintául* elénk állított példával, hogyan áll már most a dolog azokkal a bizonyos, Tisza István gróf által idézett *elrettető* példákkal?

Tisza két irányban keresi az általános választójognak a parlamentarizmusra gyakorolt káros hatásait: az obstrukziós áramlatok erősítésében és a demagóg irányzatok felülkerekedésében. A mi az obstrukciót illeti, az semmi összefüggésben a választójoggal nincs. Voltak obstrukciók oly államokban, hol a választójog igen korlátolt, és voltak olyan államokban is, hol általános választójog van. Az obstrukció a parlamenti élet belső zavara, melyet kiküszöbölni éppen a liberális politika elsőrendű kötelessége. De másként, mint alkalmas hárszabály megalkotása által, ezt a zavart kiküszöbölni nem lehet. Magyarországra is csak korlátolt értelemben áll az, hogy a szűk mederbe szorított választójog idézte elő az obstrukciót és hogy az általános választójog meg fogja azt szüntetni. Nálunk igenis abból keletkezett az obstrukció, hogy parlamentünkbe új gondolat évtizedeken keresztül be nem hatolhatott, hogy mindig a közjogi apróságok képezték pártküzdelmünk ütköző pontját és hogy ez a harc, a melyre minden figyelem koncentrált, annál erőszakosabb formát öltött, minél kisebb volt az eredmény, a melyet el lehetett érni. Hisz a pártküzdelmeknek is van nevelő hatásuk és egy oly országban, melyben kizárólag közjogi kérdéseken veszekednek, az ország ebbe lassankint belenevelődik. Új eszméket kell a parlamentbe hozni és ennek csak egy módja van, az általános választójog behozatala. Ezzel *a mi* obstrukcióink főoka meg fog szünni, a mi nem zárja ki, hogy más okokból újabb obstrukció ne keletkezzék, mindaddig, a míg alkalmas hárszabályt megteremteni nem sikerült.

A mi azokat a példákat illeti, a melyekre Tisza a demagógia veszélyének bizonyítására idéz beszédében, ezek helyt nem állnak. Franciaország, Németország és Ausztria az a három állam, a melyre Tisza hivatkozik. A mi *Franciaországot* illeti,

szerinte ott ma az általános választójog mellett a francia társadalom színe-java lezorult a vezetésből. Nem tudjuk, milyen elemekre czéloz Tisza. De azt igenis tudjuk, hogy Franciaországnak egy cseppet sincs oka panaszkodnia az általános választójog fölött; lehet, hogy turbulens elemek is bekerültek az általános választójog révén a francia kamarába, de e részben számot kell vetni a francia nép sajtáságos heves véralkatával is. Ezeknek a tüneteknek daczára is a francia törvényhozás oly gazdagon látja el az egész világot termékenyítő eszmékkel, hogy valóban igazságtalanság vele lenézően bánni. Franciaország mindenestre jobban van megelevedve mai parlamentjével, mint volt az óvatos liberális elméletek alapján — valószínűleg Tisza István gróf szájaíze szerint — megkonstruált Lajos Fülöp korabeli parlamentjével. *Németországban* pedig elvitázhatlan ugyan, hogy az általános választójog a szocziáldemokratákat és klerikálisokat nagyra növelte, de éppen ezeknek a végleteknek küzdelme a közéletre annyira megtermékenyítőleg hat, hogy az óvatos, kissé nemzeti; s kissé liberális politika, a mely mindig félmegoldásokat kereső önző osztálypolitika volt és a mely az általános választójog előtt: Németországban impotenciájának oly szomorú képét adta, erre soha nem lett volna képes. A mi *Ausztriát* illeti, hol az ötödik kúriában általános választójog alapján, Tisza szerint, a radikális, destruktív elemek kerülnek be többségben, ott nincs általános választójog. Az osztrák választójog öt kúriát ismer. A nagybirtokosok a választók 0,7 százalékát képezik és mégis a képviselők 20 százalékát választják; a kereskedelmi kamarák a választók 0,1 százalékát képviselik és a képviselők 4,97 százalékát választják; a városok a választók 6,97 százalékával 27,73 képviselőt, a falusi községek a választók 22,36 százalékaival 30,34 százalék képviselőt küldenek — az általános választójog alapján alakított ötödik kúriában pedig a választók 70,59 százaléka csak 17 százalék képviselőt választ. E bonyolódott választási rendszerben az általános választójog egyetlen jó oldala nem érvényesülhet; ott e rendszer nem hathat engesztelőleg és nem válhat az országban létező áramlatok legfőbb küzdőterévé. Ellenben azzal, hogy egy külön kúriát általános választójoggal ruházott fel, Ausztria lehetővé tette azt, hogy a hatalomból kizárt tömeg tehetetlen dühében a mandátum által nyújtott hatalmas fegyvert is arra fordíthatja, hogy a létező állapotokat felforgassa. Ha tiszta általános választójog lesz

Ausztriában, akkor fogjuk meglátni, hogy ez nem fog-e heves párttusák és extrem elemeknek a parlamentbe való bejutása daczára is termékenyítőleg és gyógyítólag hatni Ausztria köz-állapotaira.

A külföldi példák sem győznek meg tehát bennünket az általános választójog helytelen voltáról. Az az elmélet, melyet Tisza hirdet, a mikor azt követeli, hogy csak a föltétlenül művelt osztályok döntsenek az ország sorsa felett, ma leszorult már jóformán a tudományban is és még inkább az életben. Hamarjában csak egy újabb munkát találunk, a mely némi rokonságot mutat Tisza István grófnak a választójogról előadott tanaival. Ebben a könyvben találjuk a következő Tisza eszme-menetének megfelelő passzusokat:

»A történelem bizonyítja, hogy a leglényegesebb, a legtermékenyebb és a legmaradandóbb reformok emelkedett eszméktől és mély tudománytól vezetett kisebbségeknek köszönhetik létüket, és hogy a választójog kiterjesztésével a politikai eszmék színvonala süllyed, a közvélemény pedig a választók tömegében eldurvul és elfajul... A tömegeknek általánosítások iránti hajlamát haszonnal aknázhatják ki a hatalomra vágyó politikusok. A könnyűség, a melylyel a tömeg közhelyek által elragadtatja magát, mindenütt a közvélemény nagy demoralizációjára és a nemzetek politikai érzékének elgyöngítésére vezet.«

A ki ezeket mondja, az nem más, mint Pobjedonoscew, az orosz szent synodus főprokurátora, az orosz reakció vezére.*

Vajjon nem megdöbbenő-e a magyar *szabadelvű* pártra és annak vezérére, hogy ily társaságban találják magukat?

Gratz Gusztáv.

* L. P. Pobédonostzeff; Questions religieuses, sociales et politiques. Paris, 1897. p. 31.

AZ ISKOLAI EGÉSZSÉGÜGY JÖVŐJE.

FELOLVASTATOTT AZ ORSZ. KÖZEGÉSZSÉGI EGYESÜLET ISKOLAORVOSI
SZAKOSZTÁLYÁNAK DÍSZÜLÉSÉN, 1905 OKT. 24-ÉN.

Az iskolaorvosi szakosztály 10 évi fennállásának évfordulója alkalmából egy pillantást kívánt vetni eddigi működésére. De miután a cselekvés, a munka emberének szemében egy visszapillantás csak arra való, hogy abból a jövőre nézve tanúságokat vonjunk le és új erőt merítsünk a munka folytatására. a szakosztály nem akart megelégedni ezzel, hanem egy pillantást kívánt vetni a jövőre is, és megtisztelt engem azzal, hogy a próféta szerepét reám bízta.

Vannak hamis és vannak igaz próféták. Önökre bízom mélyen tisztelt hallgatóim előadásom után eldönteni azt, hogy én melyik kategóriába tartozom. Én egyelőre csak azt kívánom megmondani, hogy nézetem szerint ki a hamis — ki az igaz próféta.

Nem az a hamis próféta, a ki a néppel el akarja hitetni, hogy *egyedül ő az*, a ki egy népboldogító misszióval lett megbízva; *egyedül ő az*, a ki az emberek előtt feltárja az igazságot; *egyedül ő az*, a kinek száján keresztül beszél egy, az egész világot mozgató hatalom, holott jól tudja, hogy a dolog nem így áll.

Ez, lehet hogy nem egyéb mint egy fogás hívek salogatására, egy ügy, egy eszme érdekében, mely magában véve jó és üdvös.

Hamis próféta csak az, a ki egy álmot, egy rögeszmét, egy utópiát állít a nép elé és vele el akarja hitetni, hogy *ez a jövő!*

Az igaz próféta nem indul ki egyéni kívánságaiból vagy ideáljából, még kevésbé rögeszmékből vagy előítéletekből,

hanem megfigyelve az emberi társadalom mozgató erőit, valódi szükségleteit és haladásának irányát és tempóját, ezekből levonja következtetéseit és ezekből alkotja meg a jövő képét.

Kívánságom volt ilyen úton haladni. Ha netalán eltévedtem, ezt ne tulajdonítsák az akarat gyöngeségének, hanem az ember gyarlóságának.

A társadalom mozgató erői nem voltak mindig ugyanazok és különösen a legújabb idők tapasztalatai tanítanak meg bennünket arra, hogy ezen erők miért és miként változnak.

Változnak azért, mert változik az maga, a mit társadalomnak nevezünk.

Míg ugyanis eddig, sőt jó részben még mostan is, az, a mi a társadalmat képviseli, az, a mi az államokon belül a népek sorsát intézte és intézi, nem az emberek összességéből, hanem egyes kisebb érdekkörökből áll, melyek első sorban nem az összes nép, hanem saját jólétüket tartották és tartják szem előtt; addig az újabb haladó irány mindinkább háttérbe szorítja ezen kisebb külön érdekű köröket és oda törekszik, hogy a népek valódi életfeltételei találjanak kielégítést.

Azon mértékben tehát, a mint ezen irányzat a gyakorlati életben érvényesül, az emberek figyelme és tevékenysége elterelődik olyan kérdésektől, melyek az államokat azelőtt mozgatták, sőt megrázkódtatták, a nélkül, hogy ezen megrázkódtatások szülőokai valóban a néplélekben fakadtak volna.

A nép maga mindenütt közönyös politikai, hatalmi fajvagy nemzetiségi, sőt vallási kérdésekkel szemben is és csak akkor vesz részt ilyenek által előidézett küzdelmekben, ha sikerül vele elhítenni azt, hogy ezek szoros kapcsolatban állanak anyagi érdekeinek előmozdításával.

Azért tehát, mert a nép mindinkább belátja azt, hogy azon tevékenység, melyre felhasználtatott, vajmi kevés haszonnal járt jólétének biztosítására, folyton összébb és összébb zsugorodnak az emberek összességét vezető érdekkörök annyira, hogy idővel teljesen megváltozik az emberi társadalom képe és teljesen megváltoznak az ezt mozgató erők.

Arra a kérdésre, hogy miképpen változnak azok az erők, azaz hogy milyen irány váltja fel a régebbit? már az elmondottakban megtaláljuk a választ.

Az új irány a realiztikus. Keveset törődve külpolitikával, minden ember saját meggyőződésére, kedélyére, hagyományaihoz való ragaszkodására és általában lelki szükségleteire bízva olyan ügyeket, melyek az ember életfenntartásával szoros kapcsolatban nincsenek, ez utóbbinak biztosítását tűzi ki legfőbb céljául, felhasználva a kultúra összes vívmányait és fegyvereit. És a mint hajdan diadalkaput emeltek annak, a ki mint triumphatur egy legyőzött vagy elpusztított nép utolsó maradványait bilincsekbe verve mutatta meg az ujjongó népnek, úgy ma és később még inkább, karjaira fogja emelni a nép és babérrel megkoszorúzni azt, a ki egy új fegyvert hoz az emberiség számos ellenségeinek egyike ellen, vagy a kit milliók áldása követ, kiket ínségből, nyomorból és betegségből a tudomány fegyvereivel felszabadított.

A célt, mely felé a modern társadalom halad, tehát világosan látjuk.

Épp oly világosan látjuk-e az eszközöket is, melyek annak elérésére szolgálnak?

Azt mondhatjuk, hogy egyes részleteiben nem, mert nincs az az emberi elme, mely áttekinthetné az emberek megszámlálhatatlan viszonyait egymáshoz és a közösséghez, mely képes volna mindegyik számára a legalkalmasabb szabályt kitalálva, a jövő társadalmat előre megkonstruálni. A kik ilyesmire vállalkoznak, azok hamis próféták olyan értelemben, a mint azt már előadásom bevezetésében körülírtam; azok álomképekből, rögeszmékből indulnak ki és jólehet realistáknak hiszik magukat, még sem ilyenek, hanem fantaszták, a kik az életet nem ismerik és nem tudják, hogy a fejlődés törvényei, valamint minden egyes élő lényen, úgy az emberi társadalmon is uralkodnak, melynek minden egyes tagjának fejlődési módja és iránya determinálja majdan a jövő társadalmat és annak intézményeit.

A társadalom intézményei csak lépcsőről-lépésre változhatnak az egészséges fejlődés irányában úgy, hogy minden egyes reformnál megvizsgáljuk azt, hogy csakugyan a főcél felé vezet-e s hogy oly módon tervezzük-e annak keresztülvitelét, mely valóban a legalkalmasabbnak látszik az adott körülmények között.

De ha ezek szerint részleteikben nem ismerjük és nem is ismertetjük a főcél — *az emberiség összességének lehető legnagyobb jóléte* biztosítására szolgáló eszközöket, *egy* biztosan tudunk, t. i. azt, hogy a legfontosabb eszköz a *munka* és *ennek*

megbecsülése és azt is tudjuk, hogy bármilyen módon, bármilyen intézményekkel vagy reformokkal történjék is, és bármilyen küzdelmek árán, a társadalom feladata nem lehet más, mint a munka szervezése és megbecsülésének biztosítása.

De ha ez így áll, mélyen tisztelt hallgatóság, ha megvagyunk győződve arról, hogy az emberek jólétét csak a munka biztosíthatja — a szervezett és honorált munka — s ha látjuk azt, hogy az egész civilizált világ ennek tudatára ébredett s hogy nincs erő, mely hatalmasabban döngetné a régi társadalom kapuit, mint éppen ezen köztudat: sokat mondok-e, ha azt állítom, hogy a modern, de még inkább a jövő társadalom a *munkabírást*, a *munkaképességet* fogja elsőrangú társadalmi kérdésnek tekinteni, mint a megkívánt munkateljesítés föltételét. És ha most azt kérdezzük: mi az, a mi a munkabírást, a munkaképességet biztosítja? Akkor válaszunk természetesen csak az lehet, hogy az emberek, a munkások egészsége s hogy az, a mi a munkaképességet és vele a modern társadalom céljait leginkább fenyegeti — a betegség. Így tehát, azt hiszem, kimondhatjuk: hogyha a közegészségügy eddig nem is részesült abban a gondban és ápolásban, mely megillette volna: ha számos esetben és sok helyen az államhatalom csak alárendelt fontosságúnak tekintette is, mely nagyobb áldozatokra nem érdemes; ha elég sokszor láttuk is azt, hogy akár csak egy vadászati törvény alkotása jobban emotionálja a parlamentet, mint az a kérdés, mit kellene tenni, hogy valahol a gyermekeknek egy harmadrésze el ne pusztuljon diftériában vagy vörhenyben: ez biztosan meg fog változni, meg fog változni annyira, hogy azon dolgok jelentősége, melyek még most foglalkoztatják azokat a köröket, melyek az államok ügyeit intézik, el fognak törpülni azon nagy kérdés előtt: hogyan védjük meg az emberiséget satnyulás és betegség elől, hogyan biztosítsuk számára a munkabírást, tehát a kenyeret és jólétet adó munkát.

E felett gondolkozva a társadalom kétség nélkül azon eredményhez fog jutni, *hogy egyedül az iskola az*, mely a nemzetek egészséges fejlődését, épségét, munkabírást biztosíthatja.

Kimondottam már más helyen és ismétlem most: Az iskola közvetlenül a tanítványra és közvetve az egész népre hat. Mind-egyik tanuló úgyszólván egy kulturális centrum, a melyből a tudás átmegy olyan emberekre is, kik közvetlenül tanításban nem részesülnek.

Hatósági intézkedések magukban véve, még ha a legjobbak volnának is, soha sem fogják kierőszakolni azt, a minék keresztülviteléhez tudás, intelligencia és meggyőződésből származó jóakarát szükséges.

Ha valahol áll ez a tétel, akkor a közegészségügy terén áll, a mely folytonos gondos munkát, igen gyakran önmegtagadást, kényelmes vagy kellemes, de rossz szokásoktól való lemondást és anyagi áldozatot is követel.

Hogy mily nagyfontosságúnak tartották mindig és mindenütt az iskola szerepét a népre való hatásában, legjobban kitűnik abból, hogy az emberi társadalom hatalmi faktorai saját céljaik előmozdítására és biztosítására első sorban mindig az iskolákat igyekeztek hatalmukba keríteni, teljes joggal feltételezve azt, hogy azé a nép, a kié az iskola. Azt hiszem senki sem fogja túlzásnak tekinteni, ha azt mondom, hogy ügyes berendezéssel, a tanerők megfelelő megválogatásával, annak, a ki az iskolát hatalmába kerítette sikerülhet egy pár generáció nevelésével szabadelvű államból ultramontan-klerikálist, klerikálisból szabadelvűt, demokratikusból oligarchiás hajlamokkal bírót, sovinizta nemzetiből kozmopolitát stb. csinálni. Lehetetlen feltételezni, hogy egyedül a közegészségügy iránti érzék fejlesztésében maradna meddő az iskola tevékenysége, ha olyan erélyesen gondoskodunk hatásossá tételéről, mint a minő erélyesen gondoskodtak ama bizonyos hatalmi faktorok saját céljaik előmozdításáról.

Ez a tudat, nem akarom tagadni, már-már ébredszik, de még nem vált erős meggyőződéssé; de ha ilyenné válik is, nem fog a gyakorlatban, tehát az iskola szervezetére jelentékenyebb hatást gyakorolni mindaddig, míg a közegészségügy maga az állami életben az államra háramló teendők között el nem foglalja azt a pozíciót, melyet a mint azt előbb kifejtettem, majdan okvetetlenül el fog foglalni.

Hogy az iskola szerepére a közegészségügy emelése körül már gondolnak, bizonyítja azon tény, hogy az iskolaorvos és középiskolai egészségtanári intézmény egyáltalán létezik, de hogy ezt *mennyire becsülik* és hogy az viszonyítva más állami intézményekhez, milyen pártolásban részesül, arról hangosan beszélnek az állami költségelőirányzatban foglalt számok. Így p. o. egy év alatt (1903—4) az egész iskolaorvosi és egészségtanári intézményre, beleértve a budapesti és kolozsvári egyetemekkel kapcsolatos tanfolyamok költségeit is, 25,280 korona fordított.

Ezzel szemben lóversenydíjakra és lóversenyek segélyezésére a magyar állam évenként 316,000 koronát költ. Szíveskedjenek jól megjegyezni, hogy ezen 316,000 korona csakis lóversenydíjakra és segélyekre szolgál, nem pedig a ménesbirtokok fenntartására, vagy állattenyésztési célokra, melyek sok milliót vesznek igénybe. De jogunk van-e a felett keseregni, hogy az iskolaorvosi intézmény, mely nálunk nem sokkal kevesebbre mint egy negyedszázados múltra tekinthet vissza, oly csekély figyelemben részesül, hogy a lóversenydíjakra fordított összegnek csak egy tizenkettedrészét veheti igénybe, ha azt látjuk, hogy Magyarország belügyi tárczájában a közegészségügy ápolására és emelésére szolgáló kiadások mily siralmas, mily hihetetlen csekélyek. A legújabb költségelőirányzatban járványok elfojtására és egyéb netalán szükséges intézkedésekre és szegény községek jó ivóvízzel való ellátására összesen 20,000 korona vétetett fel. Az összes, a közegészség emelésére fordítható rendes kiadások kerek számban 230,000 koronára tehetők. Itt szerepel a közegészségi tanács, a belügy minisztérium bakteriológiai és higiéniai laboratóriuma, a himlőoltás és a difteriaszérum-termelés. A kórházak fenntartására és a betegápolásra szolgáló költségek, természetesen nem, mert ezek nem higiéniai, azaz a betegségek megelőzésére, hanem betegek gyógyítására és ápolására való intézmények.

Legfeljebb még a 7 éven felüli elhagyott gyermekek gondozására felvett összeget (100,000 K) lehetne még higiéniai célokra is szolgálónak tekinteni, habár igen kétséges, vajjon jogosan tennők e ezt, mert ez inkább gyermekvédelmi kiadásnak tekintendő.

Ismétlem tehát: nincs valami különös okunk azt állítani, hogy éppen csak az iskolaorvosok volnának az állam mostoha gyermekei, a mikor konstatáljuk, hogy a közegészségügy in totó sem részesül nagyobb figyelemben, mint abban, hogy reá legjobb esetben annyit, de tulajdonképp $\frac{1}{3}$ -részszel kevesebbet költenek, mint a lóversenyek segélyezésére. A viszonyok javulását várhatjuk, sőt, a mint már bevezetésemben mondtam, erre bizton is számíthatunk, de csak akkor, mikor a nép valódi érdekeinek tudatára ébred és a nép-egészség megőrzése a parlament szemében legalább is oly fontos dolognak fog látszani, mint tenyészbikák kiosztása uradalmak számára.

Ezen tudatot érlelni, minél szélesebb körökbe vinni az országos közegészségi egyesület és az ennek keretében működő iskolaorvosi szakosztályunk legfontosabb feladata.

De mikor ezt ráljuk és ilyen irányban működünk, ne feledkezzünk meg arról, hogy komolyan és céltudatosan válogassuk meg az erre szolgáló eszközöket, nehogy túlzást vagy egyoldalúságot vessenek szemünkre azok, a kik a mozgalomnak nyílt vagy titkos ellenségei.

Ne felejtjük el soha, hogy eredményes működésnek egy ország közegészségének terén első és főfeltétele az anyagi erő, a pénz s hogy ennek megszerzése az állam támogatása és részéről hozott anyagi áldozatok nélkül gyakran nehézségekbe ütközik, vagy éppen lehetetlen.

Jelszavak tehát mint az, melyet elég sokszor hallunk, hogy az állam többre becsüli az ökrök vagy lovak egészségét, mint az emberét, árthatnak az ügynek, mert könnyen úgy magyarázhatók, hogy az, a ki használta nem gondolta meg azt, hogy az állatok egészsége feletti örökös nem azoknak érdekében történik, hanem az állattenyésztő és állattal kereskedő nép érdekében, mely ezen jövedelmi forrás híján egészségügyi szükségleteiről sem volna képes gondoskodni.

A mit kívánhatunk és a minnek elérésére minden erőnkkel törekednünk kell, nem egyéb mint az, hogy megszűnjék azon egyenlőtlenség, mely most az államháztartásban sok irányban mutatkozik, megszűnjék egyes irányok vagy gazdasági ágak túlbecsülése vagy protekciója, más sokkal fontosabbak rovására s hogy ne lássunk ezentúl az egyik oldalon, az egyik tárcza keretében valóságos pazarlást, míg a másik a legégetőbb szükségleteknek sem bír eleget tenni.

Ha majd így és helyesebben fogunk gondolkodni, a közegészségügy fejlesztésére és az ennek első alapját képező iskolaorvosi és egészségügyi intézmény ápolására is majd marad annyi, hogy azt az agóniához nagyon hasonló állapotából igazi életre ébreszthessük.

Ezen meggyőződésem kinyilatkoztatásával elérkeztünk egy pontra mélyen tisztelt hallgatóság, mely az általános kérdésektől a konkrétumokhoz vezet.

Azon erős kifejezés, melyet használtam, hogy az ország közegészségügyét általában és különösen az iskolaorvosi ügy jelen állapotát jellemezzem, nem akar egy demagógiái fogás, egy nagyhangú a kedélyek izgatására szolgáló frázis lenni, hanem Valóban megfelel a tényeknek.

Az iskolaorvosi és egészségügyi intézmény nálunk létezik ugyan, de javarészt csak a papíron. Nem tud élni, mert azt,

a mire szüksége volna, hogy megélhessen, nem kapja meg, nem tud meghalni, mert az a kis segítség, a miben részesül éppen elég arra, hogy még életjelt adhasson. Az az anyagi támogatás, melyben az iskolaorvosok, ott, a hol egyáltalában vannak — mert számuk vajmi csekély! — részesülnek, nem hathat más-képpen mint azon aetherinjektio vagy moschusadag, melyek a haldoklónak adunk, hogy kialvó életét ideig-órákig mester-ségesen fenntartsuk.

Az iskolaorvosok *egy évi működésére* után járó »jutalomdíjnoki nevezett összeg, melyben azonban igen gyakran csak hosszabb vagy rövidebb ideig tartó ingyenmunka után részesülnek 200, 300 vagy 400 korona. Csak három olyan iskolaorvos van, kinek jutalomdíja évi 600 koronára rúg.

A szakszerű működéshez szükséges felszerelésről stb. természetesen szó sincs. Befolyásuk az iskolaorvosoknak az iskolák egészségügyének intézésére jóformán semmi, mert hogy az iskolaigazgatónak tanácsokat adhatnak, melyeket az elfogadhat vagy sem, csak nem tekinthető ilyen befolyásnak. Az egészség-tan tanárának tárgya nem kötelező, minélfogva előfordul az, hogy a szerencsétlen egészségtanár ott hagyja fényes állását, mert a különben is nehezen fegyelmezhető iskolaiifjúság tűrhetetlenné teszi helyzetét.

Sokat mondok-e tehát, ha azt állítom, hogy az egész iskolaorvosi és középiskolai egészségtanári intézmény úgy néz ki, mintha csak a látszat kedvéért tartatnék fenn, mintha az egészet, itt magunk között az országban nem is vennénk komolyan, hanem csak egy kis színes szalagocskának tartanánk, melylyel alkalomadtán a külföld előtt demonstrálhatjuk, hogy kultúrnemzet vagyunk még pedig a javából, mert íme: majd egy negyed század óta van olyan intézményünk, mely másutt vagy nincs, vagy csak később fejlődött.

Lehet-e orvostól, kinek mégis csak első feladata saját és családja életének fenntartásáról gondoskodni, azt követelni hogy napi 50 fillérért, vagy legfeljebb 1 koronáért — mert körülbelül ennyi jut fizetéséből egy napra — lelkes tanár legyen, hogy minden előadásra úgy készüljön a mint ez jó előadás megtartására szükséges; hogy az irodalmat figyelemmel kísérve haladjon a közegészségi tudománnyal; hogy gondoskodjék a szemléleti előadáshoz szükséges eszközökről és anyagokról; hogy folyton figyelemmel kísérje száz meg száz tanuló egészségi állapotát; hogy ragályos betegségek terjesztését megelőzze és

megakadályozza; hogy az iskolaépület egészségi viszonyai felett örködjék; hogy ügyeljen a fűtésre és szellőzésre, a falak és padozat tisztaságára, hogy víz és levegőanalysiket végezzen, hogy ragály behurczolása esetén a fertőtlenítést vezesse, hogy jelentéseket írjon stb. stb.?

Pedig igen tisztelt hallgatóság mindez és számtalan egyéb dolog az iskolaorvos, illetőleg egészségktanár feladataihoz tartozik és 34, részben igen terjedelmes paragrafusban, szépen le vagyon írva a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1887. évi 44,250. számú rendeletével kiadott részletes utasításban.

Csaknem hihetetlen ugyebár? de még hihetlenebb, hogy szószóloi akadtak olyan reformoknak, melyek, a nélkül hogy az iskolaorvosok és egészségktanárok javadalmazása tanult, oklevelek birtokában levő emberekhez méltó módon előzetesen biztosíthatnék, a szakműködéshez szükséges eszközökről előzőleg gondoskodás történnék — az iskolaorvosok teendőit még szaporítani, a feltételeket szigorítani és az így is lehetetlen állapotot még túrhethetlenebbé tenni czélozták.

Szerencsének tartom, hogy a középiskolák ügyeinek vezetése olyan férfiú kezében volt, ki jólehet minden egészséges újítás barátja, mégis sokkal óvatosabb, sokkal jobb barátja az iskolaorvosi intézménynek és sokkal jobban ismeri ezen intézmény gyökereiben rejlő bajt, minthogy egykönnyen belement volna egy reformba, melynek nélkülözhetetlen előfeltételei még nincsenek meg.

Ezen nélkülözhetetlen, elengedhetetlen feltételekről kívánnék most néhány szót mondani.

Sehol sem látjuk azt a hibás tendenciát, hogy egy ember csupa mellékfoglalkozásból tartsa fenn magát, oly kirívó módon érvényesülni, mint az orvosi működés terén és ezt az irányt sajnos, belevitték az iskolaorvosi és egészségtanári intézménybe is.

Újra utalok a már idézett, az iskolaorvosok és egészségktanárok feladatait részletező szabályzatra és bátran reabízom minden elfogulatlan ember ítéletére eldönteni azt, hogy egy ilyen állás mellékfoglalkozásnak tekinthető e, melyet 200 vagy 400 koronával lehet honorálni, vagy pedig olyannak, mely egy egész ember folytonos, fáradhatatlan, kitartó munkáját veszi igénybe, mely legalább is felér azzal, melyet más téren működő szakemberektől vagy hivatalnokoktól elvárunk.

Ugyan kinek jutna eszébe egy ügyvédet megkínálni azzal, hogy mellesleg, egy pár száz koronáért, bírói vagy közvádloi

funkciókat teljesítsen, vagy azzal, hogy hasonló feltételek mellett egy minisztériumban hivatalnokoskodjék, a hol különben sokkal kevesebb dolga volna mint az, a mit az iskolaorvostól követelünk?!

De hogy ne menjünk ilyen messze: rendén valónak tartanak e tanári pályán működő embereket ily módon alkalmazni? Hát nem látjuk-e, hogy nemcsak a szellemi kiképzés körül alkalmazottak, hanem az ének, és tornatanítók is mint rendes tisztviselők vannak fizetve és ellátva.

Hát csakis az iskolaorvos és egészségktanár képezzen kivételt? Egyedül ő legyen az, a kitől tömérdeket követelünk a nélkül, hogy ezen munka után való megélhetéséről csak leg-távolabb is gondoskodnánk?

Mi lehet az oka annak, hogy ez tényleg így van?

Csakis kétféle.

Vagy az, hogy az egész iskolaorvosi intézményt, a mint már mondtam, nem veszik komolyan.

Vagy az, hogy annak jelentőségét nem értik át és azt hiszik, hogy az iskolaorvosi és egészségktanári teendő olyasvalami, a mit a praxisában kifáradt vagy kifáradó orvos amúgy hamarosan és mellékesen elvégezhet, mint akár egy nátha ellen való rendelést, a mihez talán, az illetők nézete szerint, abban is hasonlít, hogy úgy mint a nátha elleni orvosi rendelés is, sem nem árt, sem nem használ!

A helyzet javulásának első feltétele tehát az, hogy gyökeresen megváltozzék a felfogás az iskolaorvosok teendőiről, ezen teendők fontosságáról és kihatásáról a jelen és jövő nemzedékre.

Ennek teljes átértése kétségtelenül maga után fogja vonni az iskolaorvosok megbecsülését és ez kifejezést fog találni azon pozícióban és anyagi támogatásban, melyet az állam számukra készen fog tartani.

Hogy ezen pozíciónak milyennek kell lenni s hogy ennél fogva milyen lesz, ha a közegészségügy a kétségtelenül bekövetkező társadalmi átalakulások folytán, a közigazgatásban nagyobb szerepet fog játszani, mint jelenleg, azt már nagyobb körvonalalaiban előre lehet látni.

Mindenütt azt látjuk, hogy a nép és ennek különösen azon rétege, mely zömét képezi, a munkásosztály, melyhez magunkat is büszkén számítjuk, mily tisztelettel és szeretettel viseltetik a tudomány iránt. Nincs az a tudósokból álló gyülekezet, mely komolyabban, feszültebb figyelemmel és nagyobb türelemmel

végighallgatna egy tudományos előadást, mint egy auditorium, mely munkásokból áll. Lehetetlen a legőszintébb tiszteletet megtagadni olyan emberektől, kik naphosszant keményen dolgozva, képesek megőrizni azt a lelki és testi frissiséget, mely ezen valóságos tudományszomjúságban oly fényesen megnyilatkozik.

Az a nép, mely ilyesmire képes, a mely a tudományt ennyire szereti, már csak azért is, mert tudja, hogy csakis ez teheti valóban szabaddá, csakis ez adhatja kezébe azon fegyvereket, melyek boldogulásához szükségesek: ez a nép meg fogja becsülni a tudomány hirdetőit és művelőit is és biztosan elébe fogja tenni minden más olyasminek, a mi mostan indokolatlanul nagyobb becsben és tekintélyben részesül.

Ilyen hangulat, ilyen diszpozíció mellett pedig csak egy figyelemzetésre lesz szükség, hogy megteremtessenek azon már többször említett előfeltételek, melyek az iskolaorvosi és egészséggtanári működést, mely a nép jólétét gyökerében érinti, valóban eredményessé tehetik.

Mindenki be fogja látni, hogy ezen föltételek csak a következők lehetnek:

1. Az egészséggtannak rendes, kötelező tantárggyá kell lenni nemcsak a középiskolákban, hanem minden iskolában.

2. Minden iskolát el kell látni azon eszközökkel, megfélelően fölszereit dolgozdaival, melyek az egészséggtan gyakorlati szemlélhető előadásához szükségesek.

3. Minden iskolaorvosnak és egészséggtanárnak rendes tanárnak kell lennie, olyan fizetéssel, mely az anyagi gondoktól ment életét biztosítja és lehetővé tegye azt, hogy egyedül magasztos feladatának élhessen.

4. Az iskolaorvost és egészséggtanárt olyan helyzetbe kell hozni, hogy mindannak, a mit az iskola-egészségügy érdekében szükségesnek tart, a gyakorlatban érvényt is tudjon szerezni.

Akkor majd, a mikor ezen négy pontban felsorol szerintem elengedhetetlen föltételek meglesznek, beszélhetünk majd igazán iskolaorvosi intézményről s akkor majd követelhetjük mindazt, a mi jelenleg az iskolaorvosi szabályzatban foglaltatik, sőt követelhetünk még többet is, követelhetünk mindent, a mi az iskola egészségügy fejlesztése, az ifjú nemzedék és a nép egészségének és munkaerejének megőrzése érdekében czélszerű és szükséges.

Holmi aprólékos intézkedésektől, javításoktól, p. o. az iskolaorvosok jutalomdíjának 1—200 koronával való felemel-

sétől, azonban nem lehet semmit sem várni. Ellenkezőleg, azt tartom, hogy ilyesmi csak ártana az ügynek, mert annak lát-szatát keltve, mintha csakugyan történt volna valami figyelmet érdemlő javítás, a viszonyok gyökeres rendezését beláthatatlan időre halasztja.

Soha sem fogom elfelejteni azt, a mit boldogult Trefort miniszter mondott egy alkalommal, mikor egy vezetésem alatt álló intézmény akkori siralmas állapotát ismertetve, arra kértem, hogy legalább a legégetőbb bajokon segítsen bizonyos palliatív szerekkel. Szívesen megteszem — így válaszolt — ha kívánja, jólehet nem is tartozik tárczám ügykörébe; de fogadja meg tanácsomat: ne kívánja és ne elégedjék meg foltozásokkal; ilyen foltozás legnagyobb ellensége a javításnak. Engedje teljesen tűrhetetlenné válni a viszonyokat, annyira, míg mindenki belátja, hogy a sok foltozás már többre kerül mint az új ruha!

A következmények bebizonyították, hogy Trefortnak igaza volt.

Bármilyen keserű is az, a mit mondandó vagyok, nem hallgatom el, mert végre is rá kell mutatni a hibákra, ha azt akarjuk, hogy észrevegyék és megszüntessék.

Az intéző körökben nálunk kevés, de annál dicséretesebb kivétellel azon felfogás uralkodott, hogy új intézményeket célszerű ugyan lehető nagy számban létesíteni, de úgy hogy azok ne kerüljenek pénzbe, vagy csak olyan kevésbe, hogy a bud-getben észre sem vegyék.

Évek múltán, aprólékos költségemelésekkel, melyek a nagy kiadások mellett szintén majd eltűnnek, majd csak sikerül ezen intézményeken egyetmást javítani.

Ezt nevezték és nevezik máig is, intézmények fejlesztésének.

Ilyen politikával csakugyan oda jutottunk, hogy alig van európai állam, mely annyi kulturális intézményt tudna felmu-tatni mint Magyarország, de az is igaz, hogy alig van ország, mely kevesebb hasznát látná ezeknek mint mi.

És ez nem is lehet másképpen, ha meggondoljuk, hogy új intézmények kellő felszerelések és eszközök nélkül kontár munkára lévén kárhozotva, már kezdettől fogva teljesen elveszítik hitelüket és így a közvélemény morális támogatásában sem részesülhetnek, mely morális támogatás az anyagi támogatás megszerzésére vezethetne.

Ha egy új kulturális intézmény létesítésének eszméje fel-merül, jól meg kell gondolni azt, hogy meg van-e hozzá

szükséges szellemi és anyagi tőke. Ha még nincs, akkor sokkal jobb az alkalmas időt bevárni, mint valami tökéletlenséggel az egészséget elrontani és hitelét veszélyeztetni. Ezt az utóbbi eljárást követték a nyugati kultúrállamok és ideje, hogy már mi is erre az útra térjünk.

A fent jellemzett hibás utat követték körülbelül az iskolaorvosi és egészségügyi intézmény létesítésénél is s ha mégis azt látjuk, hogy ez a politika nem bírta azt tönkretenni és hitelétől megfosztani; ha ellenkezőleg azt látjuk, hogy az intézmény barátjai habár lassan, de mégis szaporodnak: ez részben magában a vezető gondolatban, azon eszme erejében rejlik, melyet boldogult elődöm Fodor József ébresztett egy szebb JÖVŐ reményében, melynek virradására élete alatt hiában fáradott s mely előttünk is csak még mint remény lebeg.

De igen nagy érdeme van az érdeklődés ébrentartása körül az iskolaorvosi szakosztálynak is, s ha megelégedéssel tekinthet ma vissza tíz évi lankadatlan működésére, ezt nem utolsó sorban azért teheti, mert valóban neki köszönhetjük, hogy az iskolaorvosi intézmény foglalkoztatja a közvéleményt 3 hogy kénytelenek számolni vele még olyan körök is, melyekben több az ellensége vagy lanyha pártolója, mint igaz, meggyőződeteljes barátja.

És most tisztelt hallgatóság bezárom előadásomat azon reményben, hogy eltaláltam önök gondolatát, midőn azt mondom népünknek:

Adjátok kezünkbe az iskolát s mi ép, józan és munkás embereket nevelünk hazánknak!

id. Liebermann Leó.

A NEMI ÉLET NYOMORA.*

A nemi élet első megnyilvánulása független a szerelemtől és egyáltalában nem boldogító, sőt csak nem is kellemes. A serdülő gyermek űrt érez lelkében s hasztalan keresi azt az ismeretlen valamit, mi betöltené a tétovgató szakadást. Keservesen tapasztalja a hiányt, de nem bír vágyának nevet adni. Levertségének gyakorta visszatérő rohamai kétszeresen aggasztják, mivel látszólag hiányzik az okozati összefüggés, mely azokat régi, szokásos életmódjának változatlan rendjéhez fűzné. Régebben játéknak, madárdalnak és napfénynek egyaránt örvendett, most állandóan valami alig látható finomságú és mégis valami áttörhetetlenül szürke lepel választja el szokott örömeitől, bénítja meg testének mozgását, eszének járását. A lányokat életük e válságos szakában legalább gondos figyelemmel és szerető elnézéssel övezi családjuk, de a fiúra — ki majdnem annyit szenved, mint nővére — senki sem vet ügyet, vagy, ha igen, úgy károgó hangja, idétlen mozdulatai, zavart tekintete csak tréfás megjegyzésekre adnak okot. Az egyéb körülmények közt ártatlan gúny fullánkjai belefúródnak a gyermek agyába és végleg elvadítják őt. Félrevonul. Szabad óráit magánosan, vagy kiválasztott barátjával tölti el. És ebben a testi-szellemi egyedülletben, istápolás, tanács híján biztosan beleesik a néma bűnbe. Egészségtelen túlszűk ruházkodás; akaratlan tapasztalás, mikor éjjel álmatlanul hánykolódik ágyában; idősebb társainak példája; rosszul alkalmazott testi fenyíték menthetetlenül ráviszi ama veszélyes szokásra, melyre felmenőinek elkoptatott idegrendszere átöröklés révén predestinálja ... Egy ideig a titkos élvezetben

* Részlet szerzőnek *A holnap asszonyai* cz. Politzer Zs. és Fia kiadásában legközelebb megjelenő művéből, a mely mintegy pendantja Harkányi Ede *A holnap férfiai* cz., 1904-ben megjelent munkájának.

gyanútlanul keres kárpótlást mindennapi életének apró kellemtlenségeiért. Ha az iskolában baj éri, ha otthon nem kap ebédet; ha fél, ha rosszkedvű, ha unatkozik: vigasztalást minderre — a néma bűnben keres . . . .

A mily menthetetlenül beleesett a hibába, ép oly biztosan megtudja egy vagy más úton annak veszedelmes következtéseit: újsághirdetések; úgynevezett népszerű könyvek; ellesett beszélgetés; késői jó tanács; apja könyvtárából kicsent lexikon többnyire túlzott modorban festi tökéletlenségének káros hatásait. Megretten. Szabadulni iparkodik. Estéli imádságában isten segítségét kéri; reggelenként újra meg újra tartózkodást fogad. Alkalmazza az itt-ott hallott gyógyítási szabályokat; görcsösen kapaszkodik a javulás minden meddő reményéhez, de hivatott istápolóinak: szüleinek, a házi orvosnak, tanárjának nem *mer* szólni, mivel azok viselkedése egyáltalában nem bátorítja őt fel a keserves vallomásra.

Igy múlnak a napok. Az örökös visszaesés azt a hitet kelti benne, hogy akarata tehetetlen. Apátiával várja az agylágyulást, vese- és gyomorbajt, hátgerinczsorvadást s más félig sejtett betegséget, melyet megriadt képzelete elkerülhetetlen következmények képében rajzol félő szemei elé.

Gyakorta látjuk, miként változnak meg fiúk hetek alatt. A jó diák elhanyagolja kötelességeit, szótlanná válik, nem törődik semmivel. Keresik ennek az érthetetlen alakulásnak okait és nem sejtik, hogy a gyermek tudatára jött betegségének és félelem ütött tanyát agyában. Az aggódó szülők eredmény nélkül kutatnak nem létező bajok után, a beteg pedig — kit sokszor csak aggódása tett azzá — e közben folyton ismétli: miért törekedjem; felesleges a tanulás; minden erőfeszitésem kárba vész, úgyis elpusztulok rövidesen. Ez a vég persze ritkán következik be, de a lelki szenvedés mély nyomokat hagy; rosszul felhasznált pótolhatlan évek peregnek le és nyomják rá a testileg, szellemileg elmaradt fiúra letörölhetetlen bélyegüket.

A néma bűn uralma nem tart egyforma sokáig. Némelyek talán egészen mentesek attól, mások megleglik azt az utat, melytől szabadulást várnak: a Nőhöz fordulnak. Ezzel befejeződik a némi élet első fejezete. A gyermek küzdött maga magával és tusája ritkán boldog, felemelő. Ezután a másik nem felé fordul. Kérdés, több szerencsét hoz-e a változás?

A serdülő ifjú álmaiban lassankint csodálatos kép alakul. Vágyai, olvasmányok és idősebb társaitól hallott regék nyomán képzelete megteremti a felelősség nélkül járó szerelem fogalmát s ennek tárgyát: az eszményi szeretőt.

A szabadság ideje közeledik, vagy talán már el is érkezett. A gyermek kimenekül az iskolából, a férfi előtt megnyíltak az egyetem kapui. Hónapos szobájában ábrándozik arról, kinek el *kell* jönnie. Arczát alig, testének bájjait csak fátyolozottan tükrözi vissza nyugtalan képzelete, de annál határozottabban látja kiváló tulajdonságait. Szende, de vele szemben odaadó; alacsony rendből származik és mégis herczegnőre emlékeztet modora; műveletlensége ellenére is átérzi az ifjú gondolatait, magasba törő vágyait. Kettőjük élete valódi költemény. Esteli séták, vasárnapi kirándulás, csókkal fűszerezett vacsorák és különösen azon érzet büszkesége, hogy ő is elérte azt, mivel társai egyre dicsekednek, teljessé teszik majd boldogságát.

Az unos-untalan ismételt beszélgetések, szerelmi kalandok végtelen története esetleg még a nemi váagnál is erősebben sarkalják az ifjút. Érzékei csak néha szólalnak meg, hiúsága sohasem alszik. Ha azon kalandok fele igaz lenne, melyeket az összes férfitársaságban egy nap lefolyása alatt mesélnek, úgy a földtekén nem sétálna többé érintetlen hajadon. Ezt a szerencsétlen nem tudja s azért egyre várja azt, kinek el *kell* jönnie.

A hosszú várás közben feltűnik bűnbeesésének képe: Anyja cselédjét izgatta testi szűziessége — mert hisz gondolatban, szellemileg már rég elvesztette azt; — és valamelyik ünnepnapon, mikor a házbeliek távol voltak, vétkes gerjedelmében elcsábította őt. Vagy pedig társai bírták ama lépésre, mely szerintök óvószer a titkos gyengeségek ellen. Most újra kísért a néma bűn. Az nem jó, kinek jönnie kell. Mindenáron szabadulni kíván a régi kísértéstől. Szeszies italokból merít bátorságot és a szerelem árucarnokaiba menekül. Undorral tér haza. Megfogadja, hogy sohasem megy vissza az áruba bocsájtott kéj fertőzött tanyájára. De napok múltával az okok visszatérte hasonló lépésre készíti. Még retteg a kíváncsi arczoktól, még fülében csengenek a trágár beszélgetések, még irtózik a vak zongoramester körül tánczó pároktól, de a nőt, *legyen bár rima*, megkívánja és ezért az utca sarában keres táplálékot gerjedelmének. A sötétség beálltával megindulnak a félénk vándorok. Kutató pillantással mérik az ajánlkozó néember állatias arczát, megriadnak és tovább futnak abban a reményben, hogy

a következő sarkon álló fehér ruhás nő kevésbé undorító. Mint Dante poklában az elátkozott lelkek, úgy járják körben városainkat ezek a hallgatag keresők, míg végre elfáradva vizsgálás nélkül fogadnak el egy ajánlatot . . . .

Vásárolt szerelem és néma bűn közt évekig eltarthat ama fájdalmas ingadozás, melynek testet-lelket ölő hullámmászát csak valamelyik nemi betegség szakítja meg ideig-óráig. És ez a kínlódás érthető, mivel miként Luther mondja: »Ki a természetes ösztönt korlátozza s nem engedi azt menni, miként a természet szerint az menni akar és kénytelen: mit tesz egyebet, mint azon fáradozik, hogy a természet ne legyen természet, a tűz ne égessen, a víz ne nedvesítsen, az ember ne egyék, igyék, aludjék«. Viszont a szenvedő maga sem hibás, mivel társadalmi alakulás emelte azon korlátokat, melyek a nemi vágy spontán kielégítését gátolják, habár azt is be kell vallani, hogy ezen akadályok adott viszonyaink közt nem leküzdhetetlenek: Az eléggé szenvedélyesek majdnem kivétel nélkül hódítanak szeretőt. Miként a gőzgép csak akkor fejt ki óriási erejét, ha a kazánban elegendő gőz gyülemlt meg, ép így a hím csak akkor harcol igazában s ezért eredménynyel is párjáért, ha a küzdelemhez szükséges vágy nem veszett el apránként más után, hanem egységes módon halmozódott fel. A néma bűn áldozatainál, vagy azokban, kik pénzért vesznek szerelmet, az érzékiség sohasem éri el feszítő erejének teljességét. Csak az egészen egészséges emberek igazi harezosai a nemek küzdelmének. Az ily férfi megleli párját, mivel felgyülemlt szenvedélye elnémítja a lelkiismeret szavát, eltakarja a veszélyt. Az igen erős vágy visszhangot kelt a nő lelkében s ép ezért a csábítás hatalmas eszköze.

A tömeg irigykedve tekint e nőhódítókra, kiknek kiváltsága ama szomorú dicsőség, hogy ők *csinálják* a bukott nők történetét, pedig az ő életük is ritkán boldogabb azokénál, kiket természetük és helyzetük a néma bűn ölébe vagy a prostitúció karjaiba sodor. Tiszta forrásból akarják szomjukat csillapítani és szomjuknak feláldozzák magát a forrást. Ha nem hiúságot, de igazi erős vágyat ural cselekvésük, még akkor is okvetlenül kétségbeesnek művük eredményének láttára. Mai társadalmunk nem a szerelemre alapítja a nemek viszonyát; kikben ez az érzés oly erős, hogy mégis követik parancsát és

áttörök ama mesterséges korlátokat, melyek érvényesülését gátolják, azoknak fokozott erénye tragikussá, a helyzet tragikumává fejlődik: mindkét hős, vagy legalább a nő szükség-szerűen elbukik.

És téved, ki csak fájdalmas befejezésre készül elő; bizony keserves az egész harc. A férfi mindenütt keresi párját és addig folytonosan szenved, míg ráakad. A megtalálás örömeit pedig féltékenységi rohamok keserítik meg. Mások is lesnek zsákmány után és ő csak hetek, hónapok multával érzi, hogy biztosan megnyerte a csatát. Talán most boldog? Dehogy! Bármily hatalmas szenvedélye, vagy nagy elfásultsága, mégis feltűnik a jövő réme, mely egyre kérde: mi történik ezután? Az önzés és altruizmus ösztöne harczra kél. A nőt kívánja, mert szereti; a nőt kímélni akarja, mert szereti. És végre mégis beteljesedik Budha mondása: »a nemi ösztön erősebb, mint ama kampó, melylyel vad elefántokat szelídítenek, melegebb a tűznél, olyan mint a nyílvesző, mely az ember agyába fúródott« . . . megtörténik a bűnbeesés. A győztes elérte tusájának legszebb eredményét: kedvese eszményi, a megtörténteken pedig úgy sem változtathatnak. A boldogság azért mégis elmarad. Az egyre feltámadó vágy mindig új találkozást csikar ki és minden alkalommal drágán kell az élvezetért fizetni. A viszontlátást hosszú órák félelme előzi meg, mert hátha nem jő, hátha meglátja valaki és elárulja féltett titkukat. Hosszú napok rettegése követi az öröm perceit, mert hátha baj történt. És mindeme aggodalom indokolt, mivel csecsemők hullája, a szerelem árucarnokai, titkos segélyt nyújtó nők sötét hajléka, a vádlottak padja, önkéntes halottak és megöltek teteme, börtön és örültek háza jelzi azt az utat, melyen a szabad szerelem jár.

Íme a dilemma, mely ép abban a korban szorítja vasmarkai közé a férfit, melyben nemi vágya a leghevesebb. Vagy erős és természetes úton elégíti ki alapszükségletét és akkor a társadalom emelte korlátokba ütközik, vagy gyenge és a másik módhoz fordul, a mikor is a természet parancsát sérti meg. Bármely irányban terelik testi, szellemi és társadalmi viszonyai: egy vagy más módon bizony vetkezik és okvetlenül bűnhődik. Akár magamagával, akár a másik nemmel harczol is a férfi, minden esetben szenvednie *kell*, mivel még nem kereshet menekülést a házasságban, mely állítólag egyesíti mind a természet, mind a társadalom mai rendjének követeléseit és ezért boldogít. A polgári osztály gyermeke mai napság leélte éveinek

nagyobb részét még mielőtt békét köthet. De elkésve bár, legalább befejezi-e a házasság a nemek harczát?

Miként hajdan az ifjúban a felelősség nélkül való szerelem, úgy fejlődik ki most a férfi lelkében egy új eszmény. Társ után vágyódik, kihez életét fűzheti; utódokat remél, kik fenntartják nevét, szokásait, jellemét, vagyonát és így megszerzik számára a földi halhatatlanság vigasztaló reményét.

Boldogok azok, kiket állandó tökéletesedésük elviszi eddig. Számuk kicsiny, mivel a nemek harczában az erősek és gyengék jó része tönkrement. Némelyek teljesen elpusztultak, mások csak a házasság szempontjából vesztek el. Az agglagények: a küzdelem e hajótöröttei félrevonultak; a harcz rokkantjai eladják magukat: érdekházasságot kötnek. Maradnak a boldogok, kiknek bátorsága elég nagy arra, hogy szívük szerint válaszszák meg párjukat.

Az iparkodást nem mindig koronázza siker. De akadnak, kiknek becsületes törekvése eredménynyel jár: fellelik igazi párjukat, kiben a jövőd hitves és anya eszményének megtestesülését imádják. Összes vágyuk néhány hét múlva teljeseedik. De még e rövid idő is, mely boldogságra készít elő, sokszor nagyon fájdalmas. Gyakran leírták a nászsj keserveit, de senki sem vet ügyet azokra az aggodalmakra, melyek a legényélet utolsó heteit keserítik meg. Ha a vőlegény erős volt a nemek harczában, úgy a múlt emlékei, néha szereplői is feltámadnak kellemetlen, sokszor nagyon is tolakodó módon. Ettől eltekintve a saját tapasztalásból ismert »női gyengeség« a jövőt is megkeseríti. Tudja ugyan, hogy az ő menyasszonya kivétel, de a «hátha» aggasztó réme minden észszerűség ellenére és logika daczára feltűnik néha. Ha a vőlegény a nemek harczában gyenge volt, úgy szenvedései még nagyobbak, mivel *nem bízik magában*. A tudatlanság adta biztonság érzése hiányzik, mert hisz gyakorolta a szerelmet. Viszont erejét sem érzi, mint a hivatásos nőhódító, mivel ezideig csak rimák passzív alánya volt. Eszébe jut ezenkívül az a szomorú jelenség, melyet Stendhal »Fiasco« czímen külön fejezetben tárgyal.

Ha saját tudatlanságát, szomorú tapasztalatait avval a tiszta szűz képével társítja, kit reá bíznak, úgy a nászsjtól való rettegése felér régmúlt idők sok tudós kínzószerszámának hatásával.

No, de tegyük fel azt, mit az élet néha igazol: a férfi aggodalma alaptalan volt, reményei pedig egytől-egyig teljesültek. Felesége szép, de nem kaczer; megérti gondolatait és mégsem tudakos; a konyha művészetét gyakorolja, a másfajta művészetet pedig átérzi. Apró czívódások, gyermekek állandó lármája, rokonok kellemetlenkedése sem zavarja az örömeket, melyek állandóan tartanak a házasság későbbi folyamán is. A harc tehát boldogsággal végződött. De még ez esetben is szomorú a nemi élet történetének első fele.

A természet urának nemi élete ritkán vigasztaló, az pedig átment a köztudatba, hogy társának megfelelő viszonyai még leverőbbek. A nemi érettség tünetei a nőnél legalább is oly fájdalmasak, mint a férfinél. A néma bűn leányok körében is hódít, sőt némelyek szerint roppant módon. Náluk a házasságot megelőző szerelmi viszonyok nem csak veszélyesek, hanem az esetek óriási többségében végzetesek. A női prostitúció története a legszomorúbb lapokat tölti be az emberiség történetében. A leány eljegyzése alatt nagy mértékben szenved félelemtől; a nászjé meglepetései sokszor rettenetesek; a házasság ritkán valósítja meg a hozzája fűzött reményeket. Sok anyának sohasem volt része az eszményi, a teljes nemi kielégítésben, ellenben számosan nyögnek fertőzés útján szerzett betegségben és férjeik vétkeiért szenvednek a nélkül, hogy csak ismernék bajuk valódi eredetét.

A férfinak *csak* nemi élete, a nőnek *teljes* élete nyomorult, mivel az ő egész jövőjét, pályafutásának minden ízét nemére építették. Hajdanában a férfi első háziállata volt, jelenleg pedig élvezetének utolsó, akarat nélküli eszköze. Napjaink eszménye szerint a leány élete férj keresésében, az asszonyé férj megtartásában merül ki. Különösen a polgári osztály leányainál házasság a fenntartás egyedüli módja. Igényeik nagyok, öröklött vagyonuk kevés, a megélhetést biztosító női pályák száma kicsiny. Csak egyféle elfogadható jövőt várhatnak, a házasságon kívül számukra nincs remény. E körülmény magyarázza nevelésüket, melynek főcélja életbevágó fontosságú kérdésekben való tudatlanság mesterséges előidézése, fenntartása. Ismeret és önállóság hiánya jellemzi a leányt, szerepel életpárjának megválasztásánál és kíséri a nőt férje házához. A mindenütt uralkodó természetes kiválasztással ellentétben *mesterséges úton* szaporítjuk

a tehetetlenek, vagy mint mondani szokás: »a gyengédek« számát. Ezeket dédelgeti a család; ezekből választ párt a férfi. Ők lesznek anyákká és adják tovább fokozott mértékben tökéletlenségeiket, míg a saját lábán járó erősakarátú és agyú nő többnyire férj és gyermek nélkül meddően, elhagyatva örli le napjait.

Ez természetes, mivel adott körülményeink közt az élet viszonyainak tudása, a nemi élet tökéletlenségeinek ismerése és e pozitív tényekre alapított bíráló, vélemény árt a nőnek. A férfi irtózik tőle, mivel nincs kilátás arra, hogy belőle élvezete számára akaratonkívüli bábót neveljen. Fél, hogy ismeri természet adta saját jogait, észreveszi a másik fél régi bűneinek káros nyomát és elítéli annak gyengeségeit. Szüleinek szintén alkalmatlan, mivel ellentáll, midőn ama kérőjének fonnyadt karjaiba akarják dobni, kit gazdagsága okából családjá választott, vagy nem mond igent annak a gyengeelméjűnek, kinek egyedüli erénye kedvező társadalmi helyzete. Ezért kell a leányt tudatlanságában nevelni, ezért függ sorsa szerencsejátéktól, melynek betéte élet és becsület, főnyereménye igaz szerelem és becsületes férj. Mily kevésnek kedvez a sors! A túlnyomó többség szándékosan vagy tudatlanul eladja magát. A leánynak otthon feltárják a család helyzetét, mely épen nem rózsás; lefestik az aggszüesség nevetséges voltát; minden további várakozás veszélyeit. Ezek daczára még ingadozik, de ifjabb barátnéja férjhez ment; az asszonyoknak való idej ruhaszabás arczához jobban vág, mint a leány divat; húga már felnőtt; kiszolgált nevelőnője a szokottnál házsártosabb; az iparcsarnokban kiállított bútorok csábítása ellenállhatlan, vagy egyszerűen a közönséges ólomzárnya unalom lebillenti a serpenyőt: áruba bocsátja testét. A tudatlan leányok kicsinyes okokból kötött házassága minőségileg nem különbözik a prostitúciótól. Testének eladása jellemzi a rimát és nem az ár, melyet érte fizettek. Az mindegy, hogy egy vacsorát, vagy élethoszigliani eltartást vásárolt-e bájaiért. Díszes fogaton templomba robogó menyasszony, ha nem gyötri igaz szerelem ép olyan, mint a szakadó esőben az utca sarkán kínálkozó rikitó öltözetű némbor. Az első jobb kereskedő, vagy szülei ügyesebb kereskedők — íme az egyedüli különbség. Más eltérés nincs. Minden leány, ki szerelem nélkül megy férjhez: kéjné; minden szülő, ki pénzért, rangért bocsátja áruba leányát, még ha közvetlenül nincs is haszna a vásárból, kerítő. A leányt menti az, hogy többnyire nem ismeri a reá

várákzó sorsot, de hogyan ítélkezzünk az anyáról, ki avval az okolással kényszeríti bele magzatát a házasságba, hogy ő sem szerelemből ment férjhez és azért mégis »egész« boldog. Még ő mellette is szólnak enyhítő körülmények. Nem jó tudtára, hogy ő is sok anyagi és erkölcsi gondtól szabadul, ha leánya férjhez megyén és elhitei magával, hogy kizárólag csak leánya érdekében cselekszik. Az öreg asszony különben is megszűnt nő lenni, nem gondol már ama félelem és testi undorra, mely megelőzte és követte férjével való ölekezését; ellenben ma is örül »a tiszteletnek és becsülésnek«, mely környezi; úgyszintén »a szép társadalmi állásnak« s egyéb ilyen kapott kézcsókokkal és adott vacsorákkal összefüggő dicső dolognak. Ezért végső elemzésben nem az anyát, sem leányát, hanem a társadalmat vádoljuk, mely rimákat és kerítöket nevel.

A szülői tudatlanságból teszi gyakran boldogtalanná a gyermeket: nem bírják a maga teljességében mérlegelni mind-ama veszedelmet, szenvedést, mely szerelem nélkül kötött frigyek nyomán ólálkodik. Mások, a kevésbbé vagyonosak, majdnem mindig kényszerűség hatása alatt cselekszenek. Ha szerelem imadására tanítaná anyja gyermekét, ha ez csak annak adná oda testét, ki szívét bírja, úgy valószínűleg tönkre-megy, mivel nem akad férje. Csak éhség és czifra nyomorúság, lassú hervadás és törvénytelen szerelem közt választhat. Nehéz eldönteni, melyik rettenetesebb? A vad népek kedvenc tortúrája az elítéltnek a friss állatbőrbe való varrása. A meleg hatása alatt lassan, de minden ellentállást leküzdve húzódik össze a száradó bőr és izenkint szorítja össze áldozatát. A halálos ölelés napokig tart, míg végre megszűnik az élet . . . Így szárítja ki a kielégítetlen szerelem a lány testét, szívja ki a velőt csontjaiból és öli meg szívét. Hosszú évekig tart a hal-doklás, melyet testi, lelki szenvedés kísér. Minél inkább termett a nő szerelemre, annál rettentőbb sorsa. Csábító képek ostro-molják agyát; a vér örült gyorsasággal kering forró testében, melyet a vágy megmervített. Minden nap, minden évszak meg-hozza különös fájdalmát. A tavasz felébreszti vágyait, a nyár rekkenő hősege elviselhetlenné teszi azokat. Nyugtalanul méri nappal szobáját, kétségbeeséssel forog éjjel tüzes nyoszolyájának kietlen csendjében. Várja azt, a ki sohasem jövend el. Helyette elérkezik az ősz és végül a tél is. Miként a természet, úgy pusztul teste, veszi el színét lelke. Egyhangú magányának csendjét csak könyek zápora és egy-egy vihar szakítja meg.

Meddő ifjúságát siratja, a mindent betakaró hóleplet rázza néha erőszakosan magáról . . . Számára nincsen tavasz, fel-támadás. Nyomtalanul tűnik el. Létének históriája befejeződik. Nincs folytatás . . .

Jaj neki, ha nem így történik! Jaj neki, ha követi a természet szavát, a szerelem parancsát! Tettét a társadalom törvénytelennek bélyegzi, magamagának feláldozását bukásnak nevezi. Pálczát tör felette a tisztcsaládanya, ki házasság címén adta el testét, vagy az a másik, ki Alfonz nevű vásárolt férjének árnyékába rejti szeretőit. Az üldözött vad nálánál nyugodtabb. Nem mer feltekinteni, mikor kedveséhez siet, mivel azt hiszi, az utcán mindenki őt lesi, az ő szégyenét olvassa piruló arczáról. Pihegő kebelével menekül a férfi karjaiba. Gondolkodás, számítás nélkül veti testét a szerelem oltárára. Nincs szeretőjének oly bűnös gerjedelme, melyet ne teljesítene, mivel egyre attól fél, hogy elveszti őt. Testének minden ízét prédául dobja, mert szeret és egyre az elhagyatástól retteg. És ez mégis elkövetkezik. A férfi igen ritkán veszi feleségül kedvesét. A kielégített kíváncsiság már nem sarkalja cselekvésre; évszázados hit pedig elriasztja attól. A nő egyedül marad. De még ez a kinszenvedés, boldogság is összehasonlítva avval a leírhatatlan fájdalommal, mit éreznie kell, ha gyermekkel veri meg a véletlen játéka. A szeretett csecsemő arcza anyja megrontójának képét tükrözi vissza, ártatlan gagyogásának mennydörgő szava apját kéri tőle számon. Az anyai szeretet arra készíti, hogy megölje halványát, ki szenvedésben fogantatott és ezért elhagyatottságában kétszeresen kedves szívének. Sirassátok mindkettőt ti nők, kik nem buktatok el, mivel puha kebletek aczél szívet takar. Sirassátok mindkettőt és búsuljatok saját végzeteteken is, mivel nálatok az erős lélek, tökéletes egy másfajta szenvedést okoz. E szerencsétlen véletlen cselekvésre, gondolkodásra teremtette az ilyen nőket, társadalmi rendünk pedig elzárja előlük az utat. Férj, gyermek, jólét, tisztelet . . . mi sem hiányzik életükből és ők mégis boldogtalanok, mivel betöltetlen úr kong lelkükben. Ha volt alkalmuk ismeretek gyűjtésére, úgy megtalálják szerencsétlenségüknek hatalmukon kívül fekvő okát; ha születésüktől nyert tökéletességüket helyzetük miatt nem művelhették ki, úgy csak ösztönszerűleg él bennük a kielégítetlenség érzése s az a tudat, hogy valami hiányzik életükből. Érzik, nem az a valódi hazájuk, igazi keretük, melybe élnek, de nem bírnak gyötrő, határozatlan vágyuknak nevet adni...

Talán választhattunk volna kevésbé szomorú jeleneteket a nemi élet történetéből, de viszont elhallgattuk ama hajmeresztő bűnöket, kétségbeejtő betegségeket, melyeknek áldozatai körülöttünk hemzsegnek. Elűztük az állatias arcok, fonyadt testek, egyensúlyukat veszített agyak, visszás érzések rémeit. Leírásunkban megtartottuk a lehető legjobb és legrosszabb közt vezető utat. Bízvást elmondhatjuk, hogy a nemi élet nyomora nagy.

Harkányi Ede.

A FRANCZIA KULTÚRHARCZ.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Minden bölcsészeti vagy természettudományi támadásnál súlyosabban érte ez a tudományos fejlődés nemcsak a katolikus egyházat, de általában a kereszténységet. A többiek közvetve, kerülő utón olyan érvekkel, a melyeket csak többé-kevésbé spekulatív szellemek méltányoltak és érthettek meg, támadták; ez egyenesen a fa gyökerére vetette a fejszét. A katolikus egyház kiátkozással és indexre tevással akarta elhárítani a csapást, a protestáns egyház haladottabb elemei pedig annak hangoztatásával, hogy az evangélium erkölcsi tartalma nem függ a benne közölt események igazságától.

Ez a felfogás: az evangéliumi erkölcstannak a biblia dogmatikus és történelmi tartalmától való függetlenítése, a dogmatikus hit átalakítása erkölcsi hitté ma az általánosan uralkodó felfogás a művelt katolikusok és protestánsok között. Itt kell keresni azt, a mi csakugyan eleven a kereszténységből, a melyből kiküszöböli mindazt, a mi a tudomány mai álláspontjaival ellentétes s megtartja, a mi benne erkölcsileg és esztétikailag értékes. A kereszténység meghódolása a tudomány előtt: ez egy igen érdekes és figyelemreméltó kísérlet a kereszténység nevének és látszatának megmentésére.* *Matthew Arnold* volt az, ki *Literature and dogme* című nagy feltűnést keltett és még ma is nagyon olvasott munkájában a legkövetkezetesebben és leghatározottabban fejtette ki ezen álláspontot. Szerinte isten

* Guyau: *L'irréligion de l'avenir*. Paris. Alcan. 130—145. — P. Stapfer: *La crise de la croyance religieuse*. Bibliothèque Universelle de Lausanne. 1905 juin—juillet.

maga az erkölcsi törvény; Krisztus, ki feláldozza magát a világ üdvösségéért erkölcsi jelképe az önfeláldozásnak, a kiben egyesült az emberi élet minden fájdalma és az erkölcsiség minden ereje; ember, mivel szenved, de olyan megadással viseli el szenvedéseit, a mely megisteníti. Azok, a kik önfeláldozásban és lemondásban követik példáját, a mennybe jutnak, a mely az erkölcsi tökéletesség jelképe; a pokol az erkölcsi romlottság, a melybe leaülyednek, a kik nem tudnak különbséget tenni jó és rossz között, a kik nem ismerik fel a jót a lemondásban. A paradicsom, a melyben az első ember élt, a gyermeki ártatlanság képe; az engedetlenség első bűne, a mely a vágyak felébredésével és az akarat gyengülésével állandóvá válik. De ez a bűnbeesés csak feltétele felemelkedésének, az erkölcsi törvény által való megváltásának. Kínos munka, szenvedélyei ellen való küzdelem árán nyerheti el az üdvösséget s ha győzedelmeskedik ezen harcban, akkor száll le raja az isten, Krisztus, az erkölcsi tökéletesség. Az emberi lelkiismeret fejlődésében kell keresni, mondja Arnold a keresztény jelképek értelmét. Ezt az erkölcsi törvényt a vallás konkrét alakban, kiszínezve és megérezkítve tárja elénk; de a nép másképen nem tudná megérteni s még kevésbbé követni. Ez az erkölcsi törvényen előmlő költészet megnöveli vonzó erejét és hozzáfűzi az embert. Ugyan mi rossz volt abban, hogy az apostolok rámutattak a felettünk kéklő égre s meglátták ott isten trónját, az angyalokat, vagy abban, hogy a képzelet pompás virágaival elbontották a keresztfáját? Miért ne ismerhetnők el, hogy a biblia a szentlélektől sugallott könyv, isten szava, a mikor minden spontán szellemi alkotáson ott van az istenség bélyege.

Hát ez a magyarázat szép és szellemes, de hogy egyéb volna szavakkal való játéknál, alig hihető; hogy kényelmes álláspont olyan emberek számára, a kik nem merik vagy nem akarják levonni gondolkozásuk végső következményeit: az való; de hogy ez vallás volna, még hozzá kereszténység, még sokkal kevésbbé hihető. Ennél a felemás álláspontnál, a mely se jobbra, se balra nem mer fordulni, minden egyenes lelkű ember előtt sokkal rokonszenvesebb, logikusabb is a credo, quia absurdum álláspontja is. Méltán hasonlítja ezeket az alkuvókat, a liberális protestánsokat és katolikusokat leghevesebb ellenfelük, E. von Hartmann az olyan emberhez, a ki előbb lefűrészeli a szék négy lábát s azután mégis rá akar ülni s helyesen jellemzi épen Arnold-t Guyau ezen szavakkal: A mi napjaink liberális hívője

így szól a nagy Jehovához: Vagy-e valaki, nem tudom; van-e prófétád, Messiásod, nem hiszem; hogy engem te teremtettél volna, abban kissé kételkedem; hogy gondomat viselnéd, csodákat művelsz, azt tagadom; de van egy, egyetlenegy dolog, a melyben hiszek: az erkölcsiségem; ha kezeskedel érte és összeegyezteted a valóságot az én eszményképemmel, akkor szövetségre lépünk: állítom, hogy én mint erkölcsi lény létezem s evvel egyúttal állítottam a te létezésedet is. Ez a tudomány és kereszténység kibékítésére irányuló, balul végződött kísérlet is mutatja, hogy a tudományos világfelfogás ellen eredményesen nem lehet hadakoznia annak, a ki a tudományt ismeri el az igazság legfőbb megállapítójának és a ki a vallást akarja hozzá alkalmazni, csiszolni és megfosztani attól, a mi a tudománnyal ellenkezik. Mivel olyan ez, mint az Ulysses készítette faló: le kell rombolni azon hit Trójájának falait, a hova be akarják vinni.

Ez a sokoldalú tudományos munkásság azonban, a melynek egyes szövegei egyetlen hatalmas *Los von Rom* dallammá simulnak össze, természetszerűleg csak egy kisebbség meggyőződéseire lehetett hatással, mert mindig végtelen kicsiny azon emberek száma, a kik meggyőződéseiket és cselekedeteiket összhangzásba tudják hozni elméleti belátásaikkal. A nagy naptömegekről hatástalanul és nyomtalanul siklanak le a legkifogástalanabbul megokolt következtetések, még ha el is jutnak hozzá. Nekik nem a kozmogónia, vagy az erkölcsstan értékes a vallásból, hanem azok a cselekedetek, a melyeket őseik nemzedékében keresztül igen erős érzelmek kíséretében gyakoroltak s a melyek szinte lebíráhatatlan szokásokká lettek náluk; leszállottak az öntudatosság amúgy is igen szűk felszínéről az öntudat-alattiság állapotába: valósággal organizálódtak, s bizonyos idegdiszpozíciók révén velük született tulajdonságokká váltak. Mint a hogy hosszú százados átöröklés rögzítette meg őket az idegrendszerben, csak ugyanily módon lehet őket onnan kiűzni vagy másokkal helyettesíteni. Ezért lesz a tömegek értelmi színvonalának felemelése egy évszázados munka, a melynek azonban a társadalmi struktúra megváltoztatásában feltételét kell előbb megteremteni. Csak az módosítja, de szintén nagyon lassan, meggyőződéseiket, a mi a tudományból gyakorlati következtetésekkel jár, a mi az embernek a természetben való közvetlen hatalmát és uralmát érzéki módon bizonyítja. A parasztnak az isten még ma is első sorban az időjárás szabályozója s ha a tudomány, az oly szép fejlődésnek induló meteorológia például

előrelátás dolgában eléri majd a csillagászatot, a vallásos hitnek egy igen erős támasztéka dől meg majd a földműves nép tudatában. A villámhárító, a viharágyú az ő kemény fejében is szeget ütő érv. Mindaz, a mi az élet bizonytalanságait csökkenti, gyöngíti a vallásos érzést is; s ezért nagyon szellemes Guyaunak azon ötlete, hogy az élet minden viszonylataira kiterjeszkedő biztosítás lesz egyik legerősebb harczosa a szabadgondolkodás nép között való előterjesztésének. De nem szabad azért semmibe vennünk a tisztán szellemi tényezők hatását sem: így a tudományos szellemű kötelező népoktatást, a mely a tudományos világfelfogásnak legalább legfontosabb tényeivel megismerteti a népet. Az igazságok, ha sokat el is veszítenek erejükből, a míg annyi sok koponyán keresztül eljutnak a gyermeki agyvelőbe, még sem egészen határtalanok. Egy mai elemi iskolai tankönyvben több tudományos szellem és igazság van, mint egy háromszázadelőtti egyetemiben. S így a nép, a tanulatlanabb emberek számára, épen a legnyíltabb fejűek számára is eljön az a nap, a melyen szembeállítja az iskolában tanult igazságokat a templomban tanultakkal s ez a szembesítés mindig az utóbbiak rovására szolgál. Bár lassú, de szakadatlan s föltartózhatatlan folyamat a nagy tömegek dekriztianizálódása, a melyet minden elfogulatlan megfigyelő, de leginkább az egyház maga hirdet valóságnak. A szokás tehetetlenségi nyomatéka, atavisztikus *survival* már ma is egy igen nagy tömeg számára a vallásos hit. Igen érdekes képét adja ezen állapotnak egy francia nacionalista képviselő, Delafosse a *Gaulois*-ban megjelent cikkében, a melyben a többek között ezeket írja a vidék (Limousin) parasztlakosságáról: »A népesség lelkiállapotára nézve jellemző, hogy teljesen elszokott az isteni tisztelettől. Még megvan ugyan minden községben a templom és a pap; de szinte egyedül ez jár belé. Abban a faluban, a hol laktam, csak én és az enyémekek jártunk vasárnap misére. Nincsenek ott sem az asszonyok, sem a fiatal lányok, sem a fiúk. Még azok a gyermekek sem járnak misére, a kik az első áldozásra készülnek. Pedig nincsenek ellenséges érzülettel eltelve a vallás iránt. Közömbösségük sem nevezhető abszolútnak. Mert vannak bizonyos ünnepek, a mikor mindenki ott van a templomban: húsvétkor, mindenszentek napján, karácsonykor. Megkereszteltetik a gyermekeket, elküldik őket az első áldozásra is, a katolikus szertartás szerint házasodnak, temetkeznek. De mindezek atavisztikus cselekedetek, a melyekhez a mai emberek nem fűznek semmi

sajátos érzést, semmi hitet.«* Ha igaz, a mit Herakleitos mondott, hogy a hit ἰσθὺν νόσος, szent betegség, akkor úgy látszik, hogy ma az emberiség lassankint lából ki ebből a betegségből. A gyógyító szerek: a nagy tömegek gazdasági helyzetének megváltozása: új társadalmi struktúra s a tudománynak egyrészt befelé erősödő hatása, a melylyel mind több jelenségről tud kielégítő feleletet adni s mind tökéletesebb világmagyarázatot teremt és kifelé való mind szélesebbre kiterjedő hatása.

A tudomány, a filozófia, az erkölcs — s ha még hozzávesszük a művészetet: íme ezek azon szellemi elemek, a melyeknek színhézisét szokás kultúrának nevezni. Az a világnézet, a melyet megteremtettek, ellenkezik avval, a melyet a katolikus egyház hirdet; nem mintha nem volna neki is kultúrája, csak hogy annak alkotó elemei nagyjában a XIII. században nyerték meg klasszikus kifejezésüket. Mint a hogy volt idő, a mikor az egyház a politikai és társadalmi élet terén egy haladó, progresszív szellemű tényező volt, úgy kultúrája is egy időben Nyugat-Európában a legnagyobb és legértékesebb szellemi hatalom volt. S ugyanaz az ok, a mely előidézte, hogy az egyház politikai és társadalmi ideáljai a múltban vannak, idézte elő azt is, hogy művelődési eszményei is egy rég letűnt korszakba vezetnek vissza. Az egész újkori műveltség úgy anyagi tartalmánál, mint az ezt átjáró szellemnél fogva olyan útnak nevezhető, a mely elvezet Rómától. Ezt tanította és tanítja ma is a római egyház, a mikor a korunk nevezetesebb tévedéseit összefoglaló Syllabusban a LXXX. tévedés gyanánt azt a felfogást jelöli meg, a mely szerint »A római Pontifexnek ki kell vagy ki lehet békülnie, vagy meg kell, vagy lehet egyeznie a haladással, a liberalizmussal és a *modern civilizációval*.« Mivel mindezek, s első sorban a modern civilizáció kulturértékek, sőt *a* kulturérték, aharcz, a mely az egyház ellen e végből folyik, méltán érdemli meg a kultúrharcz nevet.

Az egyház korán felismerte a tudomány fejlődéséből reááramolható veszedelmet: üldözte az új igazságok felfedezőit és hirdetőit. A míg volt hatalma hozzá, magukat az embereket égette meg; mikor ezt már nem tehette: könyveiket. Majd kísérletet tett arra, hogy megtompítsa az új igazságok hegyét, kivegye méregfogukat. Ezért vették a XVII. században a jezsuiták

* Idézve Paul Grünebaum Ballin: La separation des Églises et de l'État. Étude juridique. Paris, Société Nouvelle d'Édition. 135. Lap. Ugyanilyen viszonyokat ír le Jean Vernant: La crise religieuse dans les campagnes de la Brie. Pages Libres 1904. okt. I. számában.

kezükbe a közép és felsőoktatást, az új igazságok termelő és továbbadó helyeit. De mindezen gátak gyöngéknak bizonyultak: a hatalmas áradat keresztültört rajtuk s szövetkezve az új társadalomban létrejött új politikai erőkkel, megteremtette a francia forradalmat, a mely az új világfelfogásnak gyakorlati alkalmazása volt. A pápa azonnal felismerte a forradalmat mozgató elvek veszedelmes természetét és állást foglalt ellenük. VI. Pius 1791 április 23-án kelt levelében elítélte az emberi jogok kiáltványát, mint a vallással és társadalommal ellenkezőt; 1790 márczius 29-iki allokucziójában kárhoztatta, különösen a lelkiismereti szabadságot, s később a gondolkozás és sajtó szabadságát. Majd rosszalta a szabadság és egyenlőség forradalmi jelszavait, mivel a szabadság szerinte csak megrontja a lelkeket és erkölcsöket, az egyenlőség pedig alásván a tekintély elvét, megbontja a társadalmi békét. XVI. Gergely pápa 1832-ben kibocsátott *Mirari vos* kezdetű encziklikájában *delirium*nak nevezi azt a véleményt, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság minden embernek oly joga, a melyet minden jól szervezett államnak hirdetnie és biztosítania kell és hogy a polgároknak teljes szabadságuk van arra, hogy a szónak, nyomtatásnak vagy másnak az útján nyíltan és nyilvánosan kifejezhessék véleményeiket, bárminők is azok, a nélkül, hogy az egyházi vagy világi hatóságnak joga volna ezt a szabadságot korlátozni. Azonban nemcsak a hivatalos egyház állott erre az álláspontra, hanem felléptek a theokratikus felfogás nagy elméleti s többnyire világi igazolói is, a kik elvetvén a francia új társadalom alapelveit nyíltan és bátran hirdették az egyházi hatóságnak a világinál való előbbvalóságát, mint Montalembert; a kik magasztalták az inquizíciót és a vallási türelemben az isteni törvény megsértését látták, mint Lamennais; a kik azt hirdették, hogy a katoliezizmus az abszolút igazság lévén, joggal kényszeríthető rá mindenkire s hogy megölve a bűnöst nem teszünk egybet, mint igazi bírāja elé állítjuk, mint de Bonald; a kik azt vallották, hogy a valláson kívül két oszlopa van a társadalmi rendnek: a trón és a hóhér, mint de Maistre.

Mindezeknél azonban sokkal határozottabban és rendszeresebben foglalta össze az új műveltséggel szemben elfoglalt álláspontot IX. Pius pápa, a ki különböző nyilatkozataiban, tanításaiban minden részletre kiterjeszkedő módon hívei elé tárta a tudományos világnézet tévedéseit s az egyházi igazságait. Anatole France írta valahol, hogy Franciaországban

jóformán senki sem tudja, micsoda a pápa, s ezért tárgyalnak vele és gondolnak arra, hogy meg is egyezhetnek vele. Ha nem volna merész dolog, azt is lehetne mondani, hogy azt sem igen tudják, mit kell hinnie s hogy kell gondolkoznia a katolikus embernek. Legjobb volna minden elmélkedés nélkül közölni e czélra a De Ecclesia, De Fide, a Syllabus és a Quanta eura szövegét; nincsen ezeknél hatalmasabb szellemi fegyver a szabadgondolkodás terjesztésére. De hely híjján csak néhány mutatóványra szorítkozom.

A *De Fide* szerint nem lehet ellentét a hit és ész között; ha néha mégis támad ilyen ellentét látszata, ez onnan van, hogy a hit misztériumait nem jól fogta fel az ember és észnek nézte azt, a mi csak az ész eltévelyedése volt. Következésképen a tudománynak azon tanai, a melyek az egyház nyilatkozatai szerint a hit tanításaival ellenkeznek, tévesek, s csak az igazság leplébe takaróznak. Az egyház nem ellensége a tudományok helyes szabadságának. De egyúttal gondja van arra is, hogy ne ütközzenek össze az isteni tannal, hogy ne lépják túl határaikat s ne zavarhassák meg az isteni kinyilatkoztatást.

A *De Ecclesia* 6-ik pontja szerint átkozott legyen »a ki azt mondja, hogy az a türelmetlenség, a melylyel a katolikus egyház számúzi és elítéli a közösségből kivált vallásfelekezeteket, nem isteni parancs, vagy azt, hogy a vallás igazságáról csak véleménye, nem pedig biztos tudása lehet az embernek és hogy ennek következtében minden vallásnak joga van arra, hogy az egyház eltűrje«; 12-ik pontja szerint átkozott legyen, »a ki azt mondja, hogy Krisztus urunk csak arra adott hatalmat az egyháznak, hogy tanácsával vagy rábeszéléssel vezéreljen, de nem egyúttal arra is, hogy törvénnyel parancsoljon és kényszerítsen s hogy külső Ítéletekkel és üdvös büntetésekkel megfékezze a vétkezőket és lázadókat«.

A pápa más allokuczióiban egymásután ítélte el a nemzeti-ségek elméletét, az általános szavazati jogot, a filozófiának és tudománynak követeléseit, a vallástól független erkölcsant, az ész szuverenitásának tanát: szóval minden elvet, a melyen a modern civilizáció és állami meg társadalmi életünk felépült. Valóban el kell ismerni, hogy nagy bölcsesség és nagy igazság van a Syllabus utolsó fentebb már idézett tételében: nagy tévedés azt hinni, hogy a római egyház kibékülhet a modern civilizáció szellemével.

SZEMLÉK.

Általános választói jog a trustök országában.

Ha a politikai fejlődés ellensége Európában megsemmisítő csapást akar mérni egy újonnan felmerült, demokratikus haladást támogató javaslatra, akkor ütőkártyának mindig az Egyesült-Államok „rettenetes példáját” vágja ki. Következtetéseit a legjobban megközelíthető írott anyagra alapítva, Amerikát az angol burzsoá és filiszterek szemüvegén keresztül látja. Nemzedékek óta, ezen angol „gentlemen”-ek mintegy boszút állanak a demokratikusabb, boldogabb és virágzóbb Amerikán, a mely elvetette az angol intézményeket és elkergette az angol kormányt, mint nem eléggé demokratikust. Boszút állanak akként, hogy az Egyesült-Államok minden alapvető intézményét félremagyarázzák és befeketítik úgy az angol, valamint a többi európai nemzetek előtt.*

És nagy szégyenünkre a mi saját polgári és filiszter íróink tényleg angol barátaink szemüvegén keresztül vizsgálják saját hazájukat. De az utolsó években legnépszerűbb és legtehetségesebb hírlapíróink és íróink látni kezdenek. Csak most kezdődik az amerikai közkérdések gyakorlati, amerikai szempontból való magyarázata. És semmi sem igazolja jobban az Egyesült-Államok *relatív*e demokratikus közöségének magas fokú szervezettségét és intelligenciáját, mint az a gyorsaság és tökéletesség, a melylyel ez az új szempont meghódította a közszellemet az Egyesült-Államok minden osztályában és minden sarkában. Az európai közvélemény, a mely csudálatosan rosszul van értesülve mindenről, a mi Amerikára vonatkozik, az amerikai élet egy nagy tényét helyesen ismerte fel, azt, hogy politikai életünk korrupst.

* A ki az Egyesült-Államokat érteni akarja, annak el kell fordulnia Bryce vállveregető dicséretétől és felületes szónoklataitól és a nagy orosz tudósnak Osztrogorzski-nak fényes, rokonszenves és tudományosan kritizáló munkáját kell tanulmányoznia. Egy angol írot sem hasonlíthatunk össze Osztrogorzskival, ha Amerikáról van szó.

Az európai reakzionárius, de még a radikálisabb hírlapírók és írók is azt hiszik, hogy az amerikai korrupció egyes tényeinek ismeretével — a nélkül, hogy az amerikai alkotmányt, népünket és gazdasági fejlődésünket alaposan tanulmányoznák — vezércikkeket vagy könyveket írhatnak arról a legfontosabb kérdéstről, a mely ma az amerikai nemzetet foglalkoztatja.*

Amerika nagyságát két nagy, szoros összefüggésben levő ténynek köszönheti: az egyik az ország, a nép és a föld nagy gazdasági erejében, a másik az ország demokratikus szervezetében rejlik. A nemzet hibáinak alapja pedig iparunk igen gyors és ezért nem demokratikus szervezése, a politikai demokráziánk eredeti korlátolása és ezen demokráziánk azon új korlátolása, sőt lerombolása is, a melyet egy eddig a szubtilis és rejtett, de óriási hatalommal bíró ipari oligarchia vitt keresztül, a mely szinte észrevétlenül és korlátlanul lett azzá, a mi.

Az Egyesült-Államok összes haladó elemeinek — mindkét nagy politikai, valamint a független pártokba sorakozó elemeknek is — egyedüli célja politikai intézményeinket demokratikusabbá tenni és ellenőrizni s demokratizálni a nagy ipari szervezeteket. Ez utóbbi feladat talán nagyobb minden egyéb nemzet eddigi feladatainál és ha jól megoldjuk, ez lesz a legfontosabb kontribúció, a melylyel az új világ a régi világ civilizációjához járulni fog.

Vizsgáljuk meg röviden az Egyesült-Államok mai helyzetét. Előbb politikai intézményeink hibáit fogjuk föltárni s átmenve ezután a sokkal fontosabb fundamentális gazdasági tényezőkre, a melyek alapját képezik az összes továbbá fölmerülő kérdéseknek.

A szavazati jog az Egyesült-Államokban nem általános, nem egyenlő és nem közvetlen. Nem általános, mert mind a 44 államnak külön-külön joga van a választói jogot korlátozni és az államok többsége ezt meg is tette. Néhány államban intellektuális kvalifikációhoz kötik a választói jogot, ez által a választói jogból kinullázzák azokat, a kik írni és olvasni nem tudnak (így igen sok európai bevándorlót). Más államok a bevándorlóknak, a kik oly nélkülözhetlenek az amerikai iparban, csak akkor adnak szavazati jogot, ha ezek egy jó ideig már az országban laktak. Egyes államokban pedig a lakosság $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ -a ki van zárva a szavazás jogából, azért mert a fekete fajokhoz tartozik.

A választás nem egyenlő és nem közvetlen, mert a törvényhozói hatalom sokkal nagyobb arányban összpontosul a felsőházban, mint minden egyéb európai állam felsőházában. A szenátus választása nem direkt, hanem ellenkezőleg igen bonyolult és alattomos. A szenátorok választói egyidejűleg az államok törvényhozói, kiket a nép nem pusztán

* Azonban e felületességek között is ritkítja párját, Újlaki Marczel New-Yorkból írt s a *Budapesti Hírlap* ez idei, októberi 268. számában megjelent cikke: (*Az általános választói jog Amerikában*), a mely teljes ignoranciával bán mindennel, a mi az amerikai életet mélyen és vitálisan érinti.

arra választ, hogy szenátorokat válasszon, hanem más és fontosabb helyi kérdések megoldására! A szenátusi választás *egyenlőtlenebb* mint a német Reichstag-i választás, a melynél a városi lakos gyakorlatilag kevesebbet számít, mint a vidéki lakos. New-York államának két szenátora 1.200,000 szavazatot képvisel. Legalább ez a közkeletű *föltevés*.

Nevada két szenátora 50,000 szavazó „akaratát képviseli”, így a nevadai bányászok és tehénpásztorok huszonnégyszer erősebben vannak a szenátusban képviselve, mint a világ második legnagyobb és leggazdagabb városából való választópolgárok. Az alsóházban való egyenlőtlenségek majdnem ép ily kiáltok. Minden államnak hatalmában áll a választói kerületek földrajzi formáját újra beosztani, ha a pillanat politikai eszményei úgy követelik. Ha a kisebbség elfoglal egy kerületet, a mely körülbelül egy kör vagy egy négyszög, a többség újra beoszthatja az államot a híres »*hullámzó czipő-zsinór*” formájára, a mely idegen vendégeinket annyira mulattatja.

— Elégethének-e „tekintélyes” fehér polgárok négereket, ha a déli államokban általános választói jog volna? Tudna-e a „réz”-mágnás, Clark, a montanai szenátor többekkel együtt nyíltan mandátumot vásárolni abban az „Augustusi gyülekezetben”, a mit mi köznyelven szenátusnak nevezünk? Sikertült volna-e a Rocky Mountains „ezüst”-mágnásainak megvenni a Demokrata Pártot (hogy ezüstjeikét állami pénzbe verjék, 16:1 arányban)? A szenátus azon 10 tagja, kik a bányász-államokat képviselik (2—3 millió lakossággal) ugyanoly súlylyal bír, mint azok a szenátorok, a kik öt vezetőipari államainkat képviselik 25 millió lélekkel.

Ezen cikk keretén belül nem tehetünk egyebet, mint felsoroljuk kormányunk többi *nem demokratikus* oldalait, melyek elpusztításán legnagyobb erővel dolgozunk.

Amerika, mint Anglia is, inkább a bírók, mint a parlament által hozott törvények országa. Ez eléggé nem demokratikus, de irott alkotmányunk a viszony okát még rosszabbá tette. Az Egyesült-Államok, valamint az egyes államok legfelsőbb bíróinak legfőbb hatalmuk van a kormányzás másik két eszköze fölött: a törvényhozás és adminisztráció fölött. Ezen bírók legnagyobb része élete fogytáig van kinevezve. így az Egyesült-Államokban mindig egy *előbbi* nemzedék kezében van a legfelsőbb hatalom. S a rosszabb még csak most következik.

Egy kormány sincs tökéletesebben központosítva, mint az amerikai, bárha ez paradoxonnak látszhatik; és pedig azért, mert a bírói hatalom a Legfelsőbb Bíróságban (Supreme Court) van központosítva és a bírói „hatalom politikai szerkezetünk alapja. Néhány évvel ezelőtt mindkét párt, az összes befolyásos publicisták és az Egyesült-Államok lakosságának kilencz-tizede megegyezett abban, hogy be kell hozni a fokozatos jövedelmi adót. Ez a határozat legyőzve az összes akadályokat, törvénynyé válhatott volna, ha a Legfelsőbb Bíróság, a mely legnagyobb részt részvénytársaságok volt ügyvédeiből áll, alkotmányellenesnek nem

nyilvánítja. Tehát ez a határozat a nép akarata ellen volna, de csak annak a „nemes” alkotmánynak keretén belül, a melyeket az arisztokratikus rabszolgatartó földesurak és az angol gentlemenek hoztak be. A nemzetnek, hogy megvalósítsa azt, a mit akar, előbb várnia kell, hogy egynéhány ezen öreg gentlemenek közül természetes halállal múltjon ki. És még ekkor sem. vagyunk biztosak, hogy az elnök, a ki egész más program alapján van megválasztva, radikális vagy haladó bírót fog-e kinevezni. Ugyanily sorsra jutottak majdnem mindazon egyéb törvények is, a melyek ipari oligarchiánk vitális érdekei ellen irányultak.

Egy parlament által kormányzott államban sincs a parlamentnek ily kevés beleszólása az állam kormányzásába, mint az Egyesült-Államokban. A nép akaratának legnépszerűbb szerveit — az Egyesült-Állam, az államok és a városok alsóházait — a kevésbé népszerű felsőházak és a bírák gyakran elnyomják és így ezek határozottan gyengébbek a többi exekutív testületekhez való viszonyukban és kevésbé képviselik a nép akaratát, úgy az egész nemzetet, valamint az egyes államokat és városokat illetőleg. Mert az exekutív hatalmat nem lehet oly új politikai rendelkezésekkel kiegészíteni, a melyek az állam demokratikus fejlődését biztosítanák. Ez magyarázza meg talán azt is, hogy oly intézkedések, mint a második szavazás és az arányos (proporzionális) képviselő eddig nem nyertek elismerést az Egyesült-Államokban s csak most válnak majd törvénynyé más nevek alatt. Habár demokratikus alkotmányunk korábbi keletű, mint az európai demokratikus alkotmányok, azért mi ma mégis sok monarchikus állam mögött állunk demokratikus intézményeinket illetőleg, a mi főleg arra vezethető vissza, hogy írott alkotmányunkat a haladás szelleme csak nehezen hatja át.

Az európai reakzionáriusok élvezik a „demokratikus” Egyesült-Államok korrupcióját. De ha most átjönnének Amerikába, kellemetlenül volnának meglepetve, ha látnák, hogy az egyik nagy politikai párt a korrupció okait erősen nyomozza és eljutott már egészen a bírókhoz, a szenátushoz és alkotmányunk többi nem demokratikus tényezőihez; míg a másik párt a trustöket, a korporációkat és a tekintélyes üzlembereket vádolja. Ez utóbbiak nem különböznek semmiben sem azon testvéreiktől, a kik minden már előrehaladott ipari közösségben a legfelsőbb gazdasági hatalmat bírják. Korrupciónk forrása nem politikai demokráciánkból vagy a „züllött tömeg” hatalmából ered, hanem politikai oligarchiából és a szenteskedő milliomosok befolyásától. A Tammany Hall nem a demokratikus szellem terméke; sem szervezetében, sem funkcióiban, sem forrásaiban. Ez a szervezet egy politikai oligarchia, a melyet nagy és korrupt kapitalistáink tartanak ki; ilyenek pl. William G. Whitney, a volt tengerészeti miniszter, August Belmont, a demokrata párt elnöke, John D. Rockefeller, J. Pierpont Morgan és mind a jól ismert és legtiszteletreméltóbb milliomosok.

A nagy biztosító társaságainknak, az „Equitable”-nek és a „New-York”-nak nem régen történt leleplezése föltárta azt, hogy ezen társaságok igazgatósága, a legmegbízhatóbb és legkonzervatívabb kapitalistáinak nagy része, hatalmas összegeket szavazott meg ezen társaságok pénztárából *mindkét* korrupt politikai párt számára.

Alkotmányunk nem lévén demokratikus, ennek a következménye az, hogy csak a *két-párt* rendszerrel érhetjük el azt a kicsiny politikai haladást, a mit tehetünk. Intelligens és progresszív törvényhozók kis csoportjai, mint a milyenek sok helyütt befolyásosak, nálunk tökéletesen képtelenek parlamenti munkára. A hatalomnak a bírók kezébe és az exekutív testületekbe való összpontosulásán kívül az a tény is fontos a korrupciót illetőleg, hogy az adminisztrációk mindenkori változásával körülbelül egy millió hivatal üresedik meg és töltendő be, a mely tény a korrupt hivatalkeresők egész seregét csatolja a két politikai párthoz. A politikai és nem tanult hivatalkeresők ezen serege nem a demokráciának, hanem annak a politikai szervezetlenségnek következménye, a mely onnan ered, hogy nemzedékek óta az amerikai nép azt a neveséges elvet vallja, hogy „az a nemzet van legjobban kormányozva, a melyet legkevésbé kormányoznak” (Sefferson).

Amerika a monopóliumok, a trustök és a független üzletember paradicsoma. A feudalizmus, monarchia, arisztokrácia, militarizmus és állami egyház intézményeit nem ismerjük, de van egy oly alkotmányunk, a mely megvédte a kapitalistákat minden lehető radikalizmus ellen, van egy oly kormányzási elvünk, a mely a kormányt a közöshöz alárendelt viszonyban tartja és végre az erős szervezetű két-párt rendszer válik büszkeségünkre. Ennek a rendszernek szépsége abban áll, hogy csak egy embert, párt-urat (parti 6035) kell megvenni és a nemzet tehetetlen. A nép minden negyedik évben a számtalan főimerült politikai kérdéseknek csak *egyike* mellett foglalhat állást, mert a két-párt rendszer logikája következtében elkerülhetetlen az, hogy a népszerű és népszerűtlen kérdések a két párt között ne oszoljanak meg majdnem egyenlően. A választás rendszerint egy kérdésen fordul meg, még pedig azon, a mely ép legnépszerűbbnek látszik. A pártok többi ígéretei, melyek már amúgy is homályosak, háttérbe szorulnak. Ha a választás megtörtént, egy emberi lény sem tudja, *hogy mire szavazott a nép*, egy-két főkérdést kivéve. Egyének, kik minden tárgyban ellentétes nézetet vallanak, tökéletes egyhangban kényszerülnek működni akkor, ha a nagy amerikai demokráciát képviselik. Erre vezethető vissza az, hogy az inicziativa és referendum kérdése oly gyorsan vált népszerűvé az Egyesült-Államokban. De a hol törvénynyé vált, ott kijelentették, hogy ellenkezik avval a nagyszerű, demokratikus intézménnyel, az amerikai írott alkotmánnyal!

A gondolkodó amerikaiak nem egyeznek meg abban, hogy a mint Újlaki úr mondja, az amerikai politika korrupciója az általános választói jog eredménye, hanem ép az ellenkezőről vannak meggyö-

zödve, Újlaky úr inkább kompetensebb bírókat hozott volna föl saját magánál. Miért nem beszél alaposabban Lincoln Steffensről, a mi fényes írónkról, a kinek fölhozott *tényeinek* legnagyobb részét köszönheti. Steffens bajainkat nemcsak a trusztókra és korporációkra vezeti vissza, hanem a mi nagyon tisztelt magán-üzletembereinkre is, a kik kénytelenek korrumpálni, hogy a nép akaratát megsemmisítsék. Ezeket az embereket és nem a politikusokat bélyegezte meg Steffens korszakot alkotó czikkeiben, mint „*A köztársaság ellenségei*”-t; (ez a címe czikk-sorozatának a *Mellure's Magazine*-ben).

A tekintélyes üzlemberek, kihasználva visszamaradt politikai fejlődésünket, meghódították a kormányt és minden egyéb gazdasági osztályt alárendelt viszonyba sülyesztettek és mindig elszigetelve tartottak. A független farmerek, a kik népességünk majdnem felét alkotják, daczára, hogy gazdasági tekintetben előrehaladtak, ép úgy mint másutt, politikailag kevésbé előrehaladtak és a politikai helyzetben kevésbé vannak egyenesen érdekelve, mint a többi gazdasági osztályok. A kis üzlemberek és a hivatalnokosztály (tanítók, üzleti stb. alkalmazottak, professional classes) a múlt nagy proszperitását tartva szem előtt, azt remélik, hogy meggazdagodnak és azok politikai vezetését követelik, a kik nyomába akarnak lépni — gazdaságilag. A munkások vagy idegenek, vagy Amerikában születtek idegen szülőktől vagy négernek. Politikai szervezésük alig kezdődött meg és gazdasági szervezkedésük, a mely talán a leghatalmasabb a világon, még korántsem oly hatalmas, hogy felvegye a harcot a mi óriási és szövetkezett trusteeinkkel.

A korrupciót, a mely fölött „gentlemen-reformereink” siránkoznak, ki fogjuk irtani. Még New-Yorkban is, a hol a nép a gazdagok amateuröskedő kormányát elvetette és visszatért a cinikusabb és korrump, de legalább nyiltabb Tammany Halihoz, maga ez utóbbi is kezd belátásra jutni. Daczára annak, hogy skandalumok most sem hiányoznak, a város egészben véve jobban és gazdaságosabban van kormányozva, mint Lord alatt. Ezt több független újság is aláírta.

De mikép fognak a dolgok kifejlődni, ha oly gentlemenek kezében lesz a hatalom, mint a milyen Rooseveltt? Egyszerűen a következő

Helyzetünk jobban fog hasonlítani Anglia vagy Magyarország helyzetéhez. Azok a „gentlemenek”, a kik eddig a kormányt korrumpálták, maguk lesznek a társaságok részvényesei és igazgatói. Ok fogják a kormányt alkotni, *ők lesznek a kormány* és akkor helyzetünk az európai helyzettel meg fog egyezni. Senkit sem fog lehetni már korrumpálni,

Mai gyenge és korcs demokráziánk nem hathatós eszköz, az *óriási kapitalizmus ellen folytatott harczunkban*. De egyelőre más eszközünk nincs. Politikai veszteség politikai veszteség után fog érni bennünket, de mindannyiszor tisztábban fogjuk látni helyzetünket, harczunk természetét jobban fogjuk megérteni és mindig keserűbb lesz azon elhatározásunk, hogy ellenségünket meg kell törni. És az összes jelek arra mutatnak, hogy a nyomás először a nem-kapitalista osztályok

gazdasági organizációját fogja a harcza vinni és csak azután fog a politikai harc hathatósan életbelépni. Szólásszabadságunk és korlátozott szavazati rendszerünk egyelőre legjobb és egyedüli eszköznek mutatkozik arra a célra, hogy bebizonyítsuk a népnek azt a fölötté fontos elvet, a melyet De Toqueville két nemzedék előtt mondott ki Amerikáról írott munkájában, *hogy politikai demokrácia lehetetlenség, ha ipari despotizmus uralkodik.*

És végül jelentőségteljes tény az, hogy a kapitalisták rossz sejtelmek sokkal erősebbek, mint opponenseik sejtelmek és ha a jelent még virágzó színben is látják, a jövő nemzedéket féltik az összeomlástól.

Wm. English Walling.

A dunántúli kivándorlás.

A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. A szlavóniai magyarság helyzete. — A dunántúli kivándorlás okai. — Népünk keresete és a kötött birtok. — A kivándorlás meggyógyítása és gazdasági jövőnk. Irta: Hegedűs Lóránt. Különlenyomat a „Budapesti Szemlé”-ből. Budapest, 1905.

Ötven évvel ezelőtt az *emigráció* név Magyarországon ugyancsak mást jelentett, mint ma. A hazai földhöz holtig visszavágyó hűség, az idegenben megfogyatkozó száműzöttek meg nem fogyatkozó hazakivánczozása, bujdosó Rákócziak, zágoni Mikes Kelemenek bánatának másodvirágzása, — ezt és ennyit jelentett nálunk ötven évvel ez előtt az a név, hogy: *emigráció*. De néha a szavak is köpenyeget fordítanak s a mi az *emigráció* szóban Magyarországon centripetális energia volt, megbénult, elhanyagolt s helyébe végzetes erejű centrifugális elemek tolokodtak. A hazavágyódást felváltotta az elvágyódás. Mondanunk sem kell, hogy a szó értelmének változása csak egy folyamat exponense, a mely mögött egy világ változott meg gazdasági helyzetében, erkölcsében, érzéseiben, látókörében.

Hegedűs Lórántban, emigrációnk érdemes és szellemes bűvárában különösen nagyra tartjuk, hogy az erkölcs, az érzés, a látókör forradalma mellett nem haladt el azzal a parvenugóggal, a mely mögé nagyképűsködő féltudósok szokták bujdatni korlátozottságukat és tudatlanságukat. A kollektív lélek prizmáján vette fel előbb a „Felvidékről Amerikába özőnlő ember-áradást” (1899), majd a székely kivándorlást (1902), hogy most megjelent tanulmányában a Dunántúl kivándorlását és a szlavóniai magyar telepések állapotát mutassa be. Ezzel, úgymond, be is fejezi a trilógiát, melyet hét év előtt megkezdett. Ha szabad ily érdemes és hosszú munkának, melynek javarésze bizonyára aprólékos vesződséggel, meddő kísérletezéssel telt el, már tervezetét is bírálat alá fognunk, azt kell mondanunk, hogy nem tudunk egyetérteni Hegedűs nézőpontjainak megválasztásával. Mert hiszen megáll, hogy a tudadunai részeket, csakúgy mint a székelységet s a felvidéket a történelmi genezis át meg átszővi egybekötő fonalakkal. De vajjon a *kivándorlás* kérdését kutatva, döntök-e ezek az egybefoglalások? Bármily fontosságot tulajdonít is Hegedűs a lokális koloritnak s a helyiérdekű bajoknak, még e kolorit s e bajok sem egységesek az egész szóban forgó területen. Hogy pedig másfelől a területegysége-

ken mint száguldanak keresztül-kasul a kivándorlás okai, jelenségei, legjobbban maga Hegedüs látja meg, a mikor azt mondja: „Evekkel ezelőtt, vállalkozásunk elején a magyarországi kivándorlás három nagy folyónak látszott, melyek a Felvidékről, a Székelyföldről s a Dunántúlról ömlenek ki emberáradataikkal a határon.” De azóta „lassan elomlanak a partok, melyek a három népözönlest elválasztották s észrevétlenül átázik, repedez, lehull, megtágul a medrek fala is.” Így czáfolta meg hét esztendő Hegedüs Lóránt kivándorlási nézőpontjait. E látszólag külső baj mögött rejtőzik Hegedüs hármaskönyvének egyik legveszedelmesebb szervi hibája, hogy lényegtelen vagy izolált gócok köré csoportosítja megfigyeléseit; a helyett, hogy az organikus tagozódást nézné, a helyett, hogy elmondaná, így vándorol ki a napszámosztály, így a kisbirtokos, így a városi bérmunkás, így a kisiparos; az országrészen belül is vármegyéről vármegyére, járásról járásra megy és ezáltal helyi bajok ponderabilitását nem egyszer túlozza, másrészt csak így maradhatott ki pl. a mezőgazdasági gépek és a kivándorlás kapcsolatának vizsgálata. Főként pedig gyenge e módszerrel szintezése, mely jóformán csak földrajzi összeadás s ha ennél több: magukban véve becses feljegyzések laza összetevődése. Nem az ő fáradhatatlanságán, erős intuícióján, hanem az alapozó beosztás gyökeres hibáin múlt, ha műve inkább szociografikus, mint szociológus munka. Csak az ily eredeti gyűjtések feldolgozásában oly szegény magyar társadalomtudomány érdekét védjük, a mikor arra kérjük szerzőnket, kísértse meg egy negyedik tanulmányban azoknak az adalékoknak a szociológiai szintezését, a melyeket hármaskönyvében szeretettel és sugárzó kedvvel hordott össze. Módszerének gyökérbevágó hibáját csak így teheti jóvá. Szerzőnk most megjelent tanulmányában a dunántúli kivándorlás kettős főáramlását, a Szlavónia s az Amerika felé tartót vette szemügyre. Annyi gondossággal, helyszíni utánjárással, hogy bátran elmondhatjuk: nálunk csak igen-igen ritkán íródik ilyen kis könyv ennyi fáradtság nyomán, ennyi tudományos becsületességgel. Általában, a mennyire általánosságokat össze lehet szedni szerzőnk tanulmányából, a dunántúli kivándorlás okai részben a hazai földben, részben a kivándorlás célpontjában gyökereznek. Hegedüs mindenek fölé helyezi a földéhséget. A hol, szorinte, a földet felparcellázták, ott nincs kivándorlás. E földéhségnek csillapító szere Szlavónia. A második főok — egy helyen: „a kivándorlás *leglelke*” — az alacsony napszám. Erre felelnek az 1 dollár 10 cent, 1 dollár 25 centes amerikai munkabérek, a hazasiető jó hírek és a kivándorlóktól küldött százezrekre rugó összegek („vándorló ember és vándorlopénz, hogy keresik a földtulajdont mind a ketten”). Másodrendű okok: az adók, vízszabályozási költségek, az előbbiekkal kapcsolatban pedig a gyáripár hiánya s i. t. A kivándorlás egyik főfészkéről azt mondja: „... ügynököt 15 év óta a hatóságok erre nem találtak.” Jó bizonyosság, mennyire túlozzák néha az ügynökök szerepét a kivándorlásban. Hegedüs ok-táblázatával nagyjában egyetérthetünk. Már a mit a föld varázserejéről mond, csak félig írjuk alá. Csak addig, a míg ok, de már a hol csodaszerré akar válni, visszahökkenünk. Hogy a nincsetlen dunántúli paraszt legmélyebb sóvárgása az ekényi föld, tagadni nem lehet. Hogy érte mindent megáldoz, a parcellázóknak uzsorás-kamatot, Szlavóniának a hazai szokásokat, atyafiságot, néha a magyar szót is és ha másként nem megy, eldobja nagy keseredetten ősi mesterségét s megy Amerika gyáraiba, bányáiba, épülő házaira, mindez arra figyelmeztet, hogy a földéhség a dunántúli ember lelke mélyét égeti már. De miért tartja Hegedüs a lelki állapotot olyannak, mely a paraszt érdekeit kongruensen fedi?

Miért nem gondol arra, nem egyoldalú-e, nem túlzott-a, nem szűkölködik-e számvetés nélkül a dunántúli zsellér izmos vágyódása? Miért nem veti fel Hegedűs, a közgazda a kérdést: megegyezik-e a paraszt vágya a birtokmegosztás világközi fejlődésével? S ha igen: lesz-e a parasztnak intelligenciája és elég olcsó pénze, hogy a tengerentúli olcsóság versenyével szemközt, mely még a milliomos latifundiumokat is megvérezi, helyét megállja? Lesz-e a parasztnak olyan csoda-teherbírása, hogy nem az ő módjához, nem az ő szükségleteihez formált hitelviszonyaink, adópolitikánk, kereskedelmi szerződéseink, közjogunk intézményes agresszivitása alatt össze ne roskadjon?

Legyen szabad idéznünk Olaszország egykori közmunkaügyi miniszterének egy idevonatkozó közlését, melyet más helyen már nyilvánosságra hoztunk. A miniszter őszintén megvallja, hogy az olasz parcellázó-politika, melyet megindulásakor ezrek reménye vett körül, tíz év alatt teljességgel csődöt mondott, mert a kisemberek közt parcellázott főúri és egyházi latifundiumokból tíz év leforgása alatt hitelintézeti latifundiumok lettek. Maradi milieujétől idegen, azzal diszharmonikus birtokmegosztás nem sikerülhetett Olaszországban sem, vajjon nálunk fog-e sikerülni? Am tegyük fel, hogy a mi kisbirtokosunknak lenne vasereje a milieut a maga szükségletei szerint rohamosan átfórnálni. Tegyük fel, hogy a demokratikus birtokmegosztás meg tudná teremteni az olcsó hitelt, az antimilitarisztikus adópolitikát, a kisgazda legrentabilisabb terményeinek vámpolitikai előtérbe helyezését, a kisember felé áttolt tarifaképzési intézkedéseket, a jó közigazgatást (Veszprémmegye egy közsé- gében, idézi szerzőnk, 4252% az adóhátralék), nyugat-európai köz- egészségügyet, mezőgazdasági képzettséget, végül demokratikus köz- és magánjogokat, feltéve mindezt, szerettük volna, ha Hegedűs megjelöli az utat-módot, a melyen a *mai Magyarországon* nagystílusú parcellázáshoz el lehet jutni? Mert a míg a milieut a nagybirtok és a vele való osztozkodás rentabilitásának kedvez, a míg a nagybirtokot és a vele osztozkodó bankvilágot előjogok bástyái övezik, a míg a kisemberek összetartását, szövetkezését görbe szemmel nézi éppen az u. n. liberális iskola, addig a parcellázás, a földéhség kielégítése csak mesterkéltnél, csak parasztrontó lehet. Folyik ma is már a legszegényebb parasztságnak földéhségére spekuláló parcellázás elég, de azt hisszük, ezek ép oly kevéssé fogják meggátolni a kivándorlást, mint a hogy nem mentik a kisiparost és kishivatalnokot a *laissez faire laissez passer* czégére alatt virágzó koronaszövetkezetek. De ha az itt felvetett problémákról olvasunk is Hegedűsnél futólagos megjegyzéseket, nem látjuk annak a két döntő erejű kérdésnek még csak felvetését sem: 1. mit szabad a dunántúli parasztnak a mai világközi mezőgazdasági konstellációk között egy kat. hold középminőségű földért adnia, hogy megélhessen, 2. mennyit kell állatban, gépben, talajjavításban stb. instruálnia és forgó tőkére fentartania, hogy úgy-ahogy versenyképes legyen Amerika farmjaival, melyek között éppen a kis- és törpebirtokok mutatják állandóan a legnagyobb és legokoszerűbb produktivitást. Az első kérdés bonyolultsága érthetővé teszi elhanyagolását, de már a második gazdag forrásra akadhatott volna 1895-i nagy mezőgazdasági statisztikai felvételünkben, mely a gazdaságok élő és holt instrumencióját birtokmegosztás és vidékek szerint közli. Nem egy pontban vet e statisztikai felvétel sajtósága világát Horvát-Szlavonországok mögöttünk való kulturális „elmaradottságára” is, a melyet annyiszor hánytorgatnak.

Az a konkluzióképen megkonstruált kapocs pedig, a melyet szerzőnk egyrészt a kisbirtok, másrészt a gyáripari és mezőgazdasági

munkáshiány megszűnése között felállít, híján van pozitív alapnak, gondosabb elmélyedésnek. E kérdést Kautsky és mások több körültekintéssel és elméletileg valamivel több szerencsével tárgyalták már, de velejéről ők se tudtak meggyőző eredményekre jutni.

Viszont szellemes meglátás, a mivel szerzőnk Thirringet czáfolja, mintha a gyermekek itthon maradása az időleges kivándorlás túlsúlyát jelentené. Nem, mondja Hegedűs, csak új vidékeken lépett fel új erővel a kivándorlás, megint elől mennek a kenyérkeresők s pár év múlva utánuk a családok.

Sokkal több vonalon követhetjük nyugodtan Hegedűs lélektani kalauzolását. Itt pillantása átfogóbb, helyenkint meglepően éles, eredeti és nagy perspektívájú, stílusa felragyog, közvetlensége szívünkbe markol. Meghallja a kopányi német leány angol sóhajtását (o mine!) s hogy „nachdem” helyett „aftert”-t mondanak; észreveszi a rábamenti öreg parasztházban a szentképek között az Amerikába szakadt asszony képét, a ki már angol ruhában vétette le magát, feljegyzi, hogy Győr-megyében az Amerika szó szorgalmatosságot jelent, idézi a hazajött parasztot: „úgy szaladgáltak ott mindig, mint nagy hangyabolyban, itthon meg, mikor most dolgoznak a mezőn, akkor is pihennek”; csodálkozva járja Csóthon a „Brazília” sort, mely amerikai pénzen épült 15 házból áll. Szinte várja, mondja gyönyörű képben, hogy a mi főnkről oly vastag bőrszínű levelek essenek, mint a minőkkel a híres „indian summer” tarkazza az amerikai gyept... A vaszariak már rájöttek, hogy odakünn azért tudnak annyit dolgozni, mert 5 font húst ettek naponta, máskor meg elég egy átkorcsmazott éjszaka, hogy másnap reggel a legény azzal zörgesse meg az ablakot: ő bizony megy Amerikába. Veszprém vármegye közigazgatási beosztását szerzőnk imígy korigálja meg: „Amerika szerves része a pápai járásiak.” Az Amerikába való menést csak úgy tekintik, mint a szomszéd városba való berándulást. Az 1900-iki elnökválasztás alkalmából egy bakonyi sváb anyóka arra kéri a községi kántortanítót, imádkozzék jó pénzért annak a gonosz elnökjelöltnek a bukásáért, a ki az európai bevándorlást korlátozni akarja. Más járásokban, szomszéd megyékben is várják Roosevelt újjáválasztását. És mindezek summázataképen, megint csak pszichológiai úton, de annál finomabb reátalálással állapítja meg: „Amerika épen oly közel van a „kékbeli” parasztnak, mint a milyen távol van az amerikai gondolkodásmód a mi felsőbb és középosztályunk megszokásaitól.” A dolog mélyét hozza fel szerzőnk e fordított arány felállításával. Megható lelki rajzot ad a szlavóniai faj-harczról is; világosan emelkedik ki belőle a tradíciónak az a mindent lenyűgöző ereje a mezőgazdasági népeességben, a melyről még Marx is csodálattal beszél.

S a mint a jövő-menő tulajdonai paraszt szemébe mélyen bepillant, meglát ott egyebet is, a mi holt számok között örökre elveszett Tolna. Nyomon tudja követni a kivándorlók itthoni kötelekeinek lassú elszakadását. Az élet, az újság, a máshangú kavargás vajú-vájalkó csodamunkáját, a mit felejtésnek hívnak. És nem úgy írja le ezt a felejtést, mint a hogy a bureauk elkönyvelik, nem a kész felejtést, nem azt a két stabil stádiumot, a mikor még nem volt s a mikor már megvan, hanem a felejtés, az elszakadás, a szertehullás halk, finom dinamikáját. „Az Észak-Amerikába tartó kivándorlásnak, úgymond, már nemcsak levelek, hanem szószóló emberek az oklevelei. A levelekben, melyeket, ha nagyon szépnek szánják, piros tintával írnak meg, matriczás papíron, fohászokadások szállnak haza; lassan ritkábbak lesznek ezek is, aztán elnémulnak. Jönnek-mennek azonban a vándorok.

Elviszik magukkal különös gondolataikat az „öreg haza” állapotáról s megjönnek hol víg, hol bús tapasztalatokkal terheltlen, melyekben azonban a nyugtalanság állandó marad ...”

Nem hagyhatjuk dicséző említés nélkül — bár ez Hegedűs közismert régi erénye — töről metszett, plasztikus magyarságát, melyből annyit tanulhatnának Közli Jánosaink és tudósoknak nevezett kataszteri betétszerkesztőink, szavainak kifejező erejét, mondatainak pompás ökonómiaját, hasonlatai és fordulatai művészi szépségeit. Talán helylyelközzel halmozza is geológiai hasonlatait (íme: az organicista iskola bővítí határait), talán itt-ott fásaszt is némelyeket gazdag színezése, mégis a maga egészében ez a stílus tiszta s a maga megértetésnek ilyfajta készsége nemes mintája a tudományos írásművészetnek.

Ama szinthezisen kívül, melyet a hármasmű tetőzetéül e méltatás elején sürgettünk, egy elfeledett, távoli zugra legyen szabad szerzőnk figyelmét felhívni, nagybecsű munkásságát kérní. Két éve lesz, a német parlament szocziálista folyosóján egy csomó képviselő beszélgetett-vitázott a magyarországi állapotokról. Néhányan felvetették a tervet, hogy egyszer eljönnek ide, viszonyainkat tanulmányozni. Hue képviselő, a bányász-szövetség elnöke közbevetette: „a magyar munkásviszonyok tanulmányozására nem kell Magyarországra mennünk, egész sereg magyar munkás dolgozik igen alacsony *standard of life* mellett Németország bányáiban”. Ez a Németországba menő kívándorlás a földrajzi közelségnél fogva is figyelemreméltó. Ma még tán nem elsőrangú jelentőségű, de Németország rohamosan fejlődik, munkáshányá, jobbmódjának mágnese ereje holnap megtízszereződhetik. Tolnamegyéből — erről van tudomásunk — kőművesek, ácsok, dohánykertészek egész rajokban szakadtak át máris német földre. Ugyanezt halljuk a Délvidékről. Erdemes dolgok arra, hogy éles szem nézzen utánuk. Szeretjük remélni, hogy Hegedűs munkakedve a kívándorlás kérdésének bonyolódásával, arányai bővülésével újult erőre kap.

E kis kitéréssel búcsút veszünk Hegedűs tanulmányától, hét esztendei fáradsága harmadik gyümölcsétől. Mily éber figyelem, mennyi fizikai és szellemi fáradalom, mily sok úttalan bolyongás jelzi Hegedűs kutatásaiban e hét esztendőt! Tíz év nem telik bele, az emberek nálunk is kénytelenek lesznek érteni és becsülni ezt az úttörő munkásságot. Hálásan fogják olvasgatni a buzgó kutató bőséges adattárát és e nemzet való pszichéjéről többet fognak meríthetni belőle, mint a tíz év előtti Fórum minden virtuóz fuvolásától.

A Csendes Oczeántól a Fekete-tengerig nem járta be hiába a magyar telepeket Hegedűs Lóránt. Nem kutatta át eredmények nélkül „a mi országunknak Felvidékét, székelyföldi határvármegyéit, a Dunántúlt és Szlavóniát.” A hosszú, nehéz útra magányosan indult, érdeklődést, lelkesedést akkor még nem igen keltve. Feldolgozásaiban alig támogatta honi szakirodalom, mint a hogy egész idevágó könyvtárak alapozzák, könnyítik meg az ír, az angol, a német, az orosz, az olasz kívándorlások búvárlását. Művének tévedéseit, hibáit, némely rendszertelenségét kimentí magányos járása magányos útján.

Eszmélkedése, elvei, gondolatsoportosítása a mieinktől sok helyen eltérnek, ottan-ottan szemben állnak. A mi szempontjainktól sokszor idegenkedik, mi meg épen ezért az ő láncszemeiben látunk újra meg újra szakadást. Azt mondhatnák: a mit Hegedűs eszével irt e könyvbe, nem egy helyen ellentmondásra késztet, de a mit szívéből, művészi ösztönéből, képzelmeiből adott hozzá, meghódít és magával ragad.

Ifj. Leopold Lajos.

Angol reformiskolák.

London, 1905 október havában.

Míg mi odahaza iskoláink észszerűtlensége és káros hatásai felett sopánkodunk és hosszú reformjavaslatokat dolgozunk ki ezek jóvátételére, addig itt Angliában néhány tevékeny ember hozzálátott, hogy az ideális iskolát, melyről álmodunk, prakticze megvalósítsa. Ezen kísérletek eredményét szeretném — saját megfigyeléseim alapján — a Huszadik Század olvasóinak vázolni; és egyszersmind rá akarok mutatni arra, hogy miért lehetett ezen kísérleteket éppen itt némi sikerrel megkezdeni.

Gondolkodó embereknek nálunk is elég világos fogalmuk van arról, milyennek kellene lennie az ideális iskolának; és a kép, melyet a fentemlített reformiskolák nyújtanak, körülbelül megfelel ennek a fogalomnak. A tanulók testi és szellemi *egészsége* a könyvekből való absztrakt tanulás helyett az élet közvetlen *tényei* által való nevelés; és az *egyéni* és egyéni tehetségek teljes és szabad kifejtése; ez a három fővonás jellemzi őket legjobban. A gyermekek az iskolai idő legnagyobb részét kint töltik a szabadban; a tanulás maga nagyrészt a szabadban történik és a szabad természet a legfőbb — az alsóbb osztályokban mondhatjuk egyetlen — taneszköz. Sétákon és kirándulásokon megfigyelik a természet életét, követik fejlődését és ezen egyéni tapasztalatokon és az önálló következtetéseken, melyeket belőlük vonnak, épül fel az egész nevelés és tanulás rendszere.

Egy kőbánya, sziklarétegeivel, kőületeivel alkalmas arra, hogy feltárja előttük földünk őskorát és a geológiai fejlődést. A mint a csirát növénynyé, a bábót rovarrá látják átalakulni, megnyílik előttük az élet folytonos evolúciójának megértése, a nap, hold és csillagok mozgása, patak, szél, szivárvány és égiháború bevezeti őket a fizika törvényeibe. Nem tanulnak be száraz neveket, rendszereket és elméleteket, melyeket — szerencsére — oly hamar elfelejt az ember; de megtanulnak látni és gondolkozni, szilárd alapot szereznek minden későbbi tudás és munka számára és kezdettől fogva a modern univerzális világfelfogásban növekednek fel.

És nemcsak megfigyelik és gyűjtik a természeti tárgyakat, hanem le is rajzolják és lefestik őket, vagy mindjárt a helyszínén, vagy emlékezetből; és így a szín és formaérzék kifejtése és a szem és kéz művészi iskolázása egyesül az alapos tanulással, a természet élvezetével és egészséges mozgással a szabadban.

Ép így van a többi tantárgyknál is. Az iskola közvetlen környéke, az általánosan ismert talajalakulások megadják a földrajzi alapfogalmak anyagát; a tanulók felmérik, letérképezik a vidéket és ez rávezeti őket a területek és magasságok kiszámításának módjára; a geometriai igazságok eleven aktuális érdeket nyernek számukra és a helyett, hogy Euclides tételeit könyv nélkül tanulnák, ők maguk vezetik le azokat. Ugyanígy történik az aritmetikában, mely a mennybe lehet, szintén a mindennapi életből és a gyermekek érdekköréből veszi példáit. A történelmi fejlődés megismerése is egységesen kapcsolódik bele a gyermekek saját tapasztalat- és gondolatvilágába. A környéken levő műemlékek és történelmi nevezetességű helyek adják meg ennek kiindulási pontját; egy római táborhely maradványai, egy gót székes-egyház szemlélete eleven valósággá teszi előttük a múltat; gyárak, közlekedési eszközök és közintézmények megismerése a jelen társadalmi viszonyokat világítja meg. A nyelveket — francziát, németet és latint, mely utóbbira különben nem fektetnek nagy súlyt olvasás

és társalgás útján sajátítják el; az irodalomban a szokásos kivonatok, elemzések és száraz adatok helyett a legjobb írók és költőkből vett szemelvényeket olvasnak.

Azon időben, melyben a gyermekek nem lehetnek a szabadban, világos, tágas szobákban tartózkodnak, melyeket mindegyik csoport mennél csinosabbá és lakályosabbá igyekszik tenni fotográfiák, rajzok és virágok felállításával. A tanítás egyfolytában soha sem tart tovább negyven percznél, közben hosszú szünetek vannak, melyeket játékok és svéd-torna tölt ki; természetesen az ismert angol sportoknak is sok időt szentelnek, de nem viszik ezt annyira túlságba, mint a hogy ez a régebb berendezésű angol nyilvános iskolákban szokás. Mindent egybefoglalva, a gyermek szellemi munkája naponként nem tesz ki többet 3 óránál, mert a házi feladatok és minden otthoni tanulás kevés kivétellel ki van küszöbölve.

A tantervet még két fontos intézmény egészíti ki: a kert és a műhely. Az első megbecsülhetlen a botanikai és biológiai tanítás, úgymint a szabadban végzett felfrissítő testi munka szempontjából és a gyermekek részint párosával kis parcellákban, részint közösen gondozzák és művelik azt. A műhelyben asztaloskodást és fafaragást tanulnak és az iskolában és kertben szükséges sok apró eszközt és tárgyat maguk készítik el; már ebben is nagy nevelő erő rejlik és még több abban, hogy a kéz mindenféle szerszám használatához, a pontos és tiszta munkához szokik hozzá.

Ez nagyjában az új iskola tanterve; mindenütt az az elv van benne keresztülvive, hogy az élet maga nevel egyedül az életre, hogy tehát könyvek és elméletek helyett a gyermeknek a reális világgal és tényekkel kell összeköttetésben lenniök. De a szorosan vett tanulásnál még fontosabbnak látom az egész szellemet, a mely az iskolában uralkodik. Nyoma sincs itt annak az ellentétes, sőt ellenséges érzésnek tanítók és tanulók között, mely a mi iskoláinkat jellemzi. Mivel egy osztályban 15—20 gyermeknél nincsen több, a tanítónak alkalma van minden egyesnek egyéni tulajdonságait, hajlamait, tehetségeit megismerni, ezeket a tanításnál tekintetbe venni, kifejleszteni és a helyes mederbe terelni; mivel nincsen magolás és vizsga, a gyermekek nem érzik magukat folytonosan a rossz osztályzatok és megbukástól való félelem által lenyűgözve; az egész tanítás inkább együttműködés, együttgondolkodás; és a tanítók a gyermekek játékaiban és teljes mértékben és igazi jó gyermekies érzéssel vesznek részt. Még egy nagy horderejű eszme valósult meg ezen reformiskolákban: a fiúk és leányok együttes nevelése. A két nem természetellenes különválasztása gyermekkorától fogva alapja mindannak a mizériának, melyen fiatalságunk legnagyobb része nemi és házassági életében átmege; és csak egy pillantást kell vetnünk az együtt felnövekvő egészséges természetes fiukra és leányokra és a mi ficsúrainkra és kisasszonykáinkra, hogy ennek a rendszernek óriási előnye világossá váljék.

Ezek, rövidre foglalva, az új iskola főjellemvonásai. Lesznek olyanok, a kik ezt a képet túlságosan idealisztikus-rózsaszínűnek fogják tartani és azt kérdezik: Hol marad e mellett a praktikus kenyérkereseti életpályára való előkészítés?

Azt felelhetném erre: Egy olyan ember, a ki gyermekkorától kezdve folytonos érintkezésben van az élet reális tényekkel, kinek általános, széleskörű áttekintése van a természet és társadalom felett, kinek gondolkodóképessége és kéziügyessége egyaránt kifejlődött, erős és ruganyos, nincs-e egy ilyen ember, tisztán praktikus szempontból is jobban képesítve akármilyen életpályára, nem fog-e jobban boldo-

gulni bármilyen viszonyok közt, mint a kinek teste-lelke középiskoláinkban lett nyomorékká dresszírozva?

Mégis a fenti ellenvetésben van egy csöpp igazság; a leirt iskolák direkte csakugyan nem képesítenek semmiféle kenyérkereseti pályára. Itt azonban elének tárul egy óriási különbség Angolország és hazánk közt (NB. ez nem az egyetlen!) és ezzel elérkeztem fejtegetéseim leglényegesebb részéhez.

Minálunk minden magasabb tanulmányhoz, minden életpályához hivatalosan érvényes bizonyítványokkal kell kimutatni az embernek, hogy az előirt iskolákat szabályszerűen lerobotolta. Ha valamennyi megkövetelt bizonyítványt — az első elemi osztálytól kezdve — nem bírja felmutatni, nem haladhat tovább; hogy vajjon azokat igazán tanulással vagy pedig protekcióval szerezte-e, hogy azt, a mit esetleg megtanult, nem felejtette-e el már régen és hogy egyáltalán van-e tehetsége és képessége az illető életpályára: az mellékes. És mutathat ki valaki akármennyi igazi tehetséget és képességet, ha nem bírta a szükséges bizonyítványokat megszerezni, mindez hiába van.

Angliában ellenben a képesítés felvételi vizsgák útján történik; hogyan és hol szerezte be az illető a szükséges ismereteket, azzal senki se törődik. Ezzel együtt jár az, hogy akárki, minden felsőbb jóváhagyás nélkül nyithat iskolát és taníthat benne a mit és a hogyan jónak találja. Kétségkívül meg vannak ennek is a maga hátrányos kinövései; de mégis ez teszi lehetővé, hogy olyan iskolák, mint a fent leírtak, egyáltalán létrejöhessenek. Minálunk ez teljesen lehetetlen. Mert minálunk az állam hivatva érzi magát ellenőrizni, mit és hogyan tanulnak polgárai. Megállapítja a tantervet, felülbírálja a tankönyveket és egyszerűen *kényszerít* mindenkit, hogy végigjárja az általa előirt dresszuriskolát. Hogyan fejlődjenek ki e mellett egyénileg gondolkodó, eleven eszű, egészséges emberek?

Sehogy; és az állam nem is akar ilyeneket, hanem engedelmes és lojális állampolgárokat. A míg ebbe belenyugszunk, ne csodálkozzunk, ha az ideális iskolára még egyelőre várunk kell.*

Batthyány Ervin.

* Azon öt iskola czíme, melyek jelenleg Angliában a fent leirt elvek szerint fennállanak, a következő: West Heath School és King Alfred's School, mindkettő Hampstead London; Bedales School, Peters field, Hants, Ruskin School Home Heacham, Norfolk; Abbotsholm School, Rochester, Staffordshire.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Löw Lóránt: *Természet és társadalom* című előadásához fűződött vita befejezése.

IV. Vitaülés, 1905 április hó 5-én.

Dr. Kármán Mór: A társaság múlt ülésén egy fiatalember, mielőtt a társadalomtudomány feladatát meghatározta, megkísérelte meghatározni egyáltalában mi a tudomány feladata? E kérdés a fiatal ember előtt újnak látszott s nem is tudott kibontakozni belőle. Szóló meg akarja világítani, mit kell tulajdonképpen tudomány alatt érteni?

A különbség tudományos és másnemű tudás közt négy pontban foglalható össze:

Minden tudomány egyébnemű tudástól abban különbözik, hogy pontosan megszorítja a tapasztalati kört, a melyre vonatkozik. A tudomány története ott kezdődik, a mikor a körét már megkezdték határozni: Aristotelesnél; előtte nem lehet szó tudományról. Hogy hányféle tudomány van, attól függ, hány tapasztalati kört tudunk elkülöníteni.

A második jellemző pont az, hogy minden tudományban, azaz minden így elkülönített tapasztalati körben meglelünk és meg tudunk állapítani sajátos alapelveket, melyek módszeres eljárásukra irányadók. A tudós kutatónak ugyanis az illető tapasztalati körben meg kell találnia azt a sajátos tényt vagy tényeket, melyekről remélheti, hogy a többi tényre, a tapasztalat egész körére felvilágosítással szolgálhat, csak ezt értjük elv alatt, nem pedig valamely messziről máshonnan a tapasztalaton kívül eső spekuláció után nyert fogalmat. Második vonása tehát a tudománynak, hogy ismereteit meghatározott definiált elvek szerint és tudatos módszerrel szerzi. A tudomány harmadik vonása ismereteinek általános érvényessége. Ez a vonás a másodiktól függ épúgy, mint a második függött az elsőtől. A tapasztalatokat az elvek alapján kell feldolgozni, átalakítani, hogy az minden időre érvé-

nyes legyen, mindenki utána gondolhassa. A tudomány negyedik vonása az ismeretek rendezettsége, a mi leginkább az áttekinthetőségét, taníthatóságát biztosítja.

Hogy vagyunk a társadalomtudománnyal? Ennek még köre sincs szigorúan elhatározva, mert világos, hogy nem vonható körébe mindaz, a mi a társas együttélésben előfordul, a mi közösség útján jön létre; ez ellen sok más, már megalakult tudomány — pl. a nyelvtudomány is — joggal protestálhatna. A társadalomtudomány köre tehát szigorúan csak a *társadalom*: a szabályozott közösség.

Mai nap a társadalom szót gyakran szűkebb értelemben használjuk, különösen mikor az állammal ellentétben emlegetjük. Az ily értelemben vett társadalom azonban csak egy részlete a szabályozott közösségek egész rendszerének; ennek jelenségeivel is foglalkozik a társadalomtudomány, de feladata az államélet vizsgálata is. Aristoteles Politikája — a társadalomtudománynak körülbelül első nagy alkotása — nem csak államéletről szól, hanem minden oly kérdéstről, mely emberi közösség szervezésére vonatkozik: pl. a nevelésről is.

Azonban a szervezett közösség szabályozott voltának nem feltétele, hogy a szervezet határozott státúumokban legyen kifejezve. A szervezés alakjainak, módjainak felderítése ép a társadalomtudomány feladata. Más jelenségek, melyek emberi közösségre vonatkoznak, egyéb történeti tudományok tárgyát alkotják.

Már előző felszólalásai során igyekezett a társadalom, azaz a szervezett közösség fogalmát szorosabban három külön tapasztalati körre vonatkoztatni. E szerint három ága volna a társadalomtudománynak is, melyek különböző időben foglalkoztatták inkább a vezető elméket. Művelődési körünkben — az újkori népeket véve csupán — legelőbb a XVII. században történt meg a politika tudományos megállapítása. A XVIII. század közepén kezdődött el a gazdasági tudománynak, az ökonómiának megalakulása. Még később nyílik fel az emberek szeme az iránt, hogy a társadalmi tudományoknak egy harmadik ága is van, mely a közművelődés körével áll kapcsolatban; hiszen a közművelődésnek is van szervezete; a XIX. században törvénybe iktatják a kötelező oktatást, törvény gondoskodik az akadémiák tevékenységéről. E három ág külön-külön is ápolandó, de magának a szervezésnek egyetemes kérdései tennék a szociológia feladatát, ebben kellene kimutatni, miért van ép ez a három ág, vagy van-e még több?

Hasonló alapon fejtegeti Mackenzie szociális filozófiájában (1895) is, hogy a szociálfilozófia három ágra, politikai, ökonómiai és nevelési filozófiára oszlik. Hasonlóan nyilatkozik az amerikai Giddings. A német filozófusok közül Wundt különbséget tesz: 1. Wirtschaftsgemeinschaft, 2. Rechtsgemeinschaft, 3. Gesellschaftseinheit és 4. Bildungsgemeinschaft közt, de már egy francia szociológus Gaston Richard helyesen jegyzi meg: „Il suffit de définir l'État, comme une communauté de droit, une communauté de culture et une communauté économique.

A tudomány második jellemző pontjául azt emeltük ki, hogy minden tudománynak külön alapelvei s tőlük függő külön eljárás módja van. A társadalmi tudományok módszeres eljárása nem lehet a természettudomány eljárásával azonos; míg ugyanis a természet tényeit az ember számba veszi, méri, de nem teszi megítélés, méltatás tárgyává, a társadalmi tényeket, mint a történeti tényeket egyáltalán, minden időben bírálták és méltatták, kisebb-nagyobb értékök szerint. A tények e sajátosságán alapul segédeszközeik különböző volta, annyira megy ez, hogy vannak matematikai fogalmak, melyek logikailag nem helyesek s mindazáltal használhatók, természeti tények felvilágosítására, ha alkalmazhatóságuk köre és határa meg van pontosan szabva. A mint a természet terén a dolgok mérésére matematikai fogalmak szolgálnak, úgy használjuk a történet terén s így a szociológiában is, események, intézmények méltatására etikai, logikai fogalmakat. Ethikaiaknak tekintünk oly fogalmakat és Ítéleteket, melyek a társas közösség szabályozására vonatkoznak s ezeket pontosan meg kell határozni és rendszerbe foglalni, hogy segítségükkel egyetemes érvényű igazságokhoz juthassunk a társadalmi élet bonyodalmainak megértésében. A természettudomány körében már egészen világosan elváltak és megkülönböztethetők az elvontabb tudományok azoktól, melyek összetettebb jelenségekkel vagy dolgokkal foglalkoznak s melyekben az előbbieket segédeszközülnél szolgálnak. A matematikai tudományok mint raczionális, tételes tanok segédeszközei, pl. a fizikának és kémiának, melyek kauzális összefüggést kutatnak s melyekben a tényezők kölcsönös függését mérni és matematikai formulába foglalni kell. Viszont ez utóbbi kauzális tanok ismét segédeszközei a természetrajzi diszciplínáknak, a hol termékek alakulása és fejlődése kerül szóba és el nem kerülhetünk a kauzális magyarázaton felül még finális szempontokat is. Nagyon valószínű, hogy — mint már jeleztem — a történeti tanulmányok körében is hasonló fokozatosság alkalmazása szükséges. Az elvontabb, u. n. dialektikai tudományok, minők logika, ethika, eszthétika, fogalmi és tételei alkalmazásba jutnak a pszichológiai tanulmányok körében, hol a lelki jelenségek tényezőinek kauzális kapcsolatai világosítandók fel. A történeti élet állandó termékei, mint fejlődés eredményei, az előbbi dialektikus és pszichológiai tudományok segítségével kellő méltatást és okszerű magyarázatot nyernek ugyan, de teljes megértésükben sajátosságuk szerinti finális szempontok alkalmazása is szükséges. Mindkét körben, a természet és történet körében hármassal csoportja különböztethető meg a tudományoknak, a mennyiben pusztán racionalitás, vagy azonfelül még kauzalitás s végre mindkettőn kívül finálitás is tekintetbe jő. A társadalmi tudományok, mint történeti fejlődés termékeivel foglalkozók, a legutóbbi harmadik csoportba tartoznak.

Ez állásponttal szemben két ellentétes felfogásra kell kiterjeszkednie.

A mi az organikus szociológiát illeti, fő ellenvetése a következő: Nem ellensége az analógiák keresésének, sőt ezt a tudományos gondolkodás egyik fontos eljárás módjának tartja. Oly tényeket vet ez egybe, melyekben tartalmi azonosság nélkül hasonlóság van az elemek, illetőleg részek viszonyaiba és így az egyik ténycsoport viszonyainak megállapítása segítséget nyújt arra nézve, minő módon juthatunk a tények egy más csoportjának megértésében eredményre. Ez különösen akkor fontos, ha az egyik csoportban vizsgálódás eszköze meg van adva, míg a másikban az hiányzik, tehát csak következtetés útján oszkodhatunk. Minden ily analógia útján való következtetés csak valószínűséget ad, nem teljes bizonyosságot.

Méray úr azonban nem analógia szerint következtetett, hanem egyszerűen helytelen alakú szillogizmust alkalmazott. Az általa említett faktumok közül az első a társadalmi életnek adja egyes jegyeit, különösen, hogy van Lenne produkció és anyagcsere; a második tétel az organizmusról állítja, hogy szintén van benne produkció és anyagcsere. E kettőből azt a következtetést vonja, hogy a társadalom organizmus. Mindenki előtt, a ki logikát tanult, világos, hogy ez az aristotelesi 2-ik alak szerinti következtetés, mely szerint azonban érvényes zártétel csak akkor kapunk, ha a premisszák egyike tagadó. Állító ítélethez, mint Méray úr, ezen alak szerint nem is lehet jutni.

A másik ellentétes felfogás a történelmi materializmus álláspontja, melyet főbb vonásaiban Szabó Ervin úr képviselt. Ez az irány főleg az ökonómia szempontjairól kutatja a társas élet jelenségeit. Helyessége mellett Loria olasz szociológus, kinek könyve most jelent meg magyarul a XX. Század kiadásában s ki szintén erélyesen szót emel az organikus szociológia ellen, három érvet említ:

a) „A gazdasági tények természetüknél fogva kizárólag emberiek.” De kérhetnők, nem ép oly emberiek-e, mint a gazdasági tények, a művelődés és jogélet tényei is?

b) A gazdasági tények egyszerűbbek, mint a társadalmi élet egyéb tüneményei, mint erkölcs, jog, politika stb. s így előbb ezekkel kell foglalkoznunk. Azonban a gazdasági kérdések sohasem oldhatók meg, egyszerűen, elkülönítve egyéb kérdésektől. Példa erre a szociálizmus, mely nem tisztán gazdasági kérdés, mert akkor a szociálisták nem kíváncznának a parlamentbe, hogy törvény útján biztosítsák a gazdasági kérdéseknek elveik szerint való elintézését. A szociálizmus kérdése alapjában épügy jogi, erkölcsi kérdés is.

c) „A gazdasági tények időrendben megelőzik az összes társadalmi tüneményeket.” Ugyan, hogyan képzelhető gazdasági élet, mielőtt beszéd lett volna? Loria felhossa bizonyításul a „primum vivere, deinde philosophari” elvét Aristotelesre hivatkozva. De ezt már maga Aristoteles igen helyesen elintézte; a társadalom, alakulását tekintve, ugyan arra való, hogy éljünk, de célját tekintve, arra szolgál, hogy jól, azaz erkölcsös életet éljünk. A társas élet ideálja ő előtte az

egyenlők társadalma s az egyenlőség feltétele az, hogy a társadalom minden tagja a műveltség minden kincsével el legyen látva; ezt érti ő „euzén” alatt. Nem is érthető az a feltevés, hogy volt valaha ember beszéd nélkül s a ki beszél, annak képzetei, gondolatai vannak, annak költészete is van. Tehát nincs igazolva az az állítás, hogy a gazdasági tények időben teljesen megelőzték a többi társadalmi tüneményeket; az emberi élet minden vonása együtt és kölcsönösen fejlődött.

Ezek után *magához* az előadáshoz megjegyzi, hogy örvendetesnek tartja, hogy az előadó szembeszállt egy igen elterjedt állásponttal és kijelentette, hogy a természettudományi gondolkodással nem fogjuk a társadalmat megérteni, sajnos azonban, hogy idegen talajon termett gondolatot akart átültetni hozzánk. Szerinte a természettudomány azt kutatja, a mi létezik, a társadalomtudomány azt, a mi még létesítendő. Minden tudomány csak arra vonatkozik, a mi tapasztalatilag adva van, szóval a mi létezik és nem, a mi létesítendő. A társadalomtudomány soha sem lesz tudomány, ha nem azzal törődik, mily tények alkotják a társadalmi életet, hanem folyton csak azt kutatja, hogy minő legyen a társadalom? Nem lehet a társadalomtudomány céljául kitűzni, hogy azt állapítsa meg, minő legyen a társadalom végkifejlődésében. Még kevésbé lehet egy ily végállapotot pusztán azzal a vonással jellemezni, hogy a helyesen szervezett társadalomban mindenki teljesíti kötelességét.

Befejezésül egy megjegyzést akar tenni Méray úr szavaira, ki felhívta az ifjúságot, hogy ne adjanak a régi tanokra. Ő ellenkezőleg arra figyelmeztet, hogy ne higyjünk olyan gondolatnak, melynek fejlődését nem ismerjük, mely nem tudja igazolni magát a gondolkodás története alapján. Gyakran, a ki azt hirdeti, hogy újat mond, nem csak nem mond új igazságot, de rendesen már meg is van czáfolva az állítása.